KARAGIULEV
KNIZHOVNI TRUDOVE
I EZIK NA KHRISTO G.
DANOV

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Кл. Карагюлевъ.

Karagiulev, Kl.

КНИЖОВНИ ТРУДОВЕ И ЕЗИКЪ

НА

ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

Отпечатъкъ отъ Юбилейния Сборникъ
1905.

Кл. Карагюлевъ.

Karagiulev, Kl

КНИЖОВНИ ТРУДОВЕ И ЕЗИКЪ

НА

ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

Отпечатъкъ отъ Юбилейния Сборникъ
1905.

Христо Г. Дановъ

1856—1870.

Книжовни трудове и езикъ на Хр. Г. Дановъ.

Мисли по народната просвѣта и нейнитѣ фактори — училища, учители, духовници. — Историческо значение на Дановитѣ книжовни работи и тѣхната външна страна — форма, езикъ и стилъ.

Дановъ — писатель! Малцина отъ днешното поколѣние, което познава Данова като книжарь и книгоиздатель, ще да знаятъ нѣщо и за неговата книжовна дѣйность, за туй сигурно повечето отъ четцитѣ тукъ съ учудване ще погледнатъ на горния насловъ. — Защо е забравена книжовната дѣйность на Данова? Отговорътъ на това питане безъ съмнѣние трѣба да се търси въ скромностьта и незначителностьта на тази страна отъ Дановата дѣйность; но не трѣба да се забравя тукъ още и оня слабъ интересъ, съ който тъй осѫдително се отнасяме изобщо спрѣмо миналото си; па най-сетнѣ и самъ Дановъ донѣкѫдѣ-си е станалъ причина, за да се забрави книжовната му работа, като е печаталъ статиитѣ си въ единъ „календаръ", макаръ и кръстенъ съ такова хубаво название — „*Лѣтоструй*"[1]). Между това писателската работа на Данова, колкото скромна и незначителна да се вижда въ перспективата на нашето книжовно

[1]) „*Лѣтоструй* или домашенъ календаръ" е захваналъ да излиза ежегодишно отъ 1869 г. и свършилъ съ 1876 г. Излѣзли сѫ, значи, осъмь годишнини. Подъ това скромно и безпретенциозно заглавие — „домашенъ календаръ"—ние имаме едно съвсѣмъ сериозно за врѣмето си *годишно* списание съ строго изпълнявана — особено въ първитѣ годишнини — програма: I. Календаръ, II. Статистически К., III. Естественичснъ К., IV. Здравословенъ К., V. Черковно-училищенъ К., VI. Домакински К. Тази програма е нарушена само въ послѣднитѣ двѣ годишнини, редактирани вече не отъ Данова, а отъ Я. Ковачевъ, който за новость е издалъ седмата годишнина подъ заглавие: „Българский народенъ календаръ", а осмата подъ наслова: „Лѣтоструй Българский народенъ календаръ". Както по съдържание, тъй и по езикъ „Лѣтоструй" е отговарялъ на назначението си до толкова, до колкото неговиятъ основатель, Дановъ, е участвувалъ въ него.

развитие[1]), при по-близко вглеждане въ нея прѣдъ очитѣ на четеца изпъкватъ такива видни и цѣнни достойнства, споредъ които ние и най-малко нѣма да се поколѣбаемъ да поставимъ Данова на едно отъ първитѣ мѣста въ реда на най-добритѣ български писатели-прозаици отъ епохата до освобождението ни.

Като не смѣтаме учебникарскитѣ работи на Данова — неговътъ „Букварь“, „Взаимноучителны таблицы“, „Бытописаніе“, „Числителницы“ („Пространна“, 1859 г., „Теоретическа“, 1870 г.), „Православенъ Катихизисъ“ и др. нѣкои отъ този родъ за особна писателска титла — за тѣхъ историята на българската *учебна* книжнина ще има да каже доста нѣщо — ние искаме да обърнемъ вниманието на четеца върху ония книжовни трудове отъ Данова, въ които съ рѣдка изразность се разкрива прѣдъ насъ неговата чудна индивидуалность. Това сѫ разправитѣ му помѣстени въ първитѣ три годишнини на „Лѣтоструя“, а именно:

1. *„За отглядваніе дѣтца-та да бѫдѫтъ здравы, силны и дълговѣчны“ (По Д-ра Г. Н.).*
2. *„Нѣколко думы противъ піянство-то“ („Лѣтоструй“, I год., стр. 109—127).*
3. *„Попъ Прьванъ Живковъ, за угляд свещенникъ“ („Лѣт.“ I, 127—137).*
4. *„Кой подвига училище-то прѣдъ очи-тѣ на народа?“ („Лѣт.“ 137—143).*
5. *„На что е позванъ женскый полъ“ („Лѣт.“ I, 143—158).*
6. *„Наши-ты народны училища, наука-та и чужди-ти языци“ („Лѣт.“ I, 159—196).*
7. *„Четалища и праздничны училища“ („Лѣт.“ I, 196—202).*
8. *„Добри съвѣти на всичкы калфы и чирацы, слугы и слугыни“ („Лѣт.“ I, 206—211).*
9. *„Съвѣти за какъ трѣбва да постѫпвать жены-тѣ въ своѭ-тѫ непраздность . . .“ (По Д-ра Брауна).*
10. *„Защо не напрѣдвамы ные нѣравственно и вещественно?“ („Лѣт.“ II, 103-114).* — Подиръ тази разправа като нейно допълнение, слѣдва:

    Уставъ на настоятелство-то на народны-ты черковны дѣла въ . . . . .

    Уставъ на училищно-то настоятелство.

    Уставъ на читалище-то.

---

[1]) Въ познатото „Рѫководство по българска литература“ отъ А. Теодоровъ за Дановата книжовна дѣйность сѫ дадени само 3 — 4 реда: „Лѣтоструй или кѫщенъ календаръ (1869, Виена) на Хр. Г. Дановъ прѣзъ осемь години донасяше полезно четмо за широкото българско общество и посочи за синоветѣ на българскитѣ бащи славѣнскитѣ училища въ Австрия“ (стр. 196, изд. I). Въ друга една книга, „История на учебното дѣло въ България“ отъ Н. Ив. Ванковъ, името на Данова и неговътъ „Лѣтоструй“ се срѣщатъ на много мѣста; но всичко що се говори тукъ за Данова засѣга само *косвено* неговата книжовна дѣйность.

Гимназія и земледѣлческо училище въ Таборъ (Чешско).

11. *„На кой начинъ быхѫ могли да се оправять колко-годѣ за сега наши-ты дѣвическы училища“* („*Лѣт.*“ *III, 151—159*).

12. *„Що правять хора-та и що правимъ ные?“* („*Лѣт.*“ *III, 151—159*).

13. *„Що ни е най-нужно сега?“* („*Лѣт.*“ *III, 159—160*).

14. *„Що трѣбва да направимъ за народно-то ни подобряваніе“* („*Лѣт.*“ *161—173*).

15. *„Дописки на „Лѣтоструя“ до всичкы братія священницы и народны пастыри. — До всички наши народны учители“* („*Лѣт.*“ *III, 174—180*).

Къмъ тѣзи Данови трудове трѣба да прибавимъ още *хрониките* въ първитѣ четири годишнини на „Лѣтоструя“, давани подъ наслова: „Наше-то огледалце за 1868 и пр. годинѫ“.

Даново перо виждаме и въ всичко що е вмѣстено въ „Лѣтоструй“ по домакинството (въ отдѣлитѣ: Домакинскы календаръ I год., Стопанскы календаръ, II и III год.)

Съ тѣзи работи Дановъ, за жалость, е спрѣлъ книжовната си работа, за да се прѣдаде всецѣло на книжарска и книгоиздателска; захвърлилъ е хубавото си писателско перо, за да го потърси едва слѣдъ 35 години и да напише своитѣ *Спомени* за учителствуването си въ с. Перущица прѣзъ 1850—1853 г. и за школуването си въ Клисурското килийно училище.*)

Отъ изброенитѣ тукъ статии само тѣзи отъ първата годишнина на Лѣтоструя носятъ подписа на Данова; останалитѣ сѫ безъ подписъ; но че сѫ Данови, виждатъ се много добрѣ както отъ духа и съдържанието имъ, така и отъ езика имъ.

Както може да се сѫди отъ заглавието на тѣзи разправи, книжовната работа на Данова засѣга само нѣколко страни отъ частния и обществения животъ на нашия народъ до освобождението; но тѣзи страни сѫ най-важнитѣ, като таквизъ, на които се гради здраво както личниятъ животъ, така и общественитъ.

Както отдѣлниятъ човѣкъ, така и единъ народъ иматъ нужда прѣди всичко отъ здраве — първото благо въ живота; и Дановъ споредъ силитѣ и знанията си пише или прѣвежда нужнитѣ за това статии по *здравословие*, или—както се изразяваме ние сега —по хигиена и практическа медицина;—умственият и нравственъ напрѣдъкъ на нашия народъ е билъ спънатъ отъ страшно *невѣжество* — и Дановъ счита за свой длъгъ да пусне и той

*) Това сѫ образцови, бихме казали — класически, бѣлѣжки, цѣнни както откъмъ съдържание, така и откъмъ езикъ. „Спомени за учителствуването“ и пр. излѣзоха за пръвъ пѫть отъ печатъ като приложение къмъ „Биографиченъ очеркъ на Хр. Г. Дановъ“ отъ С. И. Барутчийски, а като второ издание, въ „Юбилеенъ Сборникъ“. Тукъ излѣзоха и бѣлѣжкитѣ на Данова за неговото школуване въ килийното клисурско училище.

нѣколко лучи въ тъмното съзнание на своитѣ сънародници; плодъ на това му благородно усилие сѫ останалитѣ статии. *„Пръскайте колкото се може повече свѣтлина въ душата на хората — тамъ е едничкото спасение!“*—звучи въ всѣка разправа и всѣки редъ на Данова.

Дановото писателство не е плодъ на нѣкаква специална професия, придобита при всички срѣдства за развитие и обогатяване на единъ умъ; въ него нѣма ни сѣнка отъ онова писателско пустославие, което тъй често подтиква къмъ книжовна работа повечето отъ писателитѣ, а още по̀-малко може да се допуска тукъ мисъль за нѣкакви материални облаги — живецътъ на сегашнитѣ публицисти-вѣстникари[1]). Книжовната дѣйность на Данова крие въ себе-си съвсѣмъ други подбуди; това е дълбокото съзнание на гражданския длъгъ—че всѣки споредъ силитѣ си трѣба да служи народу си; това е безукорното негово родолюбие, въ което историкътъ ще намѣри послѣдньо обяснение и на оная негова практическа дѣйность, която съставя най-важната му заслуга — книгоиздателството му. Книжовничество и книжарство у Данова, това сѫ двѣ различни прояви на единъ и сѫщи духъ, който е съзналъ много добрѣ, защо се е явилъ на свѣтъ. Скромна по качество и размѣръ, писателската работа на Данова, споредъ насъ, има голѣмо значение съ това, че въ нея ние виждаме непосрѣдствено онази съкровищница отъ умствени и нравствени сили, плодъ на които е изумително-неуморимата му петдесетгодишна дѣйность въ полето на българската просвѣта. Нека въ писателскитѣ трудове на Данова се повзратъ особено ония наши скептици, които, като мѣрятъ миналото съ *сегашенъ* аршинъ, и въ неговото книгоиздателство — honni soit qui mal y pense!—виждатъ обикновени комерчески и спекулантски подбуди . . .

Като четете Дановитѣ статии въ „Лѣтоструя“ — отъ найсериознитѣ, които сѫ сѫщински студии, до най-незначителнитѣ бѣлѣжки въ хроникитѣ — вие виждате, какъ единъ ясенъ умъ схваща най-лошитѣ недѫзи на домашния и още повече на обществения животъ и като вѣщъ лѣкарь, слѣдъ като посочва причинитѣ за тия злини — тѣ всички се коренятъ въ невѣжеството — прѣпорѫчва и спасителното лѣкарство—просвѣщението; това е идеята, която, като червена нищка, прозира ясно въ всичкитѣ му разправи, подгрѣни при това съ топлото авторово чувство на

---

[1]) На ония, които може да си мислятъ за Дановото издаване на „Лѣтоструя“ по *сегашному,* ще обадимъ, че отъ „Лѣтоструй“, както и отъ всички други съврѣменни нему български списания („Книжици“, „Читалище“ и др.), по онова врѣме се харчели около 400–500 екз. На каква печалба е могълъ да се надѣва тукъ Дановъ отъ своето издание, което е имало годишна цѣна 8 гроша? И при всичко това то е излизало цѣли осемь години, до 1876 г., когато буритѣ въ България туриха край на излизането му.

родолюбие. Въ всѣка статия авторътъ разбива нѣкакъвъ прѣдразсѫдъкъ или бичува нѣкакъвъ порокъ.

Ето първата му статия—„За отглядваніе дѣтца...". Като изрежда, споредъ нѣкой-си Д-ръ Г. Н., здравословнитѣ правила, които трѣба да се иматъ прѣдъ очи отъ родителитѣ при отглежданeто на дѣтето прѣзъ първитѣ му недѣли и мѣсеци, авторътъ съ негодувание говори за кръщаването на дѣцата въ студената черква и студена вода, или за потопяването имъ въ леденатa вода прѣзъ най-мразовитото врѣме по Богоявление, или пъкъ за оня неразуменъ обичай, споредъ който нѣкои майки носѣли малкитѣ си дѣца въ празникъ на черква, „и то не за друго, а само за похвалѫ — да ги видять хора-та, че иматъ дѣте!"—„Остави дѣте-то у дома си на мира", казва авторътъ на подобни майки;—„нека спи да си доспи, та му не разваляй съна да го разбуждашь безъ врѣмя и да го носишь нагорѣ-надолѣ по ранны-ты студове въ черквѫ; то нѣма грѣхове; но ты, ако го простудишь, щешь ся огрѣшишь... Ако ли нѣма кому да го оставишь, за да идешь въ черквѫ, остани и ты съ него у дома; Господь чюе и дома молитвѫ-тѫ човѣку, само стига да е тя отъ чисто срьдце". Съ пълно право по̀-нататъкъ Дановъ подчъртава обикновената нехайность, съ която нашитѣ родители се отнасятъ спрѣмо нравственото възпитание на своитѣ рожби прѣзъ първитѣ 6—7 години на живота имъ, като мислятъ и казватъ за това: *„то токо да е живо, та что-то му се пропусти и не добые сега, то само̀ ще си го придобые по̀-послѣ, кога порасте,—него ще му дотъкми училище-то, или ще го получи въ живота си"*, като забравятъ, че недѫзи и пороци възприети тогава, сѫ неизцѣрими отпослѣ, когато и „триста лѣкаре сѫ за парѫ скѫпи", и когато никакви учители, нито най-добрата воля и грижливо гледане могатъ помогна нѣщо.

Дановъ не сподѣля обикновеното мнѣние, че колкото по̀-просто се живѣе нѣкѫдѣ, толкова по-здрави сѫ тамъ хората, защото „въ правыя смысълъ здравъ човѣкъ, и още повече бѣлобрадъ старецъ, едва ли ще се мѣрнѫ нѣкой и прѣзъ девять села въ десято". И коя е причината на това? — *Простота-та* и незнаяніе-то на майкы-ты и нехайство-то и прѣдразсѫдъци-ти на бабы-ты", които излагатъ съ невѣщото си гледане дѣцата на постоянни заболѣвания, за да отдаватъ послѣ причината за това на разни вѣщици и самодиви и да казвать: „така му било писано и орисано!"—„Оттукъ ся е родила и оная лъжовна и проста мысъль измѣжду жены-ты у насъ да казвать, че всичкы дѣтца, кои-то ся раждать, не могѫть да останѫть живи; зато трѣбва човѣкъ да гы роди повече, та кое-годѣ да му остане отъ тѣхъ. Такывы чюдеса прави простота-та и неученіе-то у насъ!" И въ заключение, слѣдъ като ни рисува съ твърдѣ тъмни бои както тѣлесната тъй и нравствената отхрана на дѣцата въ сѣмейството

и намира, че причината на всичко това е „майка-та, майка-та и все майка-та“ — споредъ пословицата „каква-то майка-та, такъво и чядо-то“, авторътъ се провиква: „Просвѣщеніе, просвѣщеніе,—само едно-то просвѣщеніе ще може да ны избави отъ тыя злины, кои-то ны сѫ възсѣднѫлы отъ всѣкѫ странѫ . . .“

Въ слѣдващата подиръ това разправа — „Нѣколко думы противъ піянство-то“ Дановъ е напрегналъ всичкитѣ си сили, та ни е нарисувалъ неподражаема картина на този порокъ — пиянството. Има ли по̀-благородна тема отъ тази — да се пише противъ този страшенъ порокъ, който като живенична рана подяда живота на хиляди човѣшки сѫщества и съ това подкопава силитѣ на народа? Да се бори човѣкъ противъ това пагубно зло, то ще рече да върши единъ граждански и хуманенъ длъгъ отъ първа важность.—Може-би много се е писало у насъ вече по пиянството, но никой не е говорилъ до сега съ такъва ясность, пълнота и сила по този порокъ като Данова. Съ каква поразителна вѣрность и подробности ни рисува той всички фази, прѣзъ които минава организмътъ на ония, които се поддаватъ на тази слабость, додѣ и духъ и плъть се обърнатъ на страшна развалина — тегловина за себе си, врѣдна за другитѣ. Трѣбало би да приведемъ дълги цитати, за да дадемъ понятие за силата и енергията на думитѣ, съ които авторътъ рисува ужаситѣ на пиянското състояние, както въ чисто физиологично отношение, така и въ нравствено, отъ което се вижда, че дѣйствително пиянството е „и най-лоша-та болесть и най-голѣмый грѣхъ“.—По сериозното си съдържание и увлѣкателенъ езикъ тази статия заслужва да се прѣпечата отъ нѣкой благодѣтель и да се разпръсне даромъ въ хиляди екземпляри по всички градове, села и колиби на България. Колко умѣстно щѣше да е, ако се направѣше това по случай на Дановий юбилей!

За тѣзи двѣ разправи, както и за статията *„Съвѣти за какъ трѣбва да постѫпять жены-тѣ въ своѭ-тѫ непраздность . . .“*, помѣстена въ втората годишнина на „Лѣтоструй“ и написана (споредъ Д-ръ Брауна и др.) въ сѫщия духъ, ще трѣба съ благодарность да сѫ си спомнили нашитѣ лѣкари прѣзъ юбилея на г. Данова, толкозъ повече, че той по онова врѣме поради нехайство на тогавашнитѣ лѣкари се е завзелъ да пише върху работи, за които би трѣбало да пишатъ тѣ: „Наши-ти учени лѣкаре (рѣчь-та ми е за оныя, кои-то сѫ свършили наукѫ-тѫ си въ царскы училища) могли бьхѫ божемъ дваждь въ седмицѫ-тѫ да прѣдаватъ въ народны-ты ни училища по нѣщо отъ своѭ-тѫ наукѫ на ученицы-ты, а могли бихѫ и да напишѫтъ по нѣщо полезно за народа, който освѣнь дѣто не знае що да прави за да прѣдпазва здравіе-то и живота си, нъ и съ свои-ты голѣмы суевѣріа и дебелы прѣдразсѫдъцы: да вѣрва на урамы и самодивы, на врачкы и баячкы и на тѣхны-ты лъжливы бу-

рены повече отъ колко-то на лѣкарскы-ты съвѣты и лѣкове, достигнжлъ е до страшно одесятачаваніе и губеніе повседневно". Авторътъ отъ деликатность, да не би да обиди ученитѣ лѣкари, казва „быхж могли", безъ да добави: „а не врьшатъ нищо . . ."

Ала за да видимъ, какъ гледа Дановъ на невѣжеството и какво може да стори за неговото изкореняване просвѣщението, ние трѣба да разгледаме, макаръ и бѣгомъ, другитѣ му статии.

„Нашій народъ, казва ни той, за сега има нужда отъ сжщественна наукж и добъръ съвѣтъ за всичко и вездѣ: и у дома и въ полето, при всякж работж и занаятъ . . ."[1]) И ето на първо мѣсто Дановъ изисква това отъ селския свещеникъ. За да покаже какво може да направи тукъ свещеникътъ, пише хубавъ разказъ: „*Попъ Прьванъ Живковъ, за ууглядъ священникъ*". Попъ Първанъ е идеаленъ свещеникъ, който, разбралъ високото си назначение, да бжде истински пастирь народенъ, покрай първата си и прѣка длъжность, да проповѣдва съ „подобаващж душевнж кротость и чистосьрдечность" словото Божие на паството си, направилъ толкозъ много и за поминъчното му повдигане, че за нѣколко години селото Вънтопъ, отъ запустѣло и диво селище, благодарение на неговата неуморна дѣйность и залѣгане, заприличало е на хубавъ малъкъ градецъ—сжща райска градина. Съ неуморното си търпѣние и постоянство и съ личния си примѣръ той е заставилъ селянитѣ си да разчистятъ и поправятъ съвсѣмъ негоднитѣ пжтища извождащи отъ селото, било за ближния градъ, било за околнитѣ села. За тая цѣль той, безъ да се стѣснява отъ свещеническия си санъ, „всякой понедѣлникъ рано самъ съ мотикж-тж на рамо прѣдвождаше гы по стотинж по двѣстѣ душь за да поправять тыя пжтища; той имъ бѣше вездѣ и въ всичко нѣщо примѣръ и оглядало, защо-то знаеше, че ни най-силна-та рѣчь не може да извьрши толкова, колко-то примѣръ-тъ". Па и колко други добри работи е извършилъ той за бѣднитѣ селяни, като ги научилъ какъ пò-добрѣ да обработватъ земята, да отглеждатъ добитъка, да държатъ кжщитѣ си въ пò-добъръ редъ и чистота, а като вѣнецъ на всичко това прѣобразувалъ е коренно училищата — мжжко и женско, — за които е отдѣлялъ всѣки день по единъ часъ, за да ги нагледва. „На тыя заведенія той бѣше много прѣдаденъ, *защото бѣше увѣренъ*, че отъ тамъ щжтъ излѣзжтъ достойны хора, кои-то да продължятъ всичко това, което е той наченжлъ и съ голѣмы усилія до тукъ докаралъ". Покрай училището, назначено за младитѣ, попъ Първанъ отворилъ и едно *читалище*, училище за ст а р и т ѣ. Учитель и свещеникъ тукъ сж въ пълно съгласие, понеже знаятъ че и двамата вършатъ едно и сжщо народополезно

[1]) „Лѣтоструй" II год., стр. 103.

дѣло. „Тукъ въ празниченъ день и въ дѣлникъ вечерь всякога е пълно отъ народъ и по нѣкога щете чуете попъ Прьвана да имъ проповѣдва нѣщо за вѣрж-тж или Законъ Божій, или пъкъ да гы съвѣтува и поучява за домашны-ты имъ и полскы работы; а другъ пжть пъкъ учитель-тъ щете найдете да имъ прочита нѣщо отъ вѣстницы или да имъ приказва отъ нѣкоя нравоучителнж книгж нѣщо, или пакъ изъ Физіологіж-тж да имъ разказва за: какво нѣщо е чловѣкъ, какъ и отъ що е съставенъ и какъ трѣбва да се храни и пр., или отъ Физикж-тж да имъ приказва за да знажтъ що е въздухъ, вѣтъръ, дъждь, градъ, снѣгъ и пр.“ Резултатитѣ отъ всичко това? О, тѣ сж чудесни. За това свидѣтелствува самото село, което отъ пусто и съвсѣмъ бѣдно прѣди десетина години, сега е заприличало на единъ малъкъ, хубавъ градецъ, „накиченъ околоврьстъ съ плодородны нивя, лозя, ливады и градины“. Още по-красива е нравствената картина. „Тукъ хора-та не дрьжятъ вече и не вѣрватъ на влъчевы, блъсковы и др. т. праздницы, нъ всѣкога работятъ; нито пакъ правятъ както по нѣгдѣ нѣкои си, та откакъ празднуватъ св. Никола, да піжтъ и на другый день пъкъ за патерицж-тж му!“ Читалището е отворило очитѣ дори и на женитѣ, които „не дрьжятъ вече на урамж и урокы, на самодивы и вѣщицы, на караконџолцы и врьколацы, на кжсмете и на писано и орисано; тѣ не вѣрватъ вече на врачкы и магесницы и нехажтъ отъ тѣхны-ты магыи и околосіи, но за щото да было пытатъ попа, слушятъ учителя щото имъ рѣче; у тѣхъ ся не празднуватъ вече мыши, муши и чюмины праздницы, та дори и въ кжщи да си не помитатъ . . .“ Ето какво е можалъ да стори единъ свещеникъ, който е разбралъ защо е станалъ такъвъ, който е съзналъ „че не е дошьлъ помѣжду селяне-ти за да му послужятъ, но той тѣмъ да послужи“.

Дановъ знае, че този свещеникъ стои далечъ отъ дѣйствителностьта, затова разказа си заключва съ такова песимистично питане: „Да-ли ще ся намѣри кой-годѣ нѣгдѣ отъ негов-ы-ты съзванницы да му подражае *поне* въ проповѣди-ты, ако не въ повече нѣщо?“

„Кой подвига училище-то прѣдъ очи-тѣ на народа?“ — И тукъ подъ видъ на разказъ Дановъ ни рисува образцово едно училище въ село „Горовѣй“, дѣто той случайно единъ пжть се отбилъ за малко врѣме. Пжтникътъ е останалъ смаянъ отъ благовъзпитаностьта на малкитѣ горовѣйчета. Видѣлъ и разбралъ той, че тукъ има вѣщъ и свѣсенъ *просвѣтитель.* И Дановъ ни рисува идеала на н а р о д е н ъ *учитель,* който, подпомаганъ отъ селския свещеникъ и надзиратель, е направилъ училището да бжде еднакво почитано съ черквата.

Ала картината тукъ не би била пълна, ако не се покажеше

и ролата на учителката. Каква трѣба да бѫде учителката—отговоръ на това Дановъ дава въ разправата си: *„На что е позванъ женскый полъ?“* Въ нея изкусно е вмъкнатъ разказъ, въ който авторътъ доста живо ни разправя, какъ еднъжъ (прѣзъ 1867 г. на 31 августъ!) го е нанесло на пѫть въ село В..., дѣто се срещналъ съ образцовата и идеална учителка, госпожа Слава Добрева. Това е узналъ той отъ прѣкрасната рѣчь, що е държала тази учителка слѣдъ черковния отпускъ по случай на освещаването новооткритото дѣвическо училище. Рѣчьта, измислена разбира се отъ автора, е помѣстена цѣла въ разказа. Учителката прѣкрасно развива темата, каква трѣба да бѫде жената въ нейното високо назначение и *„троестрѫко особно позваніе“*, по думитѣ на автора, като *жена, майка* и *домакиня*. Тази рѣчь, написана прѣди 40 години, съдържа такива сериозни, високохуманни и вѣрни мисли по призванието на жената, че и сега може да се чете за най-голѣма полза и поука. — Ала една учителка, каквито високи качества и добродѣтели да притежава, пакъ сама тя не може да извърши нищо особено. Ето защо Дановъ е заградилъ нея съ не по-малко идеални помощници. Прѣди всичко той ни рисува тука благородния образъ на Славина баща, дѣдо Добре — идеалъ на *родолюбивъ имотенъ гражданинъ,* който слѣдъ дълго размишление, какво да направи съ излишъка отъ паритѣ си—на Божий гробъ ли да иде, за да си спаси душата, на нѣкой мънастирь ли да поклони богатството си—най-сетнѣ се спира на евангелскитѣ думи: „Иже *научитъ* и *сотворитъ*, сей велій наречется въ царствіи небеснѣмъ“.

— „Това евангелско упѫтствіе доведе Дѣда Добря до тѫѭ мысъль, че отъ всичкы добрины и хаири, кои-то бы можялъ да направи чловѣкъ за душевно-то си спасеніе та да получи царство небесно, е тая: *да се помага за умствено-то развитіе и образованіе на чловѣчество-то;* а на чловѣчество-то не може другояче да се помогне, казваше той, ако се не захване отъ неговѫ-тѫ основѫ, т. е. отъ изучваніе-то и образованіе-то на женскый полъ“. Ето на какъвъ човѣкъ се дължи и училището и примѣрната му учителка. — Покрай образцовия родолюбецъ и учителка Дановъ се е осмѣлилъ да извади на сцената и училищни надзирателки — настоятелки, които ежедневно наглеждатъ въ училището, „кое какъ ся работи и всичко нѣщо въ ряда и на мѣсто-то си ли е“. Пѫтникътъ е съвсѣмъ слисанъ отъ това. „Мълчи“, прѣкѫсва той селянина, който му разправя за тѣзи работи, — „че да чуѭтъ наши-ты госпожи по другы мѣста, какво у васъ жены настоявать на училище-то и жены нагледвать работѫ-тѫ му, прѣзъ-главѫ быхѫ сѫ смѣли; тѣ не щѫтъ да възпріемѫтъ таково нѣщо, защо-то го иматъ за най-срамотно нѣщо!“

Когато пъкъ надниква въ уредбата и програмата на училището, той съ учудване вижда, че всичко тукъ е нагласено съ огледъ къмъ нуждитѣ на живота — училището рѣшително си е поставило за девизъ началото: учи за живота! Тукъ на дѣвойкитѣ се прѣдавало всичко онова, което отпослѣ щѣло да имъ бѫде потрѣбно, като на бѫдещи *жени*, *майки* и *домакини*: „прѣдавать имъ се правила за отгледванiе дѣтца и за гледанiе болны и още домашнѭ икономiѭ, като: да знаѭть какъ пò-добрѣ да мѣсять хлѣбъ, да готвять спестовно и пò-хубаво ястiе, да оперѫть пò-чисто дрехы и уобще да умѣѭть какъ пò-урядно и пò-чисто да врьтять кѫщѫ. Шевъ-тъ, каже, имъ ся състои въ това: да знаѭть какъ да кроять и да шiѭть рызы, гащи, фустане, и другы такывы домашни потрѣбы, още и какъ да закрьпять или да прѣправять дрешкы на дѣтца, та да не давать пари за шивачь, а вѫзъ това учать ги и какъ пò-добрѣ да си испридать и истъкавать платове, было за дрехы, было за постилкы и завывкы и др. т. домашны потрѣбы". — На какви горчиви мисли ни навеждатъ тѣзи редове, пълни съ мѫдрость и разумность, като неволно ни каратъ да се смислимъ за сегашнитѣ програми на дѣвическитѣ училища, които тъй малко подгатвятъ за домашното призвание на жената! Струва ни се, че на сегашнитѣ наши дѣвически училища отговаря онап некрасива картина, съ която Дановъ рисува, подъ видъ на контрастъ на образцовото онуй дѣвическо училище, всички други училища, прѣди 30—35 години, въ които повечето сѫ пращали момичетата си „само да научять нѣкой чуждь языкъ, нѣкоѭ свирнѭ или да играѭть (по сегашному — да танцуватъ), зачто-то мислять, че само въ това ся състояло най-голѣмо-то образованiе; па има и такывы, кои-то иматъ училище-то пъкъ за шивалище, та пращать дъщери-ты си да ся испечять добрѣ, какъ да шерять тютюневы кесiйки, чеврета, възглавничета и другы такывы разсипи-кѫщѫ работы". Добродушниятъ авторовъ събесѣдникъ изслушва всичко това и забѣлѣзва, че злото което разстройвало училищата, било въ училищната програма. „Наистинѫ отговаря авторътъ-пѫтникъ (разбирай Данова), и азъ тъй мыслѭ; тя е съвсѣмъ несъобразна съ наше-то веществено състоянiе и нравственно развитiе. Изъ дѣвическы-ты училища тя повлѣче *и още повече ще* повлѣче модѫ-тѫ по жены-ты, както изъ мѫжкы-ты ся распространи ракыѭ-тѫ по мѫжiе-тѣ". И защо е ставало всичко това? Защото „и въ едны-ты и въ другы-ты, по сегашный имъ урадъ, гледа ся само за *настояще-то* на млады-ты, и всичко се врьши въ тѣхъ само за адетъ, а на бѫдеще-то никакъ [illegible] обзира; на кѫсо: наука-та още нигдѣ и ни въ едно отъ тѣхъ не е приложена въ общественный ни животъ".

Чудно ли е слѣдъ това, защо тукъ родителитѣ се отнасяли съ [illegible] къмъ тия *„храмове на наукѫ-тѫ, къмъ*

тоя изворъ на всѣко добро; защо „бащи-тѣ и до днесь още не могѫть да различять наукѫ-тѫ отъ иглѫ-тѫ и мотыкѫ-тѫ“, а майкы-тѣ — „наукѫ-тѫ отъ хуркѫ-тѫ и вретено-то, и вмѣсто да се грижять и старaѭть какъ да просвѣтять дъщери-ты си въ главы-ты, а тѣ, наопакы, чюдять ся съ какви цвѣтя, жълтицы или другы такывы разсыпіи да имъ украшявать главы ты отвънъ?“ По-нататъкъ Дановъ ядовито говори, че сѐ по сѫщата причина майкитѣ водѣли дъщеритѣ си по хорà, по сватби и балове, „за да ги продавать за жененіе“, и то тъкмо тогава, когато тѣ би трѣбало да залегнатъ за да усвоятъ нѣщо свѣсно за прѣзъ живота; на това се дължало и онова глупаво надваряне на майкитѣ „да правять и да давать по 50 рызы, по 20 фустана и всичко друго съразмѣрно на тыя числа, та, кога женять дъщерѭ си, испращать по едны кола прѣмянѫ (прикыѭ) слѣдъ неѭ (да стигне и за внукы-ты й!), ала защо? само да дадѫть на зетя еднѫ хубавѫ бездушнѫ куклѫ . . . Колко такывы майкы пратихѫ мѫжіе-тѣ си „на липовы ябълкы“!“ Такива и още какви „нечюты и невидѣны злины има да извръшвать у насъ мода-та съ посестримѫ-тѫ си ракыѭ, ако не побръзамы да гы изгонимъ испомѣжду си съ *наукѫ* и знаніе!“

Въ разправата си *„Наши-ты народны училища, наука-та и чюжди-ти языци“* — най-голѣма по обемъ и най-сериозна по съдържание — Дановъ се е издигналъ до висота на единъ широкогледъ педагогъ. Това е най-цѣнната може-би работа по учебно-възпитателни въпроси, изникнала на домашна, българска почва до освобождението ни (а може-би и до день днешенъ), излѣзла изъ перото на единъ доморасълъ педагогъ.—Слѣдъ като хвърля вѣщъ и занимателенъ историко-критиченъ погледъ на всички фази, прѣзъ които е минало новобългарското училище отъ началото на XIX в. до свое врѣме, авторътъ прави строга и напълно справедлива критика на оня типъ наши училища (наречени *главни*), съ които, речи го, ни завари освобождението. Дановъ е съвсѣмъ недоволенъ отъ тѣхъ, защото всичко тукъ е било нагласено не за да подготви ученицитѣ съ сериозни, било теоретични, било практични знания за *живота*, а за да имъ даде само едно формално, съвсѣмъ повръхно знание, далечно отъ всѣкаква свръзка съ живота. Затова и щомъ свършели училището, ученицитѣ, макаръ и да сѫ минали ужъ толкова науки и езици, всичко е изфирясвало изъ главитѣ имъ. Дановъ намира, че както сѫ били прѣдавани разнитѣ прѣдмети (по програма тѣ сѫ били доста), освѣнъ че нѣмало полза отъ такова прѣдаване, но още е имало явна врѣда. „Погрѣшкы-ти, кои-то се правять тукъ, сѫ толкова дебели, че тіи не само се видять, но дори ся и пипать“. Учело се законъ божий — съ цѣль да се закрѣпи вѣрата и нравственостьта у възпитаницитѣ; ала намѣсто това „что глядамы у наши-ты млады

нарѣчи учены (освѣнь твърдѣ малцинѫ)? — У тѣхъ нѣма Бога, нѣма вѣрѫ, нѣма черквѫ; тіи не знаѭть что е человѣколюбіе, что братолюбіе, что съгласіе и что почить къмъ стары хора . . . рѣкълъ бы чловѣкъ, че тіи не сѫ влазили въ училище, не сѫ учили Катихизисъ, или сѫ го учили *наопакы*, та вмѣсто да се прѣродять и да станѫть отъ свои-ты просты родители нѣколко пò-добры, а тіи ся измѣтнѫли и станѫли пò-лоши". Учели се разни науки, за да се „обработи и образува" умътъ; но това учение е ставало тъй безредно и несвързано, че не е оставяло никакви слѣди въ умоветѣ на младитѣ, които затова пъкъ сѫ излизали съ глупави претенции на *фалшиви* учени, повечето отъ които тръгвали да търсятъ „хлѣбъ безъ мотыкѫ" или да ходятъ „петь за четире по свѣта" като извѣяни, безъ да мислятъ за бѫдеще, да задържатъ и тѣ нѣколко „бѣлы пары за черны дни". Прѣподавало се геометрия, механика, физика, химия, ботаника, но безъ всѣкакъвъ огледъ къмъ практиката, та когато да се захванатъ ученицитѣ за практическа работа, захващали изново „да ся учять отъ неучены-ты въ училище, та пакъ отъ *дълговрѣменны опиты* да могѫть да научять нѣчто, съ кое-то да ся поминѫть прѣзъ живота си". Затова всички занаятчии — копачи, зидари, сапунджии, бояджии — работѣли само *наумѣрки*, а земледѣлцитѣ — орачь, лозарь или градинарь — обработвали земя-та както сѫ видѣли отъ „дѣда и бабѫ". Въ училището се прѣдавало география, но не се е учело „кои рѫкодѣлія или земны произведенія" какви сѫ и отдѣ произлизатъ. За сдружване на разнитѣ еснафи и изобщо за значението на задружния трудъ също нищо не се говорѣло. Затова какъ сѫ стояли нашитѣ еснафлии? — „Отъ просено брашно отсѣяны и съ студенѫ водѫ замѣсены, та единъ съ другъ се не събирать и не приближавать. За примѣръ: занаятлія-тъ сѣднѫлъ самъ да крои, самъ да шіе, самъ да уталожи (ютюлдише), самъ . . . самъ . . . па и самъ да продава; прѣмѣта 1000 иглы за парѫ, па възъ това е принуденъ да вари фасуля по девять пѫти, за да испечяли отъ гърло, защото-то алѫжь-веришъ-тъ му былъ кесатъ"; и пр. и пр.

Училището вини Дановъ и за туй, че не е вдъхвало въ възпитаницитѣ нужната прѣдприемчивость и дѣятелность, толкова необходими въ борбата за животь. Кѫдѣ е било туй, да видишъ у българина, като не му върви единъ занаятъ, да се залови за друга работа? Но какъ ще стори това, когато той го има „за срамно и безчестно нѣчто да остави своя занаятъ!" Ето единъ [illegible], който е отишълъ кой знае отъ кога на печала въ Цариградъ („дѣто и сухо-то да хване чловѣкъ, ще стане зелено"): [illegible] се въ нѣкой смрьдливъ ханъ и не помышлява вече нѣщо за излизаніе; нъ рекълъ еднъжъ: „сестрице-ле, иглице-ле", и — [illegible] несмысленно по хылядо бода за парѫ, а кога дойде

вечерь, той не искаралъ ни за хлѣбъ! Дѣто ще ся рече, игла-та го вече оставила, а той ся не усѣща да ѭ остави, та да хване другѫ работѫ". Защо така? Защото — какво ще кажатъ, когато чуятъ у дома, че билъ оставилъ занаята си!

Като критикува по този начинъ съврѣменнитѣ си училища, Дановъ задава такива сериозни въпроси: За що ни е училището? Каква е цѣльта му? Каква потрѣба изпълнява то? Какво искаме да постигнемъ съ него? И той отговаря обстойно на тѣзи питания, слѣдъ което прѣдлага своята *рационална* учебно-възпитателна система, въ основата на която поставя слѣднята цѣль: *„Училище-то е мѣсто, гдѣ-то ся приготовлява народъ-тъ ни на истинскѫ гражданственность и учи какъ подизносно да ся въспроизвождатъ естественни-ти дарове на земьѫ-тѫ ни"*. За тази цѣль то трѣба коренно да се прѣобразува, като се нагласи всичко въ него споредъ съврѣменнитѣ нужди на народа; и това трѣба неотложно да се направи, защото врѣмето не чака насъ; който не напрѣдва съ врѣмето, той назадва. „Нека доклѣ е врѣме да си поправимъ училища-та и да удомимъ и у насъ наукѫ-тѫ и знаніе-то"; защото само тогава „ще можемъ да ся оправимъ на по-добрѫ работѫ; тога и земедѣліе, и скотовъдство, и занаяти и търговія" ще тръгнатъ на по-добро. Слѣдъ като изброява прѣдметитѣ, които споредъ него би трѣбало да се изучватъ въ тъй прѣобразуванитѣ училища, Дановъ посочва, добрѣ образложени, тѣзи двѣ главни начала, съобразно съ които би трѣбало да се гласятъ училищата, именно: 1) да отговарятъ на народния духъ, на народнитѣ потрѣби, условия и срѣдства (тукъ се посочва дори нуждата отъ специализиране на училищата споредъ естественитѣ условия на окрѫга и града!), и 2) „да промичять и расширявать просвѣщеніе-то по цѣлый народъ" — изтъква се, значи, нуждата отъ популяризиране и демократизиране на учението.[1]) Едноврѣменно съ това той посочва и главнитѣ дидактични правила, по които е трѣбало да се води обучението, а именно, че то трѣба да бѫде *съобразно* съ силитѣ на ученицитѣ, *методически-постепенно* („а не да ся кара както до сега—едно за кракъ, друго за главѫ"), *хуманно* (защото „сега сила не помага вече . . . оправя се съ рѣчь, а не съ тоягѫ; иска се свѣтлина, а не бой . . .").

Програмата, която Дановъ прѣпорѫчва за новия типъ училища, ни прави впечатлѣние съ своя *реалистиченъ* духъ. Вѣренъ на основното начало, на което иска да постави училището, — да учи то за живота,—той тукъ не дава ни-

---

[1]) Когато Дановъ говори за просвѣщение, той разбира „всестранно просвѣщеніе, кое-то да проникне всѫду, въ всякой полъ и възрасть и въ всичкы съсловія, *дори и въ колибѫ-тѫ* на многоутруденыя тегловникъ и простъ селянинъ, а не да бѫде само за охалныя гражданинъ".

какво мѣсто на ония прѣдмети, които нѣма да послужатъ въ живота. Така той е изключилъ изъ програмата си чуждитѣ езици и пѣнието. Особено въззстава Дановъ противъ чуждитѣ езици. И това той прави бидейки дълбоко убѣденъ въ тѣхната безполезность. „Науки-ты развыватъ мозъка и правятъ чловѣка уменъ и пъленъ съ знанія, а не языци-ти". Не се ли доказва това на всѣка стѫпка?— „Далечь да не ходимъ", казва ни той: — „въ Цариградъ има хамалы, кои-то знаѭтъ до говорятъ и френскый и ингелишкый языкъ, ала пакъ не могѫтъ да се куртулишятъ съ языцы-ты отъ свое-то семерче. А пъкъ френецъ-тъ или ингелизинъ-тъ не губилъ врѣме да учи чужды языцы освѣнъ майчиныя си, а ся образовалъ и просвѣтилъ добрѣ съ науки и знаяніе, чрѣзъ което умѣялъ какъ да дойде до фабрикѫ или вапоръ; и кога натовари и проводи съ платно, преждѫ или съ друго нѣщо вапора си въ Цариградъ, тога той пакъ не хваща самъ да растоваря денкове-ты отъ вапора, но гы товари на гърба на оныя многоязычны хамалы. . " И пакъ повтаря: „Знаяніе-то не ся състои въ силѫ и въ языцы сега, но само въ наукы-ты и три пѫти пакъ въ наукы-ты". Впрочемъ, Дановъ е противъ езицитѣ не толкова защото тѣ наистина сѫ били безполезни, а защото тѣ сѫ се тъй лошо прѣдавали, че нѣмало никаква полза отъ тѣхъ и изучването имъ не е било нищо друго, освѣнъ губене на златно врѣме. Ако и день днешенъ не можемъ се похвали съ успѣхъ по чуждитѣ езици, то всѣки може да разбере, колко е билъ правъ Дановъ, като е въззставалъ прѣди 35—40 г. противъ тѣхъ.—Тукъ може да попита нѣкой, защо сѫ се въвеждали чуждитѣ езици по онова врѣме?—Защото модата го е изисквала и защото — да отговоримъ съ Дановитѣ думи — „не се оцѣнила наука-та за нѣчто, но на мѣсто неѭ въведохѫ чужды-ты языцы — френскый, ингелишкый, нѣмскый, турскый, гръцкый и пр., а нѣкои родителіе ако да знаяхѫ че сѫществува на свѣта и кынезскый (китайски) языкъ, и него бихѫ поискали и въвели да се прѣдава на дѣтца-та имъ". Зеръ, отъ науката, както се прѣдавала у насъ, никой не е видѣлъ нѣкаква полза, а отъ чуждитѣ язици можелъ човѣкъ да рече баремъ едно „бонъ жюръ" или „гутенъ моргенъ" прѣдъ нѣкого си френеца или нѣмеца". На друго мѣсто, въ сѫщата разправа, Дановъ още по-ядовито говори за безполезностьта на чуждитѣ езици. „Что ся научихѫ досега котленци отъ грѣцкый языкъ, за кой-то още вѣрватъ, че безъ него чловѣкъ не можалъ да прокопса (!?), та и днесь дръжятъ въ града си за него особно училище . . ." Или що помогнаха чуждитѣ езици на „русчушкы-ты млады, кога не знаяхѫ да ся ползуватъ съ тѣхъ отъ мѣсто-то си, но надойдохѫ въ града имъ Грьци, Евреe и Нѣмци, та отворихѫ маазы, комисіонарницы и хотеле, а тіи лема сѫ учили языка само да гы гледатъ отда-

лечь или да се разговарять по хотеле-ты съ какычкы-ты . . . .“ Но Дановъ, както се каза по-горѣ, въставa не противъ чуждитѣ езици, а противъ тѣхното *несмислено* изучване: „самы-ты языцы трѣба да гы учимъ съ намѣренiе да ся ползувамы отъ тѣхъ. Ако-ли е да учимъ чюжды-ты языцы само за прочитанiе романы, то мысля, че е съвсѣмъ излишно това намъ за сега, когато още не можемъ да прочетемъ и да разберемъ, что казва нашiй вѣстникъ, кой-то е писанъ на майчиный ни языкъ; освѣнъ това не трѣбва да забравямы, че „врѣмя-то е пары“, та да го не губимъ въ излишны работы, и възъ това още и пары да давамы за тоя гдѣто вѣе“. — Едва-ли ще сбъркаме много, ако кажемъ, че този укоръ изказанъ за прѣдаването на чуждитѣ езици прѣди 35 години, се пада и на днешното прѣподаване на тѣзи езици . . .

Като е критикувалъ по такъвъ остъръ начинъ училищнитѣ програми отъ 70-тѣ години, прѣпълнени съ езици и други ненужни за нищо прѣдмети, вмѣсто които е прѣдлагалъ своята *реалистична* програма, състояща се отъ българска граматика, катихизисъ, *землеописанiе, физика, анатомiя съ физiологiя, химiя,* чертание съ рисувание, домакинство, геологiя и естествена исторiя, исторiя (българска, гражданска и *литературна!*), логика и математика (числителница, геометрия и алгебра), — съ това Дановъ е мѣрилъ да прѣмахне едно зло, тъй разпространено въ училищата съ безсмисленото прѣподаване на толкова ненужни прѣдмети. [1])

Къмъ края на студията си, слѣдъ като завършва мислитѣ си върху това, какво и какъ трѣбало да се учи въ новитѣ училища, Дановъ не забравя да спомене и нѣщо за избора на учителитѣ, както и на училищнитѣ надзиратели; — и отъ еднитѣ и отъ другитѣ той изисква дълбока съзнателность, любовь и прѣданность къмъ работата.

Само тъй наредени училищата ще могатъ да дадатъ истинско възпитание — изворъ на народното благосъстояние. Не се ли направи всичко това, „училище-то не е училище, а *чесалище,* за да си държтъ дѣтца-та дрешкы-ты по голы-ты дъскы напразно“.

Но едни само училища, дѣто има да се учатъ и възпитаватъ дѣцата, далечъ не могатъ да дадатъ на единъ народъ

---

[1]) „Въ Шуменъ освѣнъ българския и старобългарския прѣзъ 1857/58 год. се прѣподавали гръцки, латински, турски, френски и нѣмски езици. . . Шуменското училище на Доброплодний е изучавало елински, френски, нѣмски и латински. Въ Габрово (слѣдъ заминаването на Бурмова) въ *горния* класъ се въвели пакъ езицитѣ: гръцки, италянски, френски и турски . . .“ Вж. „История на учебното дѣло въ България“, стр. 134—135, отъ Н. Ив. Ванковъ.

Въ сжщата книга (стр. 136) четемъ: „Въ I класъ (на класнитѣ училища) се учило риторика, въ II—педагогия, въ III—догматическо богословие, въ IV — логика, психология и пр.“

какво мѣсто на ония прѣдмети, които нѣма да послужатъ въ живота. Така той е изключилъ изъ програмата си чуждитѣ езици и пѣнието. Особено възстава Дановъ противъ чуждитѣ езици. И това той прави бидейки дълбоко убѣденъ въ тѣхната безполезность. „Наукы-ты развыватъ мозъка и правятъ чловѣка уменъ и пъленъ съ знанія, а не языци-ти". Не се ли доказва това на всѣка стѫпка?— „Далечь да не ходимъ", казва ни той: — „въ Цариградъ има хамалы, кои-то знаѭтъ до говорять и френскый и ингелишкый языкъ, ала пакъ не могѫтъ да се куртулишять съ языцы-ты отъ свое-то семерче. А пъкъ френецъ-тъ или ингелизинъ-тъ не губилъ врѣме да учи чужды языцы освѣнъ майчиныя си, а ся образовалъ и просвѣтилъ добрѣ съ наукы и знаяніе, чрѣзъ което умѣялъ какъ да дойде до фабрикѫ или вапоръ; и кога натовари и проводи съ платно, преждѫ или съ друго нѣщо вапора си въ Цариградъ, тога той пакъ не хваща самъ да растоваря денкове-ты отъ вапора, но гы товари на гърба на оныя многоязычны хамалы. . " И пакъ повтаря: „Знаяніе-то не ся състои въ силѫ и въ языцы сега, но само въ наукы-ты и три пѫти пакъ въ наукы-ты". Впрочемъ, Дановъ е противъ езицитѣ не толкова защото тѣ наистина сѫ били безполезни, а защото тѣ сѫ се тъй лошо прѣдавали, че нѣмало никаква полза отъ тѣхъ и изучването имъ не е било нищо друго, освѣнъ губене на златно врѣме. Ако и день днешенъ не можемъ се похвали съ успѣхъ по чуждитѣ езици, то всѣки може да разбере, колко е билъ правъ Дановъ, като е възставалъ прѣди 35—40 г. противъ тѣхъ. — Тукъ може да попита нѣкой, защо сѫ се въвеждали чуждитѣ езици по онова врѣме?—Защото модата го е изисквала и защото — да отговоримъ съ Дановитѣ думи — „не се оцѣнила наука-та за нѣчто, но на мѣсто неѭ въведохѫ чужды-ты языцы — френскый, ингелишкый, нѣмскый, турскый, гръцкый и пр., а нѣкои родителіе ако да знаяхѫ че сѫществува на свѣта и кынезскый (китайски) языкъ, и него быхѫ поискали и въвели да се прѣдава на дѣтца-та имъ". Зеръ, отъ науката, както се прѣдавала у насъ, никой не е видѣлъ нѣкаква полза, а отъ чуждитѣ язици можелъ човѣкъ да рече баремъ едно „бонъ жюръ" или „гутенъ моргенъ" прѣдъ нѣкого си френеца или нѣмеца". На друго мѣсто, въ сѫщата разправа, Дановъ още по-ядовито говори за безполезностьта на чуждитѣ езици. „Что ся научихѫ досега котленци отъ гръцкый языкъ, за кой-то още вѣрватъ, че безъ него чловѣкъ не можалъ да прокопса (!?), та и днесь дрьжять въ града си за него особно училище . . ." Или що помогнаха чуждитѣ езици на „русчушкы-ты млады, кога не знаяхѫ да ся ползуватъ съ тѣхъ отъ мѣсто-то си, но надойдохѫ въ града имъ Грьци, Евреe и Нѣмци, та отворихѫ маазы, комисіонарници и хотеле, а тіи лема сѫ учили языка само да гы гледать отда-

имъ покажете що е добро и що е зло. Това нека ви бѫде и Богу и Роду мила милостыня. Нашій-тъ селянинъ е пъленъ съ суевѣрія и прѣдразсѫдъци, — помѫчете ся да му гы избіете изъ главѫ-тѫ: докажете му, че нѣма вълчи и мечи праздницы, че не ся пази отъ горѣщницы и градушницы, та да си не губи врѣмя-то напраздно; расправѣте му, че нѣма урамы и самодивы и че не помагать врачкы и баячкы, но всичкы болѣсти дохождать отъ настинкѫ или стаять отъ прѣяданіе и прѣпиваніе; истълкувайте му да знае що е христіанска вѣра, та да може да живѣе по христіанскы, а не тъй въ заблужденіе да служи на двѣ вѣры..."

Отъ читалищата Дановъ иска да се поведе и борба противъ ония двѣ омразни злини—пиянството по мѫжетѣ и модата по женитѣ,—които водятъ народа ни къмъ пропасть и разорение; отъ общеобразователнитѣ читалища очаква той пò-нататъкъ да се развиятъ и специални дружества за земедѣлие, винарство, скотовъдство, и др.

Въ разправата си: *„Защо не напрѣдвамы ные нъравствено и веществено?"*[1]) авторътъ дава на това питане такъвъ безутѣшенъ отговоръ: не сме напрѣдвали, защото ония, които трѣбало да бѫдатъ соль на обществото, не сѫ вършели това, що имъ диктувалъ дългътъ:—забравили сѫ своитѣ длъжности *старѣшинитѣ* домашни, черковни и общински, които, обладани отъ грубъ егоизъмъ, не искали да знаятъ за нищо друго освѣнъ за себе си; забравили сѫ своитѣ длъжности *свещеницитѣ*, защото не подозирали високото си звание и освѣнъ трѣбника нищо друго не знаяли; не вършели своя длъгъ—въпрѣки примѣра на едноврѣмешнитѣ си братя — и нашитѣ *калугери*, които сѫ излизали въ миръ не за да поучатъ въ нѣщо хората, а все за *дай;* нехаело за своитѣ длъжности и пò-високото духовенство . . . Не сме напрѣдвали, защото не сме имали необходимитѣ *добрѣ* наредени училища. Дановъ съ тѫга на сърцето си тукъ пита: какви сѫ били *градскитѣ* училища, въ които не е имало установено ни програма, ни учители; какви сѫ били *селскитѣ* училища, за учители на които се избирали такива, които умѣели повече да лъжатъ, да пиятъ и пѣятъ; дѣ едно поне *духовно* училище, което би приготвило достойни пастири и учители народни; дѣ ни сѫ *гимназиитѣ*, нѣкое *учителско* училище, или *търговско*, или *земедѣлско?* Какви сѫ били най-сетнѣ нашитѣ *дѣвически* училища, които би дали добра отхрана на женитѣ, отъ които зависи добрата отхрана и на цѣлия народъ? И тѣзи именно „най-нуждны учебны заведенія за сега тъй злѣ се намиратъ у насъ, щото да выкнешъ да ги оплачешъ".—А! това е било печално; защото какво добро е могло да се очаква въ една страна, дѣто е била занемарена

---

[1]) „Лѣтоструй" II год.

домашната отхрана? — Като изрежда всички фактори, отъ които е зависѣлъ умствениятъ и нравствениятъ напрѣдъкъ на народа, Дановъ не забравя да отбѣлѣжи мрътвилото и въ книжнината и периодичния печатъ. „Нашата *книжнина*, казва той, се е спрѣла днесь въ издаваніе само краткы учебници за малки дѣтца, а за *голѣмы-ты* — за *народа* наши-ти книжяре печятать и издавать мытарства, камьніе паднѫли отъ небе-то и другы тамывы книгы, съ кои-то да го вкарвать още въ пò-голѣмо заблужденіе, а за по-добро нѣчто и на умъ нѣмать". Вѣстникарството, колкото високо мнѣние има за него Дановъ, толкова низко то стояло у насъ. „Вѣстници-ты сѫ огледало на дневны-ты свѣтскы работы, было политическы, было търговскы. Тѣ управлявать явно-то мнѣніе на една странѫ, на единъ народъ и убоще на цѣлыя свѣтъ. Тіи сѫ водителіе, учителіе и управителіе на търговіѭ-тѫ, занаяты-ты, земледѣліе-то и убоще на всякой поминъкъ ... тѣ сѫ мѣрило за просвѣщеніе-то на еднѫ дрьжавѫ". Затова въ просвѣтенитѣ страни се издаватъ съ хиляди вѣстници, а нѣкои по три пѫти на день, а у насъ? — „Ные имаме днесь само 2—3 вѣстника, кои-то по нѣкога и въ три недѣли не могѫть да ся издадѫть единъ пѫть". Па и тѣ попе да сѫ се получавали и чели! И коя е била причината на всичко това? Несмисленото скѫперничество на нашия българинъ. „Свиди ни ся да дадемъ малко-то за вѣстникъ или за книгѫ, кои-то развывать мозъкъ, кои-то отварять очи и пълнять човѣка съ знаяніе, а споредъ това правять го вряденъ за всякѫ работѫ, а не свиди ни ся кога гы давамы за онѫѭ пущинѫ, коя-то ни испива още и тоя колко-то малко го имамы". Да, но и то си имало своята причина, която споредъ Данова, трѣбало да се търси въ нашѫ-тѫ простотѫ, въ нашето „нехайство за напрѣдваніе към доброто ни". Между това, говори пò-нататъкъ той, „сегашно-то врѣмя е *врѣмя на напрѣдъкъ*, та който не крачи на напрѣдъ, той назадва ..."

И Дановъ изтръпва прѣдъ грозотата на оная перспектива на икономическо заробване отъ страна на европейцитѣ, къмъ което неминуемо е водѣло нашето нехайство. „Защото покрай новы-ты желѣзни пѫтища и другы такывы, които се кроять да бѫдѫть за напрѣдъ у насъ, скоро щѫть напалатять помежду ны учены-ты европейцы, кои-то, ако ны заварять пакъ въ това състояніе, тогась никой не ще ни бѫде кривъ, като ни влеперять въ рѫкѫ кому мотыкѫ, кому лопатѫ, за да имъ работимъ, кому пъкъ фенеръ за да имъ свѣтимъ нощя, кога минувать тѣ изтѣгнѫты въ желѣзны-ты кола; а що е още пò-чудно, че и крьстны-ты ни и скѫпы за насъ имена тіи ще замѣнять съ нумера, та отъ Петко, Иванъ, Стоянъ, щѫть ны именувать съ № 1, 2, 3 и пр." И всичко това ще ни бѫде „за заплатѫ на сегашното ни нехайство за да напрѣднемъ въ доброто!"

Въ послѣднитѣ си статии: *„Що правять хора-та, а що правимъ ные“*, *„Що ни е най-нуждно за сега?“*, *„Що трѣбва да правимъ за народно-то ни подобряванiе?*, както и въ „посланията“ си,*) Дановъ подзема пакъ сжщитѣ въпроси за дълга на всички да работятъ за духовното, а отъ тамъ и за материалното повдигане на народа. Ала съ какво разнообразие въ езика и съ какъвъ подемъ на родолюбиво чувство развива той познатитѣ вече намъ теми, за да подчертае или изтъкне още пò-добрѣ изказанитѣ си пò-рано мисли по народното свѣстяване! Съ каква възторженость, съ каква непоколебима вѣра въ силата на знанието, Дановъ — този неумолимъ врагъ на невѣжеството и неуморимъ пионеръ на просвѣтата, — като разкрива общественитѣ недхзи, напомнюва всѣкиму дълга да се работи съ сдружени сили за разбиване на оная скала, която е заприщила пжтя къмъ напрѣдъка за нашия народъ!

Съ какъвъ тържественъ финалъ завършва той първата отъ горнитѣ три статии!—

„Ала както се пыта за болѣсть какъ се лѣчи, така питамъ и азъ, коя е сжщата причина на тжѭ нашѫ неволѭ?

„Гдѣ-то ще бы другъ пжть, то сега му е врѣмя-то да бжда „искренъ и отваженъ, та да извикамъ колкото ми гласъ дрьжи, „за да ся чюе на вси странь изъ наше-то мило отечество, и по „села-та и по градове-ты:

„На всичко-то наше зло, на всичкж-тж нашѭ неволѭ при„чина-та сж само и само гжсты-ты тьмны мъглы на незнаянiе-то, „въ кои-то като слѣпи блудимъ и спрѣпинамы ся! Отъ незная„нiе нѣмамы пò-добры училища; отъ незнаянiе нѣмамы учены „хора и всякакви книги и вѣстницы, кои-то да ны освѣщавать „и оправять къмъ добро-то; отъ незнаянiе наши-ти занаяти тъй „запрѣхж, трьговiя-та не врьви и алжжъ-веришъ нѣма; отъ не„знаянiе не можемъ да си оправимъ досегашнж-тж работж или „да се заловимъ за другж; отъ незнаянiе нашя-та земя не ражда „толкова, колко-то бы могла, и май пропада напраздно и това, „кое-то добывамы на силж отъ неѭ; отъ незнаянiе нашiй-тъ до„бытъкъ е тъй мрьшявъ и не за въ работж; отъ незнаянiе смы „тъй сиромаси, голи и раскрьпени; отъ незнаянiе кжщи-ти ни „сж такывы, въ кои-то нѣма нищо-защо; отъ незнаянiе много ся „мжчимъ, а малко ся хранимъ; отъ незнаянiе смы тъй повече „харчовити, отколко-то пестовны; отъ незнаянiе смы ся прѣдали „тъй мжжiе-тѣ на спиртологiѭ-тж, а жены-ты на модж-тж; отъ „незнаянiе тъй всякаквы болѣсти ны газять и безъ врѣмя въ „гробъ врьлять; отъ незнаянiе смы тъй малодушни и слабо„срьдци; отъ незнаянiе смы до толкозь развалени, та кыпять

*) Всичко туй въ „Лѣтоструй“ год. III.

„по между ны всичкы-ты най-лоши страсти: гордость, самолю-„біе, завистъ, ненавистъ, лъжи, клеветы, грабителство и др. т., „кои-то ни не даватъ да ся помькнемъ на напрѣдъ ни общо, „ни частно!

„И така, свѣтлина, свѣтлина, свѣтлина ни е потрѣбна, за „да ся разпръснжть тыя гжсти тъмнины на наше-то незнаяніе, та „вечь и ные да станемъ еднажь хора между хора-та! Само божія „свѣтлина ще ны просвѣти и вразуми, за да възумѣемъ, какъ „по-добрѣ да ся нарядимъ, както общински тъй и частно; божія „свѣтлина ще поправи наши-ты испаднжли занаяты и ще по-„тыкне нашж-тж запрѣлж търговіж; божія свѣтлина ще ны съ-„бере на търговскы съдружества, за да ся пустимъ и ные като „пчелы по свѣтове-ты да събирамы и да приносямы у дома без-„бройно богатство; божія свѣтлина ще заврьти и у насъ на „всяко мѣсто много различны фабрикы; божія свѣтлина ще ны „обработи и оплодотвори наши-ты нивя, лозя, ливады и пр.; „божія свѣтлина ще угои, умножи и облагороди нашыа добы-„тъкъ; божія свѣтлина ще отвори и намъ най-послѣ очи-тѣ, „както на всякой другъ народъ, та и ные да почитамы и обы-„чямы всичко что е наше...“

Почти всички писатели-привърженци на мирното развитие до освобождението сж писали върху нуждата отъ просвѣта за нашия народъ; но, до колкото знаемъ, никой не е говорилъ тъй убѣдително, тъй поройно-краснорѣчиво, както говори Дановъ по тази обща тема.

Като издирва Дановъ причинитѣ, защо не е напрѣдвалъ българскиятъ народъ, и ги намира се̂ въ невѣжеството, намъ неволно се изпрѣчва питането: ами турската — жестоката турска управия, която подобно на убийствена зимна атмосфера е вковавала всѣки стремежъ къмъ народно повдигане — нема̀ е могла да бжде игнорирана отъ нашия публицистъ? Забравилъ ли е Дановъ тази прѣчка или пъкъ не е придавалъ голѣмо значение ней? или пъкъ е съзнавалъ много добрѣ нейното гибелно значение, но не е могълъ да говори за това въ едно издание (думата ни е за „Лѣтоструй“) по простата причина, че то е било прѣдназначено за въ границитѣ на турската империя? Макаръ самъ Дановъ да ни казва, че за турска политика и изобщо за политика не се е писало нищо въ „Лѣтоструй“ *страха ради турска,* ние пакъ мислимъ, че главната прѣчка за всичката мизерия на народа той е намиралъ въ невѣжеството на послѣдния, а не въ турската управия и политическото безправие. Въ това отношение Дановъ ще е мислѣлъ малко по-другояче нежели задграничнитѣ български публицисти, отъ Ботева напр., който проповѣдва съвсѣмъ другъ цѣръ за народнитѣ болки. „Ние сме съгласни, обажда се отъ Букурещъ буйниятъ револю-

пионеръ-журналистъ, че както окото е потрѣбно за свѣтлината, ухото за звукътъ, а разумътъ за разбирането и най-проститѣ истини, така сѫщо науката, образованието и развитието сѫ потрѣбни за който и да е народъ, за да достигне до извѣстна степень на своето благосъстояние; но за всичко това сѫ потрѣбни такива условия, които за нещастие у нашия народъ не сѫществуватъ . . .“ Тѣзи условия, споредъ Ботева и всички други задгранични дѣйци, е могла да даде само свободата, а тя „не ще екзархъ — иска Караджата“. На чия страна е била истината? Печалниятъ фактъ на „Милинъ камъкъ“, дѣто беззавѣтниятъ български герой е плакалъ като дѣте и си чукалъ главата, за дѣто е тръгналъ да освобождава такъвъ *заспалъ* народъ,[1]) както и новата пѣсень, която отпослѣ взе да пѣе въ своето „Знание“ този, който бѣ казалъ „свободата не ще екзархъ“ — даватъ много ясенъ отговоръ на това питане. Но освобождението, което послѣдва революционнитѣ постѫпки? О, то бѣ една историческа неочакваность, дошла съвсѣмъ не тъй, както сѫ мислѣли Ботевъ, Каравеловъ и всички почти тѣхни сподвижници . . .

И тъй, ние мислимъ, че Дановъ дѣйствително е пипалъ злото въ корена, когато е проповѣдвалъ страстно за необходимата нужда отъ всестранна просвѣта. Че нашиятъ народъ е трѣбало много още да работи за своето нравствено и духовно развитие прѣди да се сдобие съ политическа свобода, това, струва ни се, доказа се по много очебиенъ начинъ отъ оная всеобща деморализация, съ която се замѫти новиятъ свободенъ животъ . . . Имало ли е по онова врѣме условия за мирно развитие и нравствено закаляване — не въ диви партизански и междуособни борби за „кокалъ“ и положение, а въ борба съ външни врагове — гърци, турци и др. за сериозно домогване до национални и човѣшки права чрѣзъ собствени усилия и жертви? Безъ да се боимъ, че нѣкои може да ни обвинятъ въ „хула противъ свободата“, и безъ да се подписваме подъ опази чудовищна дума, която често ще чуете днесъ у свободния българинъ, — че днесъ ужъ било „по-лошо отъ турско“, ние, до колкото можемъ да сѫдимъ отъ историческитѣ факти (като ги сравняваме съ днешнитѣ въ Македония и Одринско), ще кажемъ, че турската управия по онова врѣме, когато се отнася Дановата книжовна дѣйность, далечъ не ще е била такъва, каквато обичаме да си я прѣдставляваме. Дяволътъ не ще да е билъ толкозъ черъ, както нѣкои ни го описватъ. Ще сбъркаме ли, ако кажемъ, че той стана такъвъ отпослѣ, — въ наши дни, и то откакто ние го раздразнихме съ нашитѣ възстания, що извикаха руско-турската война, за да му отнеме половината отъ европейскитѣ му владѣния, и откакто нашитѣ съсѣди взеха да го насъскватъ противъ насъ?

---

[1]) Този фактъ, разказанъ отъ З. Стояновъ въ Ботевата биография, до колкото знаемъ, никой не е оспорилъ до сега.

* * *

Важна за характеристика на автора, Дановата книжовна дѣйность има немалко значение и съ това, че освѣтлява много страни отъ нравствения животъ на съврѣменната епоха. Когато единъ день и въ България се яви нѣкой Иполитъ Тенъ, който ще се завземе съ философски похватъ да разкаже събитията на съврѣменна България и за тази цѣль ще проучи политическото и нравствено състояние на прѣдходната епоха—на робска България, — той, сигорни сме, ще намѣри много нѣщо за освѣтление на задачата си въ това що е писалъ Дановъ.—Извѣстно е, че литературата на всѣки народъ въ първо врѣме на своя развой носи подражателенъ характеръ и много слабо още отразява въ себе-си черти отъ народния животъ; това произлиза отъ твърдѣ слабата литературна култура на писателитѣ. Нашата литература до освобождението — думата ни е за изящната — много малко *български* животъ ни прѣдставя съ своето съдържание. Затова бѫдещиятъ историкъ, когато ще възсъздава нравствения ликъ на българина отъ епохата на националнитѣ борби по писмени паметници, по неволя ще трѣба да се допитва повече до публицистичнитѣ статии отъ тази епоха. Въ това отношение Дановитѣ трудове ще го освѣтлятъ може-би много повече отъ всички други. Защо? Защото Дановъ сравнително, е единъ отъ най-самобитнитѣ наши писатели. Повечето — да не кажемъ всичко — отъ онова, що е вмѣстилъ въ своитѣ статии, е плодъ на неговъ личенъ опитъ и наблюдение. За това ето какво ни съобщава самъ той:

„Въ 1850 г., като се освободихъ отъ опекунството на училището въ Копривщица и отидохъ самъ за учитель въ с. Стрѣлча, азъ *още оттогасъ начнахъ да си държа бѣлѣжки,* диктувани отъ *нуждитѣ на работата* ми, отъ *опитъ* и наблюдение. Тия бѣлѣжки, правени и въ учителството ми въ Перущица, Пловдивъ и Клисура, набраха се твърдѣ много, та се чудѣхъ, какво да ги правя и гдѣ да ги дамъ. Но кога се рѣшихъ да стана книгоиздатель и излѣзохъ изъ България, та отидохъ въ Бѣлградъ, Пеща и Виена и видѣхъ, покрай друго, че имало [illegible] *литература* по свѣта, тогасъ намислихъ да се [illegible] отъ нашата книжарница единъ по-голѣмъ календаръ... [illegible] начнахъ да сортирамъ и прѣработвамъ моя суровъ [illegible] и да го оглаждамъ, разумѣва се, съ помощь и на [illegible] списания".

[illegible] ми по училищнитѣ работи въ Лѣтоструя сѫ [illegible] практика, опитъ и наблюдения, поправяни съ [illegible] списания и то повечето отъ *хърватски,*

защото тѣхъ намирахъ подобострастни на нашата черга . . ." [1])

Напълно самостойни Данови трудове сѫ: „Наши-ти народны училища, наука-та и чужди ты языци", „Четалища и празднични училища", „Що правять хора-та и що правимъ ные?", „Що ни е най-нуждно за сега?", „Що трѣбва да правимъ за народно-то ни подобряваніе?", „Наше-то огледалце", тритѣ „Дописки";—отъ прѣголѣма скромность Дановъ за тѣзи статии ни казва, че били „твърдѣ малко поугладени съ чужда ютия". Приспособени за българския четецъ сѫ: „Нѣколко думы противъ піянство-то", „Кой подвига училища-та прѣдъ очи-тѣ на народа" и „Попъ Прьванъ Живковъ, за углядъ священникъ въ с. Врьтопъ". За тѣхъ самъ Дановъ ни обажда: „основата е взета отъ хърватското списание „Napredak", а вѫтъкътъ отъ моитѣ бѣлѣжки, които съмъ си правѣлъ въ Стрѣлча, Перущица и другадѣ".

Намалява ли се съ нѣщо писателското достойнство на човѣка, който ни занимава тукъ, поради това, че той е заемалъ по нѣщо отъ чужди списания — хърватски, както ни обажда самъ той? Ни най-малко; и то, първо, защото по онова врѣме да се приспособяватъ чужди сѫчинения на български е било обикновено нѣщо — това се вижда въ всѣка току-що зараждаща се литература; за тази работа е билъ въ обикновена употрѣба терминътъ „побългарилъ" (който, нека да кажемъ въ скобки, се употрѣбява, макаръ по-рѣдко, и день днешенъ, подиръ 40 години); — второ, защото това, което е заемалъ Дановъ отъ хърватски и други извори, тъй смислено е усвоявалъ и тъй вѣщо прѣплиталъ съ своето, че мѫчно можешъ да отдѣлишъ едното отъ другото; трето, защото сме увѣрени, че Дановъ въ своята скромность, нито е мислѣлъ нѣкога, нито пъкъ сега мисли, да придава бо'зна какво голѣмо значение на своята книжовна работа, вършена покрай книжарската съ „седѣнкуване" [2]), и най-сетнѣ, защото самостойната работа у него е толкова много, че заетото едвамъ прозира и се губи изъ нея.

Като казваме, че Дановъ е писалъ по наблюдение, ние трѣба да добавимъ веднага, че неговото внимателно око тукъ се е спирало главно на тъмнитѣ страни на тогавашния български животъ; а таквизи ги е имало не малко. Подъ влияние на ония борби, чрѣзъ които историческото наше поколѣние между 1850—1876 год. извоюва черковната наша независимость и се бори за политическата свобода, ние си прѣдставяме нравствения ликъ на това поколѣние подъ твърдѣ чистъ и симпатиченъ из-

---

[1]) „Въ Чехско и Хърватско, а особено у Виена и околностьта ѝ, пише ни Дановъ, често спохождахъ както основнитѣ, така и срѣднитѣ учебни заведения и всичко огледвахъ сравнително съ нашитѣ, както по обучението, така и по вѫтрѣшната имъ наредба: мебелъ и пр."

[2]) „Книжарската ми работа почти всѣкога бѣше повече, та не можехъ да ѝ надвия другояче, освѣнъ съ седѣнкуване".

слѣдъ, а убити отъ пороцитѣ на съврѣменното си „гнило“ общество, ние съ тага въздишаме за онова старо „добро врѣме“.

Безъ съмнѣние, нравствениятъ капиталъ на сегашното наше общество е нищоженъ сравнително съ доста голѣмото количество просвѣта, което отъ освобождението насамъ е проникнало въ умоветѣ у насъ; вѣстникарската хроника, която всѣкидневно изнася на видѣло чудовищни прѣстапления извършени отъ хора изъ всички слоеве на съврѣменното ни общество — отъ галантния министъръ—казнокрадъ до мизерния градски или селски бездѣлникъ — ясно доказва това. Но ако всички тѣзи прѣстапления се внушаватъ отъ слаба нравствена култура, пиянство, партизанство и пр., нима всичко това е ново растение, плодъ на новия, свободния животъ? Какво заблуждение, ако се мисли така! Пиянството е грозенъ порокъ днеска у насъ. Но то не было чуждо и за по-старото поколѣние. Герои на виното и ракията, поклонници на Бакхуса ще да е имало доста и по онова врѣме когато въ лудо робско пиршество сѫ пѣли чуденъ химнъ богу на виното:

О Бакхусе, ти боже нашъ,
Що давашъ винце, пелинашъ,
Прѣдъ тебѣ припадамъ прѣклоненъ
И край кальта потърколенъ . . .
За наша радость далъ си ти
Гроздъ сладкосоченъ да цъвти,
Отъ него вино да се лѣй —
Сърдцата ни да веселѣй!

. . . .

И пакъ те молимъ боже нашъ,
Опрѣдѣли ти както знашъ,
На мѣсеца поне веднъжъ
Да иде винце вмѣсто дъждъ,
Да може всѣки сиромахъ
Да пий на вѣра и безъ страхъ.
А противъ тѣзъ невѣрници,
Що ти не служатъ съсъ шюлци,
Потопъ задай отъ туй питье, —
Да се издавятъ въ него тѣ;
Пъкъ ний за твоя слава й честь
Да се нарѣжемъ пакъ и днесь.

Струва ни се, че въ този бакхусовъ дитирамбъ, излѣзълъ отъ перото на Славейкова, има нѣщо повече отъ проста игра на единъ стихотворецъ виртуозъ; въ тѣзи луди стихове Славейковъ ни е далъ възможность да назърнемъ въ единъ отъ отрицателнитѣ идеали на неговитѣ съврѣмен-

ици. За тѣхъ Дановъ, като говори за пиянството, разправя такива нехубави работи: „Па тукъ сега не знае чловѣкъ кого първѣ да жяли и окайва: да-ли стары-ты, кои-то въ това безсмысленно піяніе губять смѣткы-ты на работѫ-тѫ си, спадать честь-тѫ и уваженіе-то си прѣдъ другы-ты и спадать отъ силы-ты си и главешкы летять безъ врѣмя къмъ своя гробъ; или пакъ млады-ты и жьлтоусты-ты, кои-то още за ничто не рѣкли: Боже помози! а брьзать кога по-скоро да испогорять бѣлыа си дробъ и съ това да свръшять живота си още не цъвнѫли на божи свѣтъ!" Разликата между днесь и тогава въ това отношение е тази, че ако днесь се точи „ячемичено пиво" или „спиртъ", тогава се е лѣелъ сладкиятъ сокъ отъ лозата доморodна . . . А случаи за това е имало много; пиело се при „кръчмареніе", което ставало вмѣсто „писмено условіе", по гощавки и кръщавки, на визити и сватби, въ праздничниi дни, опрѣдѣлени ужъ „само за служеніе Богу", а най-много — което не знае какъ да осѫди Дановъ — на особни „пиянски дружини". Тука той ни рисува чудна картина. „Зимѣ въ кръчмѫ-тѫ или въ кафене-то, а лѣтѣ на двора подъ сѣнкѫ нарядать ся по 20—30 душь събрани тукъ, едни да си поотдъхнѫть отъ работѫ, а другы отъ праздность да се видять, да ся поразговорять и поиспрікажять, кой какъ стигнѫлъ нощесь до кѫщѫ-тѫ си, кого що посрѣщнѫло у дома му, още и кой какъ злѣ прѣминѫлъ въ спаніе-то си; а нѣкой си ся оплаква пъкъ отъ свое-то главоболіе, кое-то теглилъ цѣлъ день отъ снощно-то піяніе; такывы и другы тѣмъ подобны бабины девятины ся приказвать, и едны пушять цигаркы-ты си еднѫ по другѫ, а другы куркать наргелета-та си и всичкы съ нетърпѣніе очаквать кога еднъжь слънце да поклимне та да ся порасхлади, или както обычно е нарѣчено въ піянскѫ-тѫ грамматикѫ това врѣмя *емъ-вактѫ*, па тогась — удри пакъ на ракыѭ до срѣдъ нощь! Ные Блъгаре-ти никога не можемъ да ся съгласимъ двама на едно мѣсто за еднѫ каквѫ-да-было работѫ, и всякога вървимъ па „косено е, стрижено е" по между си, но тукъ въ това врѣмя, и въ това дружество, за което ми е прикаска-та, отдѣ ся земе това братско съгласіе и любовь по между тѫѭ дружинѫ па и тевекелликъ, та всичко врьви изобщо и на равнѫ мѣркѫ: тукъ не піе само единъ, а пъкъ другъ да гледа, но всѣкой единъ ще почерпи прьвѣ всичкы-ты, па тога, най-послѣ, ще піе и той. Това сѫщото ще се повтори отъ всичкы-ты членове, зачто-то чашката е длъжна да ся сыпе у всякѫ устѫ, и да ѝ се пие ще, и то по толкова пѫти, колко-то главы има въ дружеството! Но съ това още не е свръшено: „на единъ кракъ не може да ся стои", казвать едни, а други отговарять, че не было добро на „текъ", и, всичкы съгласно повтарять сѫщѫ-тѫ работѫ и втори пѫть. Откакъ ся свръши и това, нѣкой си изнайде, че

ные смы были православны Христіяне, вѣрвали смы въ св. Тройцѫ, та хайде и за неѭ още и трети-пѫть повтарять сѫщето. Слѣдъ това и другъ нѣкой разуменъ ся найде та измисли пъкъ друго, все пакъ таково нѣчто, ала обычно ся свръшва съ черпеніе отъ кръчмаровѫ странѫ, кой-то и напрѣдъ е былъ въ ерфенето, но сега черпи пъкъ подъ прѣдлогъ, да излѣзе надъ всичкы-ты пѣтелъ! ала и отъ другы-ты по нѣкои си почерпять пъкъ за да излѣзѫть ужъ и тѣ пѣтли, но кога станѫть да си идѫть, излѣзѫть до единъ кокошкы.... Такывы дружества у нѣкои мѣста ставать и по два пѫти на день: и прѣдъ обѣдъ и прѣдъ вечерѭ. И горко му дошло, кой-то имъ падне въ това врѣмя въ рѫцѣ или кой-то отъ членове-ти имъ не піе..." „По тоя редъ — да завършимъ цитата — се разпростира піянство-то у нѣкои мѣста изъ отечество-то ни"; а което е пò-чудно, то е, че имало вече „дружества старешки, дружества младежки, и дори и ученическы! спорядъ както е всякому познато, та не трѣбва описваніе". Пиянството, значи, съ стихийна сила се е разпространявало на всѣкѫдѣ изъ отечеството ви и то у „всичкы съсловія: и у стари и млади, у богаты и сиромасы, дори и у дѣцата, а най-жалостно-то е, че се заврѣ и у оныя, съ *силнѫ-тѫ рѣчь* на кои-то можяше да ся отвръне божемъ кой-годѣ отъ тоя страшенъ и смъртоносенъ непріятель..." Кои сѫ тѣзи послѣднитѣ, за които Дановъ загатва само, безъ да ги означи нѣкакъ пò-отблизу, ако не поименно? Ние мислимъ, че тукъ той мѣри нѣкои отъ най-виднитѣ наши публицисти, може-би и самия авторъ на горѣприведенитѣ стихове... Не е ли тукъ картината много повече грозна, отколкото ще да е била въ дѣйствителность? Не! защото Дановъ е правдивъ разказвачъ и много тънъкъ наблюдатель.

Мнозина днесь, като гледатъ какъ сѫ занемарени отъ народа училищата ни — отдаватъ го на туй, че сега за учебното дѣло сме имали „службашко" министерство,—съ тѫга на сърцето си спомнюватъ за училищата ни прѣзъ онова врѣме, когато тѣ, поддържани отъ общинитѣ, сѫ служели за образецъ отъ всѣка страна. И това е една историческа илюзия, миражъ, който изчезва отъ ума ви, когато надникнете въ това що пише за тѣхъ Дановъ. Ето какъ ни рисува напр., дѣвическитѣ училища. „Помыслѣте си на единъ какъвъ-годѣ зѫнданъ, испрьвѣ за друго испеченъ, а послѣ за училище нарѣченъ; неумазанъ откакъ ся направилъ и закниженъ съ ръждиви упушени хартии или съ испотрошены стъкла. Тукъ измежду вѣчвы-ты прахове въобразѣте си еднѫ каква годѣ ученѫ калугеркѫ или нейнѫ ученицѫ, условенѫ годишно за еднѫ умрѣлѫ цѣнѫ, че прѣдава „Чясословъ и Псалтырь или пъкъ че учи дѣца-та на домашнѫ разсыпіѭ — тютюневы кесійкы и пр. и пр."

Не е ли прѣувеличение това? Дановъ като да чувствува

ници. За тѣхъ Дановъ, като говори за пиянството, разправя такива нехубави работи: „Па тукъ сега не знае чловѣкъ кого първѣ да жяли и окайва: да-ли стары-ты, кои-то въ това безмысленно піяніе губять смѣткы-ты на работж-тж си, спадать честь-тж и уваженіе-то си прѣдъ другы-ты и спадать отъ силы-ты си и главешкы летять безъ врѣмя къмъ своя гробъ; или пакъ млады-ты и жьлтоусты-ты, кои-то още за ничто не рѣкли: Боже помози! а брьзать кога пò-скоро да испогорять бѣлыа си дробъ и съ това да свръшять живота си още не цъвнжли на божи свѣтъ!“ Разликата между днесь и тогава въ това отношение е тази, че ако днесь се точи „ячемичено пиво“ или „спиртъ“, тогава се е лѣелъ сладкиятъ сокъ отъ лозата доморoдна . . . А случаи за това е имало много; пиело се при „кръчмареніе“, което ставало вмѣсто „писмено условіе“, по гощавки и кръщавки, на визити и сватби, въ праздинчни дни, опрѣдѣлени ужъ „само за служеніе Богу“, а най-много — което не знае какъ да осжди Дановъ — на особни „пиянски дружини“. Тука той ни рисува чудна картина. „Зимѣ въ кръчмж-тж или въ кафене-то, а лѣтѣ на двора подъ сѣнкж нарядать ся по 20–30 душь събрани тукъ, едни да си поотдъхнжть отъ работж, а другы отъ праздность да се видять, да ся поразговорять и поисприкажять, кой какъ стигнжлъ нощесь до кжщж-тж си, кого що посрѣщнжло у дома му, още и кой какъ злѣ прѣминжлъ въ спаніе-то си; а нѣкой си ся оплаква пъкъ отъ свое-то главоболіе, кое-то теглилъ цѣлъ день отъ снощно-то піяніе; такывы и другы тѣмъ подобны бабины девятины ся приказвать, и едны пушять цигаркы-ты си еднж по другж, а другы куркать наргелета-та си и всичкы съ нетърпѣніе очаквать кога еднъжь слънце да поклимне та да ся порасхлади, или както обычно е нарѣчено въ піянскж-тж грамматикж това врѣмя *емъ-вактж*, па тогась — удри пакъ на ракыж до срѣдъ нощь! Ные Блъгаре-ти никога не можемъ да ся съгласимъ двама на едно мѣсто за еднж каквж-да-было работж, и всякога вървимъ на „косено е, стрижено е“ по между си, но тукъ въ това врѣмя, и въ това дружество, за което ми е прикаска-та, отдѣ ся земе това братско съгласіе и любовь по между тжя дружинж па и тевекелликъ, та всичко врьви изобщо и на равнж мѣркж: тукъ не піе само единъ, а пъкъ другъ да гледа, но всѣкой единъ ще почерпи прьвѣ всичкы-ты, па тога, най-послѣ, ще піе и той. Това сжщото ще се повтори отъ всичкы-ты членове, зачто-то чашката е длъжна да си сыпе у всякж устж, и да й се не ще, и то по толкова пжти, колко-то главы има въ дружеството! Но съ това още не е свършено: „на единъ кракъ не може да ся стои“, казватъ едни, а други отговарять, че не было добро на „текъ“, и, всичкы съгласно повтарять сжщж-тж работж и втори пжть. Откакъ ся свърши и това, нѣкой си изнайде, че

[illegible] гора-та е близу, ала училище-то имъ нѣма дръва
[illegible] -та; въ X.... на учители-ты се не плаща по
[illegible] епитропъ-тъ накарва учителя да пазарува отъ
[illegible] та съ това да му ся исплаща годишна-та за-
[illegible] сѫ били училищнитѣ настоятели, които
[illegible] „подъ деветѫ-тѫ си грыжѫ“.... „Голѣмы-
[illegible] -рацицы и брькотіи, чясты-ты промѣненія на
[illegible] дори и тѣхны-ты затварянія понѣгдѣ, проис-
[illegible] междуособны-ты партизански борбы на граж-
[illegible] за повече-то мѣста ся мѣсять въ училищны-ты
[illegible] родолюбиво чювство водени за да послужять на
[illegible] наукѫ-тѫ и не за негово-то добро, но за да по-
[illegible] него на свои-ты страсти, или на свои-ты инте-
[illegible] става училищенъ настоятель съ намѣреніе да
[illegible] си: другъ влиза за да може си отмьсти нѣкому;
[illegible] службѫ за да може си распространи интере-
[illegible] само да ся докопа до училищнѫ-тѫ касса, за
[illegible] или, ако единъ влиза за да покровителствува
[illegible] му былъ роднина или пріятель, а другъ ся
[illegible] училище-то настоятелство, за да изгони учителя, защо-
[illegible] неговый гѫдель; съ еднѫ рѣчь всякой иска да
[illegible] учителя за мекере на свои-ты страсти!“ ... О, та това
[illegible] работи!... Но да продължимъ цитата, защото кар-
[illegible] още не е пълна. „Ако ли ся случи нѣкой раз-
[illegible] тѫѭ службѫ отъ родолюбіе да послужи съ чистѫ
[illegible] искренность за добро-то на училище-то, за успѣха на
[illegible] -то на млады-ты, то щѫть ся найдѫть пъкъ нѣкои не-
[illegible] разбрькать работѫ-тѫ, та пакъ да ся прѣпятствува
[illegible] нарядбѫ, колко-то ѭ има. Така една партія като
[illegible] другѫ, събаря заедно съ неѭ и учителя имъ и до-
[illegible] негово мѣсто другъ по своя калѫпъ; но той ако е ней
[illegible] не е пъкъ по гѫдела на третѭ партіѭ — та хайде и
[illegible] замѣнява пъкъ съ третій, и т. н., и слѣдъ всяко промѣ-
[illegible] учителя, мѣнява се и цѣлый училищенъ съставъ и рядъ,
[illegible] ученици — наши-ты бѫдѫщи надежды — губять злат-
[illegible] си врѣмя напраздно, прѣбивать училищны-ты прагове,
[illegible] голы-ты столове, и вмѣсто наукѫ, учять се на мюзе-
[illegible] а вмѣсто благонравіе — на развратъ и пр. и пр....“.
[illegible] разлика между тогавашното партизанство и сегашното?
[illegible] Разликата е само въ размѣръ, а не и въ качество.
[illegible] -ския духъ, по нѣмане просторъ въ други области на
[illegible] животъ (държавнитѣ учрѣждения тогава сѫ били за-
[illegible] за българина), е вьрлувалъ само въ черковно-училищ-
[illegible] община, въртѣлъ се около единственото тогава служебно
[illegible] за българина — учителството. Замѣнете въ горната кар-

това, затова бърза да забѣлѣжи въ скобки: „Тукъ може да кажѫть нѣкои-си, че у тѣхъ не е досущъ тъй; нъ нека си казвать тѣ колко щѫть, — вые и въ тѣхнѫ-тѫ питѫ ще найдете на-половинѫ ръжено! . . .“ Ами селскитѣ училища? За тѣхната наредба и нищожни познания, що сѫ давали тѣ, вече споменахме. А какви сѫ били учителитѣ — „народнитѣ учители“, които ние тъй много обичаме да идеализираме? О, колко фалшиво си прѣдставляваме миналото!—„Като нѣма кой да имъ трьси смѣткы-ты, тукъ ся врьши всичко по произволъ и отъ учители и отъ ученицы; напр. кога да было да идете въ с. Д . . ., вые все щете найдете учителя въ кафенето на префѫ-тѫ, а пакъ въ Б . . . заранѣ до пладнѣ и вечерь до срѣдъ нощь учитель-тъ дѣли чяши-ты заедно съ чорбаджіи-ты, а кога прѣдава тоя чловѣкъ на ученицы-ты и какъ имъ прѣдава, като има толкова прѣдметы на главѫ, а нѣма врѣмя за да гы прѣговори, това е за чудо; въ Л . . . . учитель-тъ всякога е вѫтрѣ въ училище-то, но занятъ съ своиты майсторіи, невтасва да погледне ученицы-ты; въ училище-то у И . . . е такъва нечистота, че да ти ся потрьси, па ся чудять отъ что были дѣтца-та трѣскавы; — отъ нечистотѫ! . .; въ село Ч. . . . учитель-тъ прѣговаря уроцы-ты си заранѣ-вечерь въ кръчмѫ-тѫ; тамъ му ся отварялъ *зънъ-тъ*, казва той, по́-добрѣ . . .; въ село О . . . учитель-тъ не стига гдѣто служи за учитель, за метачь и за писачь въ общинѫ-тѫ, но трѣбвало да ходи съ прьвенцы-ты и на всякой зіафетъ или таково нѣщо, гдѣто си піе и пѣе; защото билъ гласовитъ“...

Единични факти ли сѫ това, търсени нарочно отъ Данова съ неприязнена цѣль да кори учителството, изъ срѣдата на което самъ той е излѣзълъ, или обикновено явление? Струва ни се, че Дановъ въ желанието си да поправя грѣшкитѣ на хората, нарочно ще да е изтъквалъ подобни факти. Но да се мисли, че той е билъ много доволенъ отъ дѣйностьта на тогавашния учитель при наличностьта на подобни факти, едва-ли има нѣкакво основание. Това се вижда и отъ други нѣкои мѣста, дѣто той се отзовава неодобрително за народния учитель. „Училища-та страдать, казва той, по нѣгдѣ отъ самы-ты учители, кои-то или съ своѭ-тѫ неспособность, или съ своето лошо поведеніе или отъ нехайство въ работѫ-тѫ си вмѣсто ползѫ приносять врѣдѫ на ученицы-ты си“. Ако една община (търновската) при уславяне на учителя е изисквала отъ послѣдния между другитѣ задължения и да не играе „префа“ въ кафенето, това показва, че картоигрането е било доста разпространено у тогавашнитѣ учители [1]). Ала най-злѣ се рисуватъ отъ Данова първенцитѣ граждани. Отъ тѣхъ сѫ произлизали всички злини, които сѫ спъвали училищния напрѣдъкъ. „Напр. въ Р . . . училището не е видѣло потѣганіе и измазваніе откакъ ся е на-

[1]) Вж. „История на Учеб. дѣло,“ стр. 141 отъ И. Ванковъ.

„На сегашно врѣмя въ Европѫ гдѣ ся върнешь и обърнешь, всѫду гледашь *чюдеса чюдесъ!* На всѫдѣ тя плѣни красота, на всѫдѣ тя удивлява мѫдрость, на всѫдѣ тя омайва искуство на човѣческый духъ! Желаешь ли да видишь напрѣдъка на Европѫ, погледай на нейны-ты работы, и ты щешь ся въздивишь на тѫѭ мѫдрость и истънченость на човѣческый духъ. — „За щото нѣкога не си могълъ ни да си помыслишь, днесь го прави рѫка човѣческа; щото у насъ наричямы гяволіи и враголіи, казвать ти книгы-ты че не е друго, освѣнъ вліяніе на естественны-ты силы, чрѣзъ наукѫ-тѫ.

„Мыслишь-ли, че Европа е на свършваніе съ свои-ты мѫдруванія, т. е. че нѣма да напрѣдва повече? Лъжешь ся.—Доклѣ слънце-то на свѣта грѣе, все ще бѫде и напрѣдъкъ! Човѣческый духъ, охрабренъ съ свои-ти произведенія, все ще ся сили да напрѣдва повече и повече; той не познава никаквы прѣчки, той не зема нито отъ врѣменны, нито отъ мѣстны, нито пакъ отъ обстоятелственны спънкы. Това ся показа прѣминѫлѫ-тѫ годинѫ у Французы-ты, които и въ най-голѣмы-ты си бѣдствія, кога-то бѣхѫ обиколени въ Парижъ отъ непріятеля, изнайдохѫ леснотѫ та извръкнѫхѫ съ балоне като птичкы по въздуха, за да ся споразумѣѭтъ съ свои-ты братія . . .

„Ные живѣемъ сега въ бързо врѣмя, ные живѣемъ въ тока на най-бръзы-ты случяи и идеи, кои-то сѫ вече повлѣкли слѣдъ себе народы-ты. Въ тѫѭ епохѫ, въ коѭ-то ные живѣемъ, една година извръшва толкось новы работы, кои-то нѣкога вѣкове не сѫ могли да направять. Отъ гдѣ и отъ що произхожда това?—Отъ наукѫ-тѫ и отъ много-то знаяніе—отъ просвѣщеніе-то!“

„Па доклѣ просвѣщени-ти народи, водени отъ наукѫ-тѫ, всякой за себе така като мравкы ся трудять, работять и напрѣдвать, тежко и горко намъ, кои-то сѣдимъ тъй съ сгѫрнѫти рѫцѣ, та гледамы що правять хора-та, а не окопищамы ся да ся помръднемъ на напрѣдъ отъ това наше мрътвило, въ което ся намирамы; нъ възъ това още и казвамы и вѣрвамы, че свѣтъ-тъ ще пропадне отъ ученіе-то . . .“

„Напрѣдъкъ-тъ е вѣченъ. Това е вече припозната истина. Зато всякой оня, билъ народъ или чястенъ човѣкъ, кой-то не крачи съ сѫщы-ты крачкы, той назадва, а пъкъ който назадва, той най-сетнѣ пропада . . .“

Но колкото лекъ и увлѣкателенъ е Дановъ въ излагане на мислитѣ си, толкова е и дълбокъ той въ своитѣ разправи. Той не се спира на половината пѫть, а се стреми да прониква сѐ по-дълбоко, и по-дълбоко, за да издири крайната причина на факта. На много мѣста четецътъ просто се смайва отъ тънката проницателность на автора. Така напр. слѣдъ като ти нанизва редъ причини за разпространение на пиянството у насъ,

и ти мислишъ, че всичко е изчерпано тукъ, той неочаквано ти посочва още една причина за това — причината на всички причини, а то е *„голѣма-та сиромашія въ разговоръ, коя-то произлиза отъ нашѫ-тѫ простотѫ, отъ наше-то неученіе и отъ нашѫ-тѫ праздность: „да пинемъ, кажѫть, да ся роди умъ и дума!“*

На естественостьта, съ която Дановъ развива мислитѣ си, се дължи и полемическиятъ обратъ, който на много мѣста взема разправата му. Така, слѣдъ като напомня на мънастирското духовенство, колко много богоугодни работи то би могло и трѣбало да извърши за народа, а не вършело нищо, той казва: „Но на това мое прѣдложеніе може нѣкои отъ васъ за извиненіе да рѣкѫть: «Не пращамы ли отъ помежду ны по вънъ таксидіоты и другы наши братія да ходять изъ народа? . . . Не издадохмы ли и ные по еднѫ книгѫ за народа? Не испратихмы ли нѣколко жльтицы на черковный ни съборъ въ Цариградъ?» — Но азъ отговарямъ, че всичко това е тъй, ала ваши-ти таксидіоте, кои-то пращате по народа, ходять само за да *искать* отъ народа, а никой нищо му не дава; всякой му подлага рѫкѫ или св. мощи и казва: „давайте, братія, да ви ся опростять грѣхове-тѣ“! а никой си не обѣлва зѫбъ да каже на народа, що е това грѣхъ, ни какво трѣбва да прави та да ся чюва отъ него. . . А пакъ на ония, които щѫть ся похвалять, че сѫ помогнѫли народу съ по еднѫ книгѫ, или съ нѣкоѭ и другѫ жльтицѫ, казвамъ, че въ сравненіе съ оныя благодѣянія, кои-то Вамъ народъ-тъ всѣкой день прави, Ваши-ти благодѣянія сѫ толкось, колко-то нищо! ..

Въ стремежа си да аргументира, да дава по̀-голѣма доказна сила на това що учи, Дановъ си служи дори съ цифрени данни. Нѣмало срѣдства за поддържане добри училища, читалища и други полезни за народа институти! Е, разбира се, нѣма да има, като се трошатъ за пуста „плюсница – ракия“ по 4—5 гроша на день . Па̀, „въ едно село се испиват въ годинѫ-тѫ смаль не 200 бъчвы ракыѭ: по 400 окы, правять 80000 окы; по 5 гроша окѫ-тѫ, правять тъкмо 400000, и словомъ четырестотинъ хиляды гроша! и пакъ: община-та нѣма пары! казвать.“ — Или пъкъ иска да ни докаже, че отъ броя на вѣстницитѣ може да се сѫди, до колко единъ народъ е напрѣдналъ въ занаяти, земледѣлие, търговия. Какъ сме стояли ние въ това отношение? — „У Руссы-ты дохожда на 136 душь единъ вѣстникъ, у Френцы-ты на 28, у Нѣмцы-ты на 24 душь, у Ингелизы-ты на 15, у Американцы-ты (Съединены-ты Дрьжявы) на 3 души, а у насъ блъгары-ты на 50,000 и словомъ педесеть хыляды душь! — единъ листъ отъ вѣстникъ, па и той ся не чете“ И добавя иронично: „Вижте си сега, Блъгаре, умъ-тъ, та си кройте за домъ-тъ“.

За да бѫде още по̀-вразумливъ, Дановъ си служи съ фикцията — разказа. Какъвъ трѣба да бѫде истинскиятъ свеще-

и да піьхть — лѣжять и спасявать ся! Всяко живо сътвореніе на тоя свѣтъ ся старае за своето усъвръшенствуваніе; само тая пасмина хора не щяхж ни да знаять за това". Това не е просто изобличение, то е саркастично бичуване.

Що правять наши-ти богаташи? — «Трупать пари за да имъ ся найдѫть и на оня свѣтъ; оттамъ мислять тіи да пращать нѣкога, за да правять добро на свои-ты ближни". Тукъ Дановъ не забравя да шибне и ония благодѣтели, които въ завѣщанията си разпореждать да се употрѣби имотътъ имъ слѣдъ смъртьта тогава, „когато пара-та хване да ражда по грошъ", което ще рече: «трай коньо до зелена трѣва».

Сатиричното перо на Данова, подсладено съ малко юморъ, не е заминало и тогавашнитѣ „млади" (— по сегашному „младежи"). *Какъ сж и что правять тѣ?* — „Тѣмъ дай криво фесче, тънко бастонче и седефенж броеничкж, па гы не тръси и не искай повече нѣчто отъ тѣхъ. Тѣ сѣкать, че нѣма никога да ся мрькне; казвать, че въ тѣхнж-тж грамматикж нѣмало бѫдѫще врѣмя, но само настояще, а не знаьхть, че безъ добро нѣма никакво сребро. — Боже мой! какво ли ще бѫде пакъ съ млады-ты въ К . . . ъ, гдѣто не знаьхть, что е това нощь и гдѣ-то чяшкы-ты ся не изсушявать никога! ами въ Б . . . ъ, гдѣто билярдътъ не вижда мира и денѣ и нощѣ и на кои цигаркы-ты изъ уста-та и карты-ты изъ рѫцѣ-тѣ не излизать никога? . . ." Смъкнете кривото фесче отъ тия млади и турнете вмѣсто него астраханено калпаче или контешка палария, и ето ви, подиръ шесть-седъмь години, галантнитѣ чиновници на нова България. . .

А искате ли да чуете, на каква степень е стояло народното съзнание?—„Ные блъгаре-тѣ, казва ни Дановъ, всѫду, гдѣ-то смы, по кръвь и по лице смы еднаквы, но по мозъкъ, по срьдце смы всякаквы: така напримѣръ, има едны, кои-то и мыслять и говорять по влашкы, русскы или грьцкы — изблъгарили ся; другы, кои-то още говорять по блъгарскы, ала мыслять по русскы, грьцкы или влашкы; трети, които отъ бащж и майкж блъгаре, а изродили ся катжре. Има и такывы чюдовища, та отъ бащж блъгаринъ, майкж цинцаркж сынъ-тъ станжлъ грькъ; или наопакы: отъ двама родены братія отъ единъ бащж и майкж единый да е блъгаринъ, а другый грькъ или влахъ или дяволъ го знае какъвъ. Намирать ся още и такывы: цѣлъ цѣлниничякъ блъгаринъ още и твой роднина, па ти и хорати на пѫтя хубаво и лѣпо блъгарскы, а чтомъ прѣмине прага у дома си стане грькъ, или влахъ или Богъ го знае какъвъ. Па има и още по-голѣмы чюдовища, кои-то за нѣколко гроша днесь ти става и грькъ и русинъ и влахъ па дори и цинцаринъ; има нѣкои, кои-то ся водять за носа отъ грькынж, а пакъ другы, на кои-то брька въ мозъка влахыня. Ето на, такывы смы ные блъгаре-тѣ „шярени

барени досущъ като детелина!“—досущъ като днешнитѣ македонци, които за пари, кажатъ, ставали всѣкакви, споредъ думата: „Ке ми дайшъ пари, ке се чинамъ бугаринъ“.—Risum teneatis?...

Ала колкото язвително и да е Дановото шибане, сѐ въ него прозира и една прѣдпазливость и умѣреность, което свидѣтелствува за умствената зрѣлость на изобличателя. Каква разлика между Данова и Ботева въ това отношение! Докато първиятъ съ своето сатирично перо ни наумѣва спокойния хирургъ, който съ своя анатомически ножъ полека и прѣдпазливо разрѣзва гнилитѣ меса на своя болникъ, вториятъ съ своя сатириченъ мечъ удря безмилостно дѣто завърне, безъ да мисли ни най-малко за послѣдицитѣ отъ тази рѣзня; Дановъ сѣкашъ шиба съ коприва, а Ботевъ — съ бичъ изплетенъ отъ змии и скорпиони, та тежко му, когото закачи...

Ето за примѣръ какво пише Дановъ върху темата „Какъ и съ що ся прославя праздникъ-тъ на св. Кирила и Методия“:

„Както го прославявамы, по-добрѣ да не е. Не казвамь да ся не славять и не почитать тыя великы мѫжіе; зачто-то народъ, кой-то не почита и не уважява свои-ты великы мѫжи и благодѣтели, той не може и да гы има. Нъ така ли ся прославя паметь на такывы благодѣтели, кои-то ни сѫ извлѣкли изъ тынѭтѫ на идолопоклонство-то и озарили ны сѫ съ евангелскый свѣтъ, кои-то ны сѫ извели изъ мрака на невѣжество-то и просвѣтихѫ ны съ писмо, кои-то жрьтвувахѫ цѣлыя си животъ само заради насъ да ны введѫть въ пѫтя на истинѫ-тѫ и съ всичко това да ны упазять за да бѫдемъ и днесь живы, а друго-яче, безъ тѣхъ, отколѣ да ся е помела нашя-та память отъ земѭ-тѫ? А ные безъ да си помыслимъ на всичко това, едва чякамы 11-ый Маіа, та да ся понаядемъ и понапіемъ, понапѣемъ и понаиграемъ, па на другый день обтрупамы вѣстницы-ты съ дописы за да видять хора-та за хубость наши-ты лудоріи! Ха, да ся прави това оттамъ, гдѣ-то прьвъ пѫть ся слави память-та на тыя святіи, тѣмъ е простено; но оттамъ, гдѣ-то тоя праздникъ ся е празднувалъ и по 25 пѫти, то е вече срамота да ся хвалимъ съ такывы дѣтински работы. Какъ ся не намѣри досега нѣгдѣ нѣкой майчинъ и бащинъ въ тоя день да прѣброи толкосъ голѣмы-ты и добры дѣла на тыя великы мѫжи, па да си попрѣмысли, че тѣ могѫть да ся прославять пакъ само съ подобны дѣла, а не съ ядене и пiяне: зачтото не славимъ въ тоя день пiяницы, нъ най-голѣмы-ты ни добротворцы...“ По-нататъкъ авторътъ изброява, какви почини за благодѣяние и просвѣта би трѣбало да се правятъ въ свръзка съ този празникъ, съ което едничко би се отпразнувала паметьта на св. Просвѣтители както подобава; „а така, само че смы пили и играли, или че смы ся фотографирали (вмѣсто да дадѣхмы тыя пары божемъ за писалкы

и да пiжть — лѣжять и спасявать ся! Всяко живо сътворенiе на тоя свѣтъ ся старае за своето усъвршенствуванiе; само тая пасмина хора не щяхж ни да знаять за това". Това не е просто изобличение, то е саркастично бичуване.

Що правять наши-ти богаташи? — «Трупать пари за да имъ ся найджть и на оня свѣтъ; оттамъ мислять тiи да пращать нѣкога, за да правять добро на свои-ты ближни". Тукъ Дановъ не забравя да шибне и ония благодѣтели, които въ завѣщанията си разпореждатъ да се употрѣби имотътъ имъ слѣдъ смъртьта тогава, „когато пара-та хване да ражда по грошъ", което ще рече: «трай коньо до зелена трѣва».

Сатиричното перо на Данова, подсладено съ малко юморъ, не е заминало и тогавашнитѣ „млади" (— по сегашному „младежи"). *Какъ сж и что правять тѣ?* — „Тѣмъ дай кривофесче, тънко бастонче и седефенж броеничкж, па гы не тръси и не искай повече нѣчто отъ тѣхъ. Тѣ сѣкать, че нѣма никога да ся мрькне; казвать, че въ тѣхнж-тж грамматикж нѣмало бждяще врѣмя, но само настояще, а не знажть, че безъ добро нѣма никакво сребро. — Боже мой! какво ли ще бжде пакъ съ млады-ты въ К . . . ъ, гдѣто не знажть, что е това нощь и гдѣ-то чяшкы-ты ся не изсушявать никога! ами въ Б . . . ъ, гдѣто билярдътъ не вижда мира и денѣ и нощѣ и на кои цигаркы-ты изъ уста-та и карты-ты изъ ржцѣ-тѣ не излизать никога? . . ." Смъкнете кривото фесче отъ тия млади и турнете вмѣсто него астраханено калпаче или контешка палария, и ето ви, подиръ шесть-седъмь години, галантнитѣ чиновници на нова България. . .

А искате ли да чуете, на каква степень е стояло народното съзнание?—„Ные блъгаре-тѣ, казва ни Дановъ, всжду, гдѣ-то смы, по кръвь и по лице смы еднаквы, но по мозъкъ, по срьдце смы всякаквы: така напримѣръ, има едны, кои-то и мыслять и говорять по влашкы, русскы или грьцкы — изблъгарили ся; другы, кои-то още говорять по блъгарскы, ала мыслять по русскы, грьцкы или влашкы; трети, които отъ бащж и майкж блъгаре, а изродили ся катжре. Има и такывы чюдовища, та отъ бащѣ блъгаринъ, майкж цинцаркж сынъ-тъ станжлъ грькъ; или наопакы: отъ двама родены братiя отъ единъ бащж и майкж единый да е блъгаринъ, а другый грькъ или влахъ или дяволъ го знае какъвъ. Намирать ся още и такывы: цѣлъ цѣлниничякъ блъгаринъ още и твой роднина, па ти и хорати на пжтя хубаво и лѣпо блъгарскы, а чтомъ прѣмине прага у дома си стане грькъ, или влахъ или Богъ го знае какъвъ. Па има и още по-голѣмы чюдовища, кои-то за нѣколко гроша днесь ти става и грькъ и русинъ и влахъ па дори и цинцаринъ; има нѣкои, кои-то ся водять за носа отъ грькынѧ, а пакъ другы, на кои-то брька въ мозъка влахыня. Ето на, такывы смы ные блъгаре-тѣ „шарени

предъ човѣкъ трѣбва да бѫде полезенъ на себе си, пакъ тогава вече на своето отечество. О, патриоти, патриоти! О, хамелеони, хамелеони! . . . “

Не ще и дума, че тукъ има и пò-остро патриотическо чувство, и повече жлъчка, и повече енергия въ изразитѣ, но и повече риторика — при по-малка историческа правда, нежели у Данова.

На какво се дължи тази разлика? Безъ съмнѣние, тя трѣба да се отдаде главно на различието въ темпераментитѣ: отъ една страна тукъ ни говори мѫдростьта и опитностьта на 40-годишната възрасть, а отъ друга — буйностьта на 26-годишния младежъ-революционеръ.

* * *

Единъ отъ моднитѣ наши писатели — отъ ония, дѣто се мѫчатъ да разпространяватъ между нашето „българско“ общество най-модернитѣ литературни възгледи и форми — прѣди двѣ-три години въ една своя книга*) изрече много остра прѣсѫда за всички наши писатели отъ прѣди-освобождението ни, като нарече тѣхнитѣ трудове, както за тѣхното съдържание, тъй и за езика имъ — дѣтински! Безъ съмнѣние, литературата ни прѣзъ послѣднитѣ 15-20 годинъ напрѣдна доста и въ просторъ и въ дълбочина; но да си мисли, че нѣкаква пропасть дѣли книжнината на робското българско отечество отъ литературата на свободна България, би било чисто заблуждение. Защото ако наистина Каравеловата белетристика по жизнена правда и художественость е нищо въ сравнение съ Вазовата, то *драмата* на Друмева, историческитѣ работи на Дринова и Ботевитѣ журнални статии отъ *отвждъ*, стоятъ много пò-горѣ нежели съотвѣтнитѣ литературни работи отъ *отсамъ*. Още повече въпросно става горньото твърдѣне, ако се сѫди за езика на нѣкои отъ тогавашнитѣ писатели и на пò-многото отъ сегашнитѣ. Въ това отношение нѣколцина отъ писателитѣ ни прѣди освобождението заслужватъ напълно нашето внимание. Между тѣхъ ние ще изтъкнемъ на най-видно мѣсто Данова.

Дановъ е единъ отъ най-добритѣ познавачи на българский езикъ. Той владѣе езика и практически и граматически. Практически го владѣе като българинъ, който се е родилъ и порасълъ въ такъвъ балкански кѫтъ дѣто се чуе най-добра книжовна българска рѣчь, и като работникъ въ полето на народната просвѣта, тъй тѣсно свързана съ езика; а теоретически — граматично усвоилъ си го като ученикъ на Н. Геровъ въ Копривщица. Колцина отъ нашитѣ писатели могатъ се похвали съ такова

*) И. Ст. Андрейчинъ: „Книгата и животътъ,“ стр. 6: „Всичко, излѣзло изподъ тѣхното перо, носи печатъ на ученичество.“

двояко познаване на езика? По своята граматична правилность и рѣдка чистота Дановътъ езикъ, смѣло може се каза, е единственъ въ нашата книжнина. Сравнително съ всички наши досегашни писатели Дановъ въ малкото си съчинения е употрѣбилъ *най-много* български думи и обрати и *най-малко* — русизми и други чу̀жди думи. И въ постепенното отръсване на книжовната българска рѣчь отъ славянобългарското влияние Дановътъ езикъ е изигралъ своята напрѣдничава роля. Подъ перото на Данова българскиятъ езикъ като-че изведнъжъ се явява въ истинския си ликъ. Въ неговитѣ работи, писани прѣди 40—35 години, книжовната българска рѣчь има почти модеренъ изгледъ. Между това, българскиятъ езикъ (думата ни е за *книжовния* български езикъ) прѣзъ този периодъ сѐ е направилъ извѣстенъ напрѣдъкъ. Тази особеность въ езика на Данова се дължи на това, че той въ своята рѣчь е внесълъ твърдѣ много елементи отъ живия български езикъ – едничкий изворъ за подмладяване на книжовния ни езикъ. Дановътъ езикъ не е остарѣлъ, защото въ него бие силно стихията на народната рѣчь; такова нѣщо ние виждаме и у Ботева; — на всички други писатели отъ онази епоха езикътъ откъмъ извѣстни страни е поизвехтѣлъ, поостарѣлъ.

Дановътъ езикъ е толкозъ правиленъ и толкозъ близъкъ до живата българска рѣчь, че да се занимаваме съ него, ще рече да разглеждаме това, което най-добрѣ характеризира строежа на българский езикъ. Ето защо, като разглеждаме Дановий езикъ, ние ще се простремъ повече, като го сравняваме тукътамѣ съ езика на други наши книжовници, като Славейкова, Икономова, и др.

Благодарение на постоянното си общение съ народа и то главно съ оная часть отъ него, която спада въ областьта на книжовния говоръ, Дановъ, като никой другъ, така си е усвоилъ българската народна рѣчь, че колкото по̀-дълбоко се взираме въ негова езикъ, толкова повече форми, неотбѣлѣзани даже отъ граматицитѣ ни, намираме въ него. Никой отъ нашитѣ книжовници напр. не е употрѣбявалъ досега съ такова внимание различнитѣ глаголни врѣмена, както ги употрѣбява Дановъ. Това се вижда особено при тъй нареченото *редуване* на гл. врѣмена:

„Днесь хора-та сѫ *пронашли*, че волъ-тъ *былъ* за яденiе, а конь-тъ за работѫ, та *работять* повече съ конiе; и колко-то волове *употрѣбявать*, не *впрѣгать* гы вече въ шiѭ-тѫ, а въ рогове-тѣ, зачто-то тамъ *была* на вола сила-та.“ — „Всичко това ставаше за интереса на ученицитѣ и на тѣхнитѣ родители. За да *мож*ехъ обаче да заинтересувамъ изобщо всички селяни съ училището, азъ дадохъ на по̀-изпрѣдилитѣ ученици да научатъ нѣщо и отъ черковно четене и пѣене.“ — „Едва *сега*

Перущене се увѣри*ха*, че учительтъ имъ зна*ялъ* много, та поч-на*ха* да ме гледатъ съ добро око. Мнозина, когато ме поздра-*вяха* за успѣха, прос*ьха* прошка, задѣто *сѫ* ме обижда*ли* до *сега* неправедно." — „Когато обаче прѣзъ коледнитѣ праздници ученицитѣ писна*ха* съ тънкитѣ гласове да пѣятъ стройно въ черква, тогазъ въобще всички ме оцѣни*ха*, колко *сѫмъ билъ струвалъ*, и всѣкой, който *бѣше ме оскърбилъ* съ опакото си поведение въ врѣме, когато по интригитѣ на попа почти всички работѣ*ха* да се махна отъ селото, сега всички иска*ха* да ме приближатъ, за да ми се извинятъ и да просятъ прощка за па-коститѣ, съ които *сѫ* ме *оскърбявали*".

Употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена, може се каза, е пробниятъ камъкъ, по който най-добрѣ може да се сѫди, до колко единъ писатель у насъ може да си служи добрѣ съ бъл-гарската рѣчь. Въ това отношение Дановитѣ „Спомени" могатъ да се прѣпорѫчатъ като най-добъръ образецъ на всѣки, който би искалъ да си служи правилно съ глаголнитѣ форми.

Отбѣлѣзваме това, защото, ако има нѣщо въ българската граматика, въ което най да се грѣши днесь отъ всички, това е употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена.

Въ редуването на глаголнитѣ врѣмена Дановъ грѣши само въ първитѣ си и то прѣводни работи — подъ влияние на чуж-дий езикъ (руския): „Испрьво Іосифъ *былъ* много добрѣ у го-сподаря си, а слѣдъ малко врѣмя *биде* наклопанъ прѣдъ него, та го *хвърлили* въ тьмницѫ." (Бытопис.). „Царь Симеонъ е *на-несълъ* най-голѣмъ ударъ на грьцко-то царство, кое-то много пѫ-ти *побѣди* и *отне* му най-много мѣста." (Взаимоуч. таблицы). Подобни грѣшки сѫ обикновени у писателитѣ отъ прѣди-освобо-ждението. Даже у Славейкова такивато се срѣщатъ много често: „(Лисицата) като искочи*ла* изъ граня, скача*ше* радостна." — „Сеймени наистина ме подир*ватъ* въ кѫщата, на която бѣхъ слѣзълъ, и като се научи*ли* за лошитѣ намѣрения на попъ Та-наса . . ., едва прѣвари*ха* да ни прѣдизвѣстѭтъ . . ." — „Неофитъ . . . пакъ *бѣше се завърналъ* като митрополитъ въ Търново и *чува* за „Огледалото." — „Него врѣме азъ не знаехъ нищо за Ру-паланското нарѣчие, което изобщо до скоро *е било* твърдѣ мал-ко извѣстно." — „Гергана вода нали*ва*, — Везиръ прѣдъ чадъръ сѣ-дѣ*ше*; — Гледа*лъ* Гергана, чуди*лъ* се." (Въ послѣдния случай — споредъ езика на народнитѣ пѣсни).

Колкото до сегашнитѣ писатели, неправилното употрѣбение на глаголнитѣ врѣмена, особено въ тѣхното редуване, е станало тъй обикновено, че човѣкъ е петименъ да види свѣсна българ-ска рѣчь.

„Българитѣ *били* народъ почти полудивъ, на които един-ственото занятие *бѣше* войната" . . . „Високата порта, както ви-дѣ*хме*, *била принудена* да искупува съ скѫпи отстѫпки всѣка

война съ Русия“ ... „Както се вид*ѣше*, възстанницитѣ има*ли* за планъ...“ „Тази борба (черковната) *е била* най-великото движение на новобългарската история; отъ нея се е породи*ла* и укрѣпи*ла* политическата идея у насъ. Тя пригот*ви* народа...“ („История на бълг. народъ“ отъ С. Бобчевъ, 1897 г.).

„Той (Славейковъ) зна*еше* аудиторията, на която *говори.*“... Като политически дѣецъ, той винаги *е билъ* съ народа и съ своето влияние най-много се мж*чеше* да изглади...“—„Той (Китанчевъ) *се е приготвялъ* къмъ (?) уроцитѣ си, като обладава*ше* при това рѣдкото онова качество на прѣкрасенъ лекторъ—да умѣ*ешъ* да вложишъ въ ушитѣ на слушателитѣ онова, което желаешъ да имъ вдъхнешъ.“—„Всѣки има*ше* възможность да изкаже всичко, което мис*ли*....“. „Въ това само Стамболовъ бѣше гениаленъ, и Дионисий Сиракузский и Ецелино ди Романо мога*тъ* (!) да му позавидятъ.“ (П. Каравеловъ, „Годишникъ на Дем. п.“).

Дановъ употрѣбява и такива гл. форми, които у другитѣ писатели съвсѣмъ рѣдко или никакъ се не срѣщатъ: „Не *бы* доста това, гдѣ-то училища-та ни *бѣхж* открай неурядни, нъ отъ нѣкое врѣмя ся забрькахж още повече и съ чюжды-ты языцы.“... „*Има-ще* вече 3—4 десятины години откакъ се не чюе у насъ за чюма...“—„Всяко живо сътвореніе на тоя свѣтъ ся старае за свое-то усъвършенствуваніе; само тая пасмина хора *не щѣха* ни да знаѭтъ за това.“—Така намираме употрѣбени—„има-ще“ у Икономова: „Ако въ Дунава има риба въ (при!) Землинъ, *има-ще* и въ Бѣлградъ.“.... («Писма за Сърбия»), а „*щѣха*“ у Ив. Пѣевъ: „Улицата бѣше пуста; само тукъ-тамѣ се чуваше силното затваряне на порти: сегисъ-тогисъ и нѣкои жени *щѣха* да прѣпрѣчатъ прѣзъ улицата. ...“ *) — По-слабитѣ дѣца нека се задържатъ у дома и слѣдъ седмата година, за да си поиграятъ още, че да се всилятъ пò-добрѣ,—„послѣ *щжтъ оти* да учатъ.“

Всѣки, който слѣди пò-отблизу употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена у насъ сега, забѣлѣзва, какъ отъ една страна нашитѣ писатели избѣгватъ, кое отъ незнаяне езика, кое отъ просто нехайство, както тѣзи форми, тъй и нѣкои други, напр. условната форма на -(о)вамъ или -(у)вамъ. Така напр Дановъ пише: „Като изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вечъ, че, ако приис*кувамъ* още, ще се скжса конецътъ на пазарлъка...“.

Намѣсто гл. форма „прискувамъ“ тукъ *обикновениятъ* български писатель-драскачъ би употрѣбилъ *обикновената* форма „ако *искамъ* още“... Сжщата сждба има и *не*свършеното причастие на *-ѣлъ*, което се смѣсва съ свършеното на -илъ. Примѣри за това могатъ се наведе съ хиляди:

„Морето е кан*и*ло естествено гърка на смѣли прѣдприя-

*) У З Стояновъ туй мѣсто стои другояче: „На прѣдя ни се *виждага да прѣпрѣчватъ по* улицата нѣкои жени ...“. (Зап. Т. II, стр. 19).

тия."... „Хармоничното и пълно развитие на всички дарби... е служ*ило* за основа на това възпитание"... „Гръцкиятъ езикъ ... се е дѣл*илъ* на нѣколко нарѣчия..." „Цицеронъ не се е двоум*илъ* *много пѫти* да се хвали самъ."... (К. Величковъ)*). —„Хенрихъ IV се обличалъ просто: *обикновено*, той нос*илъ* сивъ сюртукъ"... „Прѣзъ поляната се в*ило* и шум*ѣло* бистро поточе." (Христом. Миш.-Кост.). Тукъ има и влияние на руский езикъ, и нехайство въ писането, и незнаяне собствения си езикъ. —Лекото и нехайно отнасяне спрѣмо езика виждаме и въ обратна посока — въ употрѣба на *несѫществуващи* глаголни врѣмена, на които нашитѣ граматици даватъ и особно названия, като отдавна минало и др.

Така напр Икономовъ пише:

„Ако въ Бѣлградъ *бѣше било* тъй кално, както и въ София, бѣлградчане трѣбаше непрѣмѣнно да се отрѣкѫтъ...." („Писма за Сърбия", стр 55).

Даже у А. Теодоровъ срѣщаме:

„*Фърлй* каже въ локвата единъ камъкъ.—Не ща, рекохъ, азъ *бихъ се опръскалъ*." („Методична граматика," 1899 г.).

Съ особена грижливость Дановъ употрѣбява съюзитѣ, — и въ това се познава тънкиятъ познавачъ на езика; въ това отношение той може да служи за по-добъръ образецъ отколкото всѣки граматикъ. Вижте какъ приятно се развива фразата:

„Поврьща *ли* дѣте-то, това е знакъ, че е прѣяло, *та* му се е развалилъ стомахъ-тъ; *зато* като плаче не мысли, че е гладно, *та* да му въвирашь насилѫ хранѫ за да млъкне, но земи *та* го окѫпи съ хладнѫ водѫ, *за да* му се очисти кожа-та ... *па* го остави да си поспи." — „Добрѣ, добрѣ си дошълъ, *защото* за новото школьо, което си правимъ сега, ще ни трѣбва *и* даскалъ; *ала* сега ние не можемъ да направимъ нищо безъ нашитѣ селяни; тѣ сега всички сѫ по къра, *та* като се приберать за праздника на св. Илия, тогасъ ще ни почетешъ и попѣешъ въ черква, *за да* ти чуемъ гласа, *па, ако* го аресаме, то лесно ще се споразумѣемъ *и* спогодимъ за всичко."

„Отъ това азъ се убѣдихъ, *че* всичко туй се прави съ намѣрение *да* ме отчаятъ, *та* да си дамъ оставката *и* да се махна отъ селото. *Ала* азъ не направихъ това, *а* отидохъ при А. Гичевъ, *та* му казахъ: «Бай Архангеле, отъ постѫпкитѣ на вашитѣ селяне спрѣмо мене азъ се убѣждавамъ, *че* тѣ ме не искатъ за учитель въ селото си. *Понеже* става вече късно да си търся и намѣря потепървѣ друго мѣсто, за мене не остая друго, освѣнъ да ида въ Пловдивъ, да продамъ контракта си на чорбаджи Стояна Чалъковъ, *та* да си приема заплатата *и* да се прибера у дома си въ Клисура, *а пъкъ* тѣ нека му мислятъ за сетнинитѣ.»"

*) Примѣритѣ сѫ взети изъ неговата „Всеобща история на литературата."

Малцина отъ писателитѣ прѣди освобождението употрѣбяватъ съюзитѣ *ала, инди.* Подъ влияние може-би на сърбо-хърватский езикъ, Дановъ много често и за голѣма полза въ стила си употрѣбява съюза *ала:* „Вода-та е всѣкога полезна, ала кога ся доведе да кара десятинѫ витла воденицѫ, тогава тя бывa още пò-полезна." На много мѣста употрѣбява този съюзъ и Ботевъ.*) Съюзътъ *инди,* който у днешнитѣ писатели-филолози (Теодоровъ, Милетичъ) се срѣща като рѣдка птица, тъй сѫщо дохожда съвсѣмъ естествено подъ Дановото перо:

„Това евангелско упѫтствіе доведе дѣда Добря до тѫѭ мысъль, че отъ всичкы добрины и хаире, кои-то бы могълъ да направи чловѣкъ за душевно-то си спасеніе, та да получи царство небесно, най-добра-та е тая: да ся помага за умственно-то развитіе и образованіе на чловѣчество-то . . *Инди,* дѣдо Добре даде тога пары-ты си та направи това училище . . ."—„Піянството е грѣхъ противъ закона Божій, противъ дрьжавѫ-тѫ и противъ чловѣчество-то: *инди,* зачто да не може и тукъ да се направи онова, което у подобны омразны случаи сѫ употрѣбявали?

Ако нарѣчието „негли" (Дановъ и него употрѣбява) не можа да се усвои освѣнъ отъ двама-трима. за съюза *инди* може да се съжалѣва само, че не се усвоилъ досега отъ повече писатели.

---

*) Много чудно ни се вижда, защо Славейковъ е избѣгвалъ въ прозата си този съюзъ. Сѫщо нѣщо виждаме и у Вазова, Величкова и много други видни наши книжовници. Навѣрно, тѣ, както и Славейковъ, избѣгватъ въ писането този съюзъ, защото въ *говора* не се употрѣбява. Ала кой може да твърди, че *писменото* излагане е еднакво съ устното?

Немà Ботевъ е употрѣбявалъ въ *говора* си „ала", като си е служелъ—и толкозъ хубаво!—съ него?

„Смѣшно може да си види нашето питание послѣ десеттѣ заповѣди на цариградския Моисей и устава на нашитѣ левити — смѣшно може и да бѫде, наистина, *ала* ние не за смѣхъ питаме, а идемъ да разкриемъ онуй утѣшително мнѣние, кое отъ день на день се повече и повече се разпростира въ народа, *но* признацитѣ на което нашитѣ пророци не могатъ да видятъ . . ."

Струва ни се, че Вазовъ е направилъ голѣма стилна грѣшка, като е писалъ: „Падналъ веднъжъ въ ръцѣтѣ на тиранитѣ, Левски . . ., както казватъ, изялъ отровата, за да остане вѣренъ на клетвата си; но като ядътъ не подѣйствувалъ, той си блъсналъ главата у тъмничния зидъ въ София, но тя излѣзла по-твърда отъ камъка . . .".

А хубаво ли е като пише Славейковъ така:

„Прѣз 1856 г. аз изново ходих в Цариград пак против Неофита, *но* тоя пѫт не като частно лице, *но* като опълномощен прѣдставитель отъ Търн. епархия, и то не сам, *но* с' нѣколко души другари . . .". („Български притчи," Ч. II, VIII). Или пъкъ както пише Д-ръ К. Кръстевъ:

„Тукъ има прѣкрасни моменти, *но* слабо цѣло. *Но* прѣкраснитѣ моменти сѫ най-вѣрния залогъ, че съ зрѣлостьта на автора ще се яви и прѣкрасна цѣлость. *Но* авторътъ трѣбва съ голѣмо внимание да се вслушва въ рѣчьта на българския селянинъ". (Критика на „Дѣдовата Славчова унука").

Много често употрѣбява Дановъ съюза **та** и то освѣнъ въ познатото значение за слѣдствие или послѣдователность на дѣйствия, но още въ особено значение, като замѣстникъ на връзки „съ който,“ „споредъ който“:

„Друго добро, кое-то е направилъ на свои-ты селяне, **та** гы избави отъ свършена пропасть, е това, гдѣ-то . . .“—„Лошъ и врѣдителенъ за здравіе-то на дѣтца-та е и оня обычай, кой-то владѣе по нѣкои мѣста у насъ, **та** (=споредъ който) нѣкои майкы носять дѣтца-та си . . .“ — „Що е причина-та, попыта мя пріятель-тъ, **та** е сполетяло таково злочестіе училище-то ви?“

Като връзка за слѣдствие, съюзътъ **та** у Данова се срѣща твърдѣ често:

„За повече той не смѣеше да ме разпитва, защото бѣше неграмотенъ, та не можеше да продължава пò-дълго разговора“. „Защо не напрѣдваме? — Защото не знаемъ нищо, та и не можемъ нищо“. — (Днесъ повечето се изказватъ така: «За повече той не смѣеше да ме разпитва, защото бѣше безграмотенъ, *вслѣдствие на което*(!!) не можеше . . . и пр.). Съ голѣмо внимание виждаме да употрѣбява Дановъ връзкитѣ „*за да*“, „*да*“: „Подиръ всичко това азъ казахъ: «господа, сега, споредъ контракта, азъ съмъ вече вашъ учитель, но понеже училището ви още не е готово, то моля да ми дадете отпускъ..., *за да* ида въ Клисура *да* се видя съ майка си и да понаредя кѫщата си».

Въ употрѣбата на връзката „за да“ правятъ често грѣшки дори най-видни наши писатели:

„Половина часъ чакахме *за да* се вдигне мъглата, *за да* можемъ да хвърлимъ взоръ на България“ (Ваз.) „Но сѫдбата рѣши, *за да* ме утѣши (Слав.). Въ втория случай наистина имаме licentia poetica; но такъва свобода е нетърпима, па макаръ и въ стихове. Защото французинътъ съвсѣмъ право казва за такива случаи: la licence détruit la liberté.

Много на мѣсто употрѣбява Дановъ връзка „*какво*“ наместо „*че*“, и съ туй внася приятно разнообразие въ рѣчьта си:

„На піяницѫ трѣба живо да ся разложи, **какво** той въ піянство-то си губи здравіе, честь и благополучіе . . . Трѣбва да му ся разправи и докаже съ примѣри, че съ това се губи иманіе, че така ся дохожда до просяшка тояга.“

Второто „че“ тукъ е употрѣбено съ риторична цѣль; то не само дѣто не врѣди на рѣчьта, но още ѝ придава сила. Когато повторението на съюза „че“ може да развали рѣчьта, Дановъ знае да избѣгне това, като употрѣби веднъжъ «какво», послѣ «че»: „Добродѣтелна-та имъ майка Ревекка забѣлѣжила **какво** Іаковъ отъ день на день става пò-благочестивъ, и видѣла, *че* отъ двѣ-тѣ безпѫтни Ісавовы жены нѣма да излѣзѫть добродѣтелни дѣтца. . .“

Съгласно съ духа на българската рѣчь Дановъ употрѣбява съюза „а“ подиръ изречение, което се води отъ дума „вмѣсто.“ „Па има и такывы, кои-то вмѣсто да дадѫть, а тіи гледать да вземать.“ Сѫщо и въ съставени изречения за сравнение (намѣсто „*отколкото*“): „По-добрѣ е да ся мѫчишь, а не да говоришь несмислени нѣчта.“ — Сравни народнитѣ пословици: „По-добрѣ вѣрвай очитѣ си, *а* не хората. По-добрѣ да ти завиждатъ, *а* не да те окайватъ. По-добрѣ драмъ паметь, а не сто оки сила. По-добрѣ единъ пѫть да плачешъ, а не сто пѫти да въздишашъ“ и пр.[1])

По свойства на българския синтаксисъ Дановъ пише: „Садекъ *не* вѣрвалъ *да* има Провидѣніе Божіе.“ — „Въ врѣме, *кога* да се роди Іисусъ Христосъ, Іул. земя била подъ Римскѫ власть.“ — „Слѣдъ 5—6-годишно бавеніе по чюждинѫ Прьванъ се заврьща въ отечество-то си, *гдѣ-то* да отпочине . . . и въ това врѣме да поразгледа по̀-отблизу състояніе-то на свои-тѣ съотечественницы.“[2])

За тѣзи служби на съюза *да* нѣма ни поменъ въ нашитѣ граматики, въ които не се говори нищо и за синтактични строежи отъ типове като слѣднитѣ:

(Дѣдо Добре разсѫждава, какво по-добро нѣщо да направи за народа си) — „Да дамь на черквѫ-тѫ пары, казваше той: *ала* тя не е търговецъ, та да ѝ трѣбвать пари; *да* дамь да я украсять: ала пейно-то украшеніе не стои въ позлатено-то темпло и въ нашареній амвонъ, но въ Слово Божіе . . . .; *да* станѫ да идѫ на поклоненіе на Божій Гробъ: ала моя-та душа не е приготвена за това . . . .“

„Тая болесть . . . подобно на орелъ, кога се врьли та сграбчи нѣкоя птица или агне, *какъ* прьвѣ го умотава съ криліе-тѣ си, за да не бѣга, а послѣ му забива ногти-ти си, та го мѫчи и най-сетнѣ му испива кръвь-тѫ. . ., сѫщо така и ракія-та у насъ отъ нѣкое врѣмя ся е врьлила изъ цѣло-то ни отечество . . .“[3])

---

[1]) Вж. „Български притчи или пословици“ и пр. отъ П. Р. Славейковъ. Отъ 50-тина пословици отъ този типъ само въ 5—6 случая намираме „отколкото“, намѣсто *а*.

[2]) Съюзъ **да** намѣсто „че“ или относ. мѣстоимение дохожда подиръ главно изречение съ дума за съмнѣние или съ *отреченъ* глаголъ. Грѣшкитѣ тукъ сѫ твърдѣ обикновени: „И наистина, *на̀-дали* има въ цѣлокупна България нѣкое село, *гдѣто не* е извѣстно неговото (на Славейкова) име“... „Ние *не* познаваме ни единъ училищенъ инспекторъ, *който може* да се мѣри съ него (Китанчева) въ тая му дѣятелность“. . . „Ние *не* знаемъ другъ учитель въ най-новата епоха, *който може* да се сравни съ неговата популярность между учeницитѣ,“—покрай правилното: „И сега ние дори *нѣмаме* другъ писатель, *който* **да** бѫде тъй извѣстенъ и популяренъ между народа.“ (П. Каравеловъ, „Годишникъ“ на Д. П.).

[3]) Всѣки другъ този периодъ би го построилъ по обикновената схема: „*Както* единъ орелъ, *слѣдъ като* се хвърли и сграбчи нѣкоя птица или агне, най-напрѣдъ го омотава . . .: *сѫщо така* тази болесть, ракията. . .„

Услушайте се внимателно въ рѣчьта на неповлияния отъ други езици балкански българинъ, и вие ще видите, че подобни изрази не сѫ чужди за него.

Подобно на съюзитѣ, Дановъ употрѣбява съвсѣмъ умѣло и прѣдлозитѣ. Особено това се вижда въ употрѣбата на прѣдлога *на.* У Данова нѣма да намѣрите ни единъ случай, дѣто да се редуватъ едно подиръ друго двѣ или три «на», което тъй често се срѣща у други писатели и загрозява страшно езика имъ. Тази лоша страна на българский езикъ Дановъ избѣгва съ онова срѣдство, което неотколѣ г. Милетичъ ни прѣпорѫча: да се употрѣбява колкото е възможно по-често *глаголъ* намѣсто *отглаголно сѫществително име.* — Значи, онова, което почтениятъ нашъ филологъ разясни *теоретически* прѣди десетина години, Дановъ си е усвоилъ непосрѣдствено отъ живий езикъ и го е прилагалъ на практика още прѣди 40 годинъ! Въ това отношение, както и въ много други още, той стои много по-горѣ дори и отъ оня необикновенъ познавачъ на българската рѣчь, който се казва Петко Славейковъ. Каква разлика въ стила се дължи на това, ще покажемъ по-нататъкъ. — Два прѣдлога „на“ едно подиръ друго у Данова срѣщаме само въ дватри случая: „*Да* станѫ да идѫ *на* поклоненіе *на* Божій гробъ...“ „Благодарение *на* интригитѣ *на* дѣда попа“. При това значението на прѣдлога „на“ въ тѣзи два случая съвсѣмъ не е онова, което тъй разваля българската рѣчь. Сравни за примѣръ тѣзи Данови изрази съ слѣднитѣ: „Мѣжду причини-тѣ, които спомагатъ *на* развитіето *на* просвѣщеніето *на* единъ народъ се намиратъ. . . . .“ *)

Дановъ избѣгва прѣдлога „*на*“ дори и въ такива случаи слѣдъ отглаголно сѫществително, когато той съ нищо не бърка на рѣчьта: „Съ внезапно *промѣнуваніе* (на) *хранѫ-тѫ* пропада сила-та на дѣтето.“ А пада и въ грѣшка, когато го изпуска подиръ отглаголни сѫществителни произведени отъ срѣдни глаголи: „*Съ* растрьсваніе мозъка *влиза у него вода*“ (отговаря на израза: като се разтръсва мозъкътъ..., а не — *като разтръсваме мозъка....*); — „*При* покарваніе зѫбы-ты *много дѣца страдать отъ огънь.*“

Въ подобна грѣшка изпада и като се стреми да употрѣбя намѣсто прѣдлогъ „на“ — „отъ“ или „за“: „Исторія-та *отъ* народно-то ни образованіе ще ви хвали....“ „Діаволъ-тъ завидѣлъ *за* блаженство-то *на* прьвы-ты чловѣцы.“ Или пъкъ като употрѣбя прилагателно име намѣсто сѫществително съ прѣдлогъ: „*По смрьть-тѫ Давидовѫ* въцарилъ ся сынъ му Соломонъ“. (Личното мѣстоимение „*му*“ трѣба да стои подиръ сѫществително — тукъ „на Давида“, вмѣсто което е казано „Давидовѫ“).

---

*) „Българска пчела“, 1862 год.

Въ употрѣбата на прѣдлозитѣ обръща ни внимание това, дѣто Дановъ съединява прѣдлозитѣ „отъ“ и „за“ съ съюзни думи (първия съ „*да*“, втория съ „*какъ*“) и образува *нечисти* връзки, които водятъ приставено изречение: „Много немарливи родителѝе и учителѝе, вмѣсто да пазятъ дѣтца-та *отъ да* не вид-затъ и да не правятъ зло, а тѣй ги оставятъ по воля-та имъ...“ Съвѣти *за какъ* трѣбва да постѫпватъ жены-ты въ своя-тж неправедность.“ Дановъ употрѣбява и два прѣдлога единъ подиръ другъ—когато тѣ сѫ близки по значение: „Слѣдъ послѣдния урокъ ученицитѣ въ редове по двама се отправиха *за у* дома си...“ „Моля да ми дадете отпускъ *за до* св. Богородица...“ *)

Както умѣе да избѣгва отглаголнитѣ сѫществителни, Дановъ тъй сѫщо знае, дѣ трѣба да се употрѣби членъ и дѣ не трѣба. И наистина, само единъ вѣщъ познавачъ на българский езикъ ще каже: „Сега *силата* не помага....“ — „Гдѣто владѣе любовь свързва *всички* членове единъ съ другъ...“ — „За що-то нѣкога не си могълъ да си помислишъ, днесъ го прави *ржка* человѣческа.“ — „Сгоди ни си да дадемъ малкото за вѣстникъ или книга, които развиватъ *мозъка*, които отварятъ *очи* и пълнятъ человѣка съ знание.“

Въ умѣлото употрѣбение на члена съ Данова може да съперничи, и то не винаги, само Ботевъ, който пише:

„Но и при тия страдания . . . българинътъ се затвори отъ турчина въ кѫщи съ челядьта си, и както и днесь, пѣлъ е и слушалъ е вмѣсто византийската (по-добрѣ византийска!) литургия, своята елегическа пѣсень, вмѣсто стрѣл*ата* и саб*ята*, хвана рал*ото* и сър*па*, ходилъ е по с б о р о в е и с ѣ д е н к и, по т л а к и и ч е р к о в и щ а — и щомъ варварин*ътъ* е нагазвалъ огнището му...., той е оставялъ рал*ото* и сър*па*, тегл*ата* и кавал*а*, хващалъ е *бащина* сабя, *братова* пушка и съ „дружина вѣрна и сговорна“ отивалъ е въ Стара-Планина да мъсти за *обиди* отъ *турци* и *чорбаджии*, и да имъ отнима *грабено* имане, да пази *село* и *сиромаси*.“

Колко е не разбиралъ духа на българский езикъ въ тоя случай Каравеловъ, като е писалъ:

„Българскитѣ черкови сѫ създадени по образ*ътъ* и подо*бието* на гръцкитѣ черкови“. — „Хаджи Генчо искалъ да бѫде въ всичко на чел*ото*.“—„Отъ природа*та* човѣкъ*тъ* не получава никакво понятие за доброто и злото, за полезното и безполезното, за нравственото и безнравственото“.

---

*) Съвсѣмъ несвойствено на българский езикъ Влайковъ, единъ отъ добритѣ познавачи на езика, се изразява: „Щомъ се чулъ рогътъ, въ сѫщия този мигъ всичкитѣ български градини и прости работници, които се били накачили *отъ по* влашкитѣ градове....“ (Читанка за IV отдѣление, стр. 157, 6-о изд.). „И гърмежътъ и викътъ се чуха *отъ при* общината („Кметове“, стр. 333).

Услушайте се внимателно въ рѣчьта на неповлияния отъ други езици балкански българинъ, и вие ще видите, че подобни изрази не сѫ чужди за него.

Подобно на съюзитѣ, Дановъ употрѣбява съвсѣмъ умѣло и прѣдлозитѣ. Особено това се вижда въ употрѣбата на прѣдлога *на*. У Данова нѣма да намѣрите ни единъ случай, дѣто да се редуватъ едно подиръ друго двѣ или три «на», което тъй често се срѣща у други писатели и загрозява страшно езика имъ. Тази лоша страна на българский езикъ Дановъ избѣгва съ онова срѣдство, което неотколѣ г. Милетичъ ни прѣпорѫча: да се употрѣбява колкото е възможно по-често *глаголъ* намѣсто *отглаголно сѫществително име*. — Значи, онова, което почтениятъ нашъ филологъ разясни *теоретически* прѣди десетина години, Дановъ си е усвоилъ непосрѣдствено отъ живий езикъ и го е прилагалъ на практика още прѣди 40 годинъ! Въ това отношение, както и въ много други още, той стои много по-горѣ дори и отъ оня необикновенъ познавачъ на българската рѣчь, който се казва Петко Славейковъ. Каква разлика въ стила се дължи на това, ще покажемъ по-нататъкъ. — Два прѣдлога „на" едно подиръ друго у Данова срѣщаме само въ два-три случая: „*Да* станѫ да идѫ *на* поклоненіе *на* Божій гробъ..." „Благодарение *на* интригитѣ *на* дѣда попа". При това значението на прѣдлога „на" въ тѣзи два случая съвсѣмъ не е онова, което тъй разваля българската рѣчь. Сравни за примѣръ тѣзи Данови изрази съ слѣднитѣ: „Мѣжду причини-тѣ, които спомагатъ *на* развитіето *на* просвѣщеніето *на* единъ народъ се намиратъ. . . . ." *)

Дановъ избѣгва прѣдлога „*на*" дори и въ такива случаи слѣдъ отглаголно сѫществително, когато той съ нищо не бърка на рѣчьта: „Съ внезапно *промѣнуваніе* (на) *хранѫ-тѫ* пропада сила-та на дѣтето." А пада и въ грѣшка, когато го изпуска подиръ отглаголни сѫществителни произведени отъ срѣдни глаголи: „*Съ* растрьсваніе мозъка *влиза у него вода*" (отговаря на израза: като се разтръсва мозъкътъ..., а не — *като разтръсваме мозъка*....); — „*При* покарваніе зѫбы-ты *много дѣца страдатъ отъ огънь*."

Въ подобна грѣшка изпада и като се стреми да употрѣбя намѣсто прѣдлогъ „на" — „отъ" или „за": „Историія-та *отъ* народно-то ни образованіе ще ви хвали...." „Діаволъ-тъ завидѣлъ *за* блаженство-то *на* прьвы-ты чловѣцы." Или пъкъ като употрѣбя прилагателно име намѣсто сѫществително съ прѣдлогъ: „*По смрьть-тѫ Давидовѫ* въцарилъ ся сынъ му Соломонъ". (Личното мѣстоимение „*му*" трѣба да стои подиръ сѫществително — тукъ „на Давида", вмѣсто което е казано „Давидовѫ").

---

*) „Българска пчела" 1862 год.

Въ употрѣбата на прѣдлозитѣ обрѫща ни внимание това, дѣто Дановъ съединява прѣдлозитѣ „отъ“ и „за“ съ съюзни думи (първия съ „*да*“, втория съ „*какъ*“) и образува *нечисти* връзки, които водятъ приставено изречение: „Много немарливи родителіе и учителіе, вмѣсто да пазятъ дѣтца-та *отъ да* не видвать и да не правятъ зло, а тій гы оставятъ по волѭ-тѫ имъ...“ Съвѣти *за какъ* трѣбва да постѫпвать жены-ты въ своѭ-тѫ непраздность.“ Дановъ употрѣбява и два прѣдлога единъ подиръ другъ—когато тѣ сѫ близки по значение: „Слѣдъ послѣдния урокъ ученицитѣ въ редове по двама се отправиха *за у* дома си....“ „Моля да ми дадете отпустъ *за до* св. Богородица....“ *)

Както умѣе да избѣгва отглаголнитѣ сѫществителни, Дановъ тъй сѫщо знае, дѣ трѣба да се употрѣбя членъ и дѣ не трѣба. И наистина, само единъ вѣщъ познавачъ на българский езикъ ще каже: „Сега *сила* не помага....“ — „Гдѣто взаимна любовь сврызва *всички* членове единъ съ другъ...“ — „*За* щото нѣкога не си могълъ да си помислишь, днесь го прави *ржка* чловѣческа.“ — „Свиди ни ся да дадемъ малкото за вѣстникъ или книгѫ, които развивать *мозъкъ,* които отварятъ *очи* и пълнятъ чловѣка съ знаніе.“

Въ умѣлото употрѣбение на члена съ Данова може да съперничи, и то не винаги, само Ботевъ, който пише:

„Но и при тия страдания . . . българинътъ се затвори отъ турчина въ кѫщи съ челядьта си, и както и днесь, пѣлъ е и слушалъ е вмѣсто византийската (по-добрѣ византийска!) литургия, свойта елегическа пѣсень, вмѣсто стрѣла*та* и сабя*та*, хвана рало*то* и сърп*а*, ходялъ е по с б о р о в е и с ѣ д е н к и, по т л а к и и ч е р к о в и щ а — и щомъ варварин*ътъ* е нагазвалъ огнището му...., той е оставялъ рало*то* и сърп*а*, гега*та* и кавал*а*, хващалъ е *бащина* сабя, *братова* пушка и съ „дружина вѣрна и сговорна“ отивалъ е въ Стара-Планина да мъсти за обиди отъ *турци* и *чорбаджии*, и да имъ отнима *грабено* имане, да пази *село* и *сиромаси*.“

Колко е не разбиралъ духа на българский езикъ въ тоя случай Каравеловъ, като е писалъ:

„Българскитѣ черкови сѫ създадени по образ*ътъ* и подобие*то* на гръцкитѣ черкови“. — „Хаджи Генчо искалъ да бѫде въ всичко на чело*то*.“—„Отъ природа*та* човѣкъ*тъ* не получава никакво понятие за доброто и злото, за полезното и безполезното, за нравственото и безнравственото“.

---

*) Съвсѣмъ несвойствено на българский езикъ Влайковъ, единъ отъ добритѣ познавачи на езика, се изразява: „Щомъ се чулъ рогътъ, въ сѫщия този мигъ всичкитѣ български градини и прости работници, които се били накачили *отъ по* влашкитѣ градове....“ (Читанка за IV отдѣление, стр. 157, 6-о изд.). „И гърмежътъ и викътъ се чуха *отъ при* общината („Кметове“, стр. 333).

да сѫществува, нека благоизволи да бѫди спомощникъ, защото тъй ще е отъ своя страна секи учредитель на такова издаваніе. А за *него (?)* добрѣ е секи да разсуди чи то испърве, и споредъ новость та на писмени ътъ ни языкъ. . . .“ (1850 г. „Міро-зреніе“, Ив. Добровски).

„*Хотя* и да не ся é явило даже до сега то*лико* количество спомоществувате*лѣхъ, колико* може посрѣшна нуждныя разноскы за *издаваны* (!) *того* листа. мы стоящій първы брой почвамы тойзи листъ и издаващѣмъ го рѣдовно. . . “ „Народъ българскы é голѣмъ пріятель просвященія и любитель роде и отъ сега прѣдстои му красна и лепа бѫдѫщность . . . . . (1857. Бьлгарска Дневница,“ Раковски). *)

„Дѣто българскитѣ училища и црькви, които отъ день на день ся умножаватъ, нѣмѫтъ потрѣбнитѣ книги; *дѣто че* колкото книги има на български ставатъ много скѫпи; *дѣто че* има много добри книжки прѣведени или съчинени. . . . . — сѫ работитѣ, дѣто докараха мысльта на горѣреченитѣ лица (Д. Цанкова, К. Маринова и К. Славчева) да основѫтъ една община . . .“ (1858 г. „Български книжици“).

„Лѣкарьтъ не дава цѣръ освѣнъ кога добрѣ изпита болестьтѫ. Нищо не *можятъ* (кои?) връхъ духътъ, догдѣ не го добрѣ *познаятъ* (кои?). Макаръ да ся издигнѫтъ, нещѫтъ да ся снематъ до най-простыйтъ народъ, за да му *вдухнѫтъ* учението. Отъ тыя белѣжкы нека познаемъ гордость-тѫ на столъ-тъ патріяршескы. Втора причина. Това не е само, то поне бы ны утѣшило.“ (1859 г. „Българія“, Д. Цанковъ).

„Науката има за прѣдметъ развитіето и распрьсваніето на богатството въ обществото и майсторскый животъ на единъ народъ. Работе*ніето* е явле*ніето* отъ затичването, что прави человѣкъ за да добые еднѫ утѣхѫ на нѣкакъвъ рядъ, и по-майсторската чясть, която е една отъ нашиты, за да прѣобърне веществото и да го направи полѣзно за доволствуваніе на една нужда. . . Кой отъ васъ като изпрѣде и истъче окѫ вълнѫ или копринѫ печели отъ едното десятъ? Никой. *Даклѣмъ* разумната работа направи . . . .“ (1862 г. Журналъ за наука . . . .“ И. Богоровъ).

„Полза-та и потрѣбность-та отъ единъ вѣстникъ на нашъ-тъ народъ, *който* да ся издава въ Цариградъ и да е посвятенъ на истинни-тѣ народни интереси, на правилно-то и съобразно-то съ нужди-тѣ и обстоятелства-та на наши-тѣ съотечественици, не ще разясняване и доказване.

---

*) Отъ Раковски не би трѣбало да привеждаме примѣръ: въ езиковно отношение той е принесълъ врѣда, а не полза.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

да сущесствува, нека благоизволи да бѫди спомощникъ, защото тъй ще е отъ своя страна секи учредитель на такова издаваніе. А за *него (?)* добрѣ е секи да раз*суди* чи то испърве, и споредъ новость та на писмени ътъ ни языкъ. . . .“ (1850 г. „Міро-зреніе“, Ив. Добровски).

„*Хотя* и да не ся е явило даже до сега то*лико* количество спомоществувате*лѣхъ, колико* може посрѣшна нуждныя разноскы за *издаваны* (!) *того* листа. мы стоящій първы брой почвамы тойзи листъ и издаващѣмъ го рѣдовно. . . “ „Народъ българскы е голѣмъ пріятель просвященія и любитель роде и отъ сега прѣдстои му красна и лепа бѫдѫщность . . . . . (1857. Бльгарска Дневница,“ Раковски). *)

„Дѣто българскитѣ училища и црькви, които отъ день на день ся умножаватъ, нѣмѫтъ потрѣбнитѣ книги; *дѣто че* колкото книги има на български ставатъ много скѫпи; *дѣто че* има много добри книжки прѣведени или съчинени. . . . . — сѫ работитѣ, дѣто докараха мысльта на горѣреченитѣ лица (Д. Цанкова, К. Маринова и К. Славчева) да основѫтъ една община . . .“ (1858 г. „Български книжици“).

„Лѣкарьтъ не дава цѣръ освѣнъ кога добрѣ изпита болестьтѫ. Нищо не *можятъ* (кои?) връхъ духътъ, догдѣ не го добрѣ *познаятъ* (кои?). Макаръ да ся издигнѫтъ, нещѫтъ да ся снематъ до най-простыйтъ народъ, за да му *вдухнѫтъ* ученіето. Отъ тыя белѣжкы нека познаемъ гордость-тѫ на столъ-тъ патріяршескы. Втора причина. Това не е само, то поне бы ны утѣшило.“ (1859 г. „Българія“, Д. Цанковъ).

„Науката има за прѣдметъ развитіето и распръсваніето на богатството въ обществото и майсторскый животъ на единъ народъ. Работе*ніето* е явле*ніето* отъ затичването, что прави чловѣкъ за да добые еднѫ утѣхѫ на нѣкакъвъ рядъ, и по-майсторската чясть, която е една отъ нашиты, за да прѣобърне веществото и да го направи полѣзно за доволствуваніе на една нужда. . . Кой отъ насъ като изпрѣде и истъче окѫ вълнѫ или копринѫ печели отъ едното десятъ? Никой. *Даклѣмъ* разумната работа направи . . . .“ (1862 г. Журналъ за наука . . . .“ И. Богоровъ).

„Полза-та и потрѣбность-та отъ единъ вѣстникъ на нашъ-тъ народъ, *който* да ся издава въ Цариградъ и да е посвятенъ на истинни-тѣ народни интереси, на правилно-то и съобразно-то съ нужди-тѣ и обстоятелства-та на наши-тѣ съотечественици, не ще разясняване и доказване.

*) Отъ Раковски не би трѣбало да привеждаме примѣръ: въ езиковно отношение той е принесълъ врѣда, а не полза.

вать горы-ты и полета-та. Той праща вѣтрове-ты. Той грьми. Той праща дъжда на земѭ-тѫ. Съ неговѫ-тѫ рѫкѫ ледъ-тъ ся растопява, жито-то и овощіе-то узрѣва. Когато Той рече, листіе-то пожлътѣвать и падать, вода-та ся смрьзнува и снѣгъ покрыва земѭ-тѫ . . ."

Хубавиятъ езикъ на Данова личи особно въ разказа, както може да сѫди всѣки отъ слѣднята басня:

„Влъхва и куче.

Единъ влъхва (хайдутинъ) поискалъ въ еднѫ тъмнѫ нощь да влѣзе въ кѫщѫ-тѫ на единъ богатъ човѣкъ, за да го окраде, и приближилъ вече до кѫщѫ-тѫ; но домакинъ-тъ ималъ едно вѣрно куче, на което былъ прѣдалъ кѫщѫ-тѫ си да му ѭ пази. То като усѣтило че иде влъхва-та, наченѫло да лае грьмогласно. Влъхва-та поискалъ да го подльсти и хвърлилъ му едно кѫсче хлѣбъ за да млъкне. „Махни ся оттукъ, бездѣлнику — казало кучето — ты искашъ *негли* да изневѣрѭ на господари си? . . ."

Въ какъвъ хубавъ езикъ облича Дановъ нравственитѣ поучения (сентенции), съ които иска да запознае малкитѣ ученици!

„Не лъжи, зачто-то чловѣка можешь излъга, но Бога никога".

„Лъжливый-тъ само това спечелва, да го не вѣрвать и кога говори истинѫ-тѫ".

„Кой-то прави зло, нека се не надѣва на добро".

„Не е срамота за едно дѣте, кога-то нѣчто не знае, но е срамота, кога-то ничто не научи".

Колко долу стоятъ откъмъ езикъ сегашнитѣ читанки въ сравнение съ Дановитѣ таблици! Езикъ ли е това, що четемъ напр. въ една отъ най-разпространенитѣ читанки: „Нѣкой *си синъ* на бѣдни и прости, *но* честни родители съ трудъ си *проправилъ* пѫть къмъ *важенъ* чинъ въ столицата. *Но* при това той не прѣставалъ да уважава и почита родителитѣ си . . . ." Послѣ малко по малко *числото* на тѣзи, които пушатъ, *почнало да се увеличава,* пушенето тютюнъ *влъзло* въ привичка . . ." „Вижъ това дръвце! То е малко, не е хубаво, но въ него се крие голѣма *жизнена* сила".*)

Дановътъ стилъ, освѣнъ съ голѣмата си правилность, се отличава още съ своята голѣма простота, извънредна ясность и образцова чистота — качества, които го правятъ популяренъ въ най-добрия смисълъ на думата, а заедно съ това и напълно оригиналенъ, — свойство, което притежаватъ малцина писатели. Le style c'est l'homme — е казалъ Бюфонъ. Тази истина най прилѣга на Дановия стилъ: строго опрѣдѣленъ съ характернитѣ

*) Читанка за IV отдѣление отъ Т. Влайковъ, 1896 год.

си бѣлѣзи, гладъкъ, ясенъ, обикновено спокоенъ, на мѣста доста страстенъ, самобитенъ, постояненъ и енергиченъ — като *човѣкътъ* на полувѣковна упорита народополезна дѣйность. Самобитностьта и хубостьта на Дановия стилъ откъмъ езиковнитѣ срѣдства, съ които си служи той, се състои въ много дребни на гледъ черти, но тѣзи именно дребулии, подбирани грижливо изъ богатата рудница на българската рѣчь, придаватъ и сила и боя (колоритъ) на езика. Въ стремежа си да бжде навсѣкждѣ ясенъ и интересенъ, Дановъ избѣгва да си служи съ обикновени и изтъркани изрази, а всѣкога гледа да вземе изъ богатия си езиковенъ запасъ най-подходната дума за изразъ на мисъльта си. Въ това се крие тайната за всѣки успѣхъ въ стила. Оригиналниятъ и точенъ изразъ тукъ се състои нѣкждѣ въ рѣдки отдѣлни думи, другадѣ въ рѣдки синтактични изрази. За илюстрация на казаното привеждаме нѣколко примѣри: „*Дайте* да нарядимъ по-добрѣ училища-та, та . . .“ (обикновено се казва: *нека* да наредимъ). „Тукъ всяко е *ударило на нехайство* . . .“ „Азъ знаж, че на това мое непріятно израженіе мнозина щжтъ *гракнжтъ да ржкжтъ,* че криво сждя . . .“ „Умъ-тъ и сръдце-то на нашія народъ сж плъни съ суевѣрія . . . Да му *гы избіешь* изъ ума — това е най-тежко-то нѣщо . . .“ „Така нашь дѣдо Добре *доживѣ да види* . . . „Защото споредъ желаніе-то си той *дочака да види* . . .“ „Тогава едва-ли можеше да найде човѣкъ и прѣзъ *пятдесять села въ шестедесято* нѣкой попъ. . .“ „Кое-то не искашь да дадешь на дѣте-то си, махни го настрани, та да го не съгледа и послѣ да се *дере* и *плаче* за него . . .“ „Родителіе-тѣ и училищни-ти надзиратели дохождаха и *захласвахж ся да гледать* на стройно-то ходеніе и пр. на ученицы-ты, а за по-нуждно-то и не помышлявахж; а пъкъ дѣтца-та ходяхж въ училище за тоя *гдѣто вѣе:* да зѣпать изъ прозорцы-ты и да учять папагалскы, па *днесь караны, утрѣ біены, изгубять вольж* и за училище и за ученіе; *обдръгнжть* на бой и на викове — *излжкутять се* . . .“ „Въ піянство станж на *тогова* сынъ-тъ блудный сынъ, на *оногова* хайдукъ, а на *еди-кого* си *разсипи-кжща.* Отъ піянство тоя забръка смѣткы-ты си, та испаднж и остави дѣтца-та си да теглять и *да ходять петь за четири* . . .“ „Ные ся грижимъ доста за наши-ты овце, съ кои-то испращаме най-старый и опытенъ кехая, кой-то е длъженъ *40 дни у дома си да не стжпя,* а тамъ денѣ и нощѣ да бди и да трепере надъ това още глупаво стадо, да го пази отъ *звѣрь,* отъ кръчянъ и др. т., и всякакъ да му *лести* въ хранж и кръмило, какво-то въ това врѣмя да може *да врьже кость* . . .“ „Другадѣ калугери-ти сж отворили въ манастири-ты си цѣли гимназіи, па събрали *гдѣ да си е* сираче и сиромашко чедо . . . а пъкъ други не отварять бол-

вать горы-ты и полета-та. Той праща вѣтрове-ты. Той грьми. Той праща дъжда на земѭ-тѫ. Съ неговѫ-тѫ рѫкѫ ледъ-тъ ся растопява, жито-то и овощіе-то узрѣва. Когато Той рече, листіе-то пожлътѣвать и падать, вода-та ся смрьзнува и снѣгъ покрыва земѭ-тѫ . . ."

Хубавиятъ езикъ на Данова личи особно въ разказа, както може да сѫди всѣки отъ слѣдната басня:

„Влъхва и куче.

Единъ влъхва (хайдутинъ) поискалъ въ еднѫ тъмнѫ нощь да влѣзе въ кѫщѫ-тѫ на единъ богатъ човѣкъ, за да го окраде, и приближилъ вече до кѫщѫ-тѫ; но домакинъ-тъ ималъ едно вѣрно куче, на което былъ прѣдалъ кѫщѫ-тѫ си да му ѭ пази. То като усѣтило че иде влъхва-та, наченѫло да лае грьмогласно. Влъхва-та поискалъ да го подлъсти и хвърлилъ му едно кѫсче хлѣбъ за да млъкне. „Махни ся оттукъ, бездѣлнику — казало кучето — ты искашъ *негли* да изневѣрѭ на господари си? . . ."

Въ какъвъ хубавъ езикъ облича Дановъ нравственитѣ поучения (сентенции), съ които иска да запознае малкитѣ ученици!

„Не лъжи, зачто-то чловѣка можешь излъга, но Бога никога".

„Лъжливый-тъ само това спечелва, да го не вѣрвать и кога говори истинѫ-тѫ".

„Кой-то прави зло, нека се не надѣва на добро".

„Не е срамота за едно дѣте, кога-то нѣчто не знае, но е срамота, кога-то нищо не научи".

Колко долу стоятъ откъмъ езикъ сегашнитѣ читанки въ сравнение съ Дановитѣ таблици! Езикъ ли е това, що четемъ напр. въ една отъ най-разпространенитѣ читанки: „Нѣкой *си синъ* на бѣдни и прости, *но* честни родители съ трудъ си *проправилъ* пѫть къмъ *важенъ* чинъ въ столицата. *Но* при това той не прѣставалъ да уважава и почита родителитѣ си . . . ." Послѣ малко по малко *числото* на тѣзи, които пушатъ, *почнало да се увеличава,* пушенето тютюнъ *влъзло* въ привичка . . ." „Вижъ това дръвце! То е малко, не е хубаво, но въ него се крие голѣма *жизнена* сила". *)

Дановътъ стилъ, освѣнъ съ голѣмата си правилность, се отличава още съ своята голѣма простота, извънредна ясность и образцова чистота — качества, които го правятъ популяренъ въ най-добрия смисълъ на думата, а заедно съ това и напълно оригиналенъ, — свойство, което притежаватъ малцина писатели. Le style c'est l'homme — е казалъ Бюфонъ. Тази истина най прилѣга на Дановия стилъ: строго опрѣдѣленъ съ характернитѣ

---

*) Читанка за IV отдѣление отъ Т. Влайковъ, 1896 год.

диция. Между това тукъ има голѣмо заблуждение. Никой не може отказа голѣмитѣ заслуги на Славейкова въ създаването на сегашния книжовенъ езикъ. Но да се казва, че езикътъ на Славейкова е образецъ на чистъ български езикъ, това ще рече, да се твърди съвсѣмъ голословно за едно много важно нѣщо. Истината е, че Славейковътъ езикъ, сравненъ съ езика на мнозина отъ съврѣменнитѣ му писатели, съдържа най-много елементи отъ народната рѣчь, но покрай чисто народнитѣ думи у него намираме твърдѣ много чужди думи, най-вече руски. Откъмъ тая страна справедливостьта го изисква да кажемъ, че Дановътъ езикъ е много по-чистъ. Ако се съмнѣвате въ това, та искате да се увѣрите въ туй що казваме ние, прочетете внимателно Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки, помѣстени въ втората книга на неговитѣ „Притчи и пословици", прочетете слѣдъ това Дановитѣ „Спомени", помѣстени въ биографията му, и ще видите истината. Докато у Славейкова на 14 страници ще изброите около 150—160 руски думи, у Данова на сѫщото количество страници ще намѣрите само 70—80, сир. на половина.

Повечето отъ тѣзи руски думи сѫ общи и за двамата писатели; тѣ сѫ ония, безъ които ние сега не можемъ написа едно най-просто писмо: условие, прѣдстави, споразумѣхъ се, цѣль, житель, здание, помѣщение, отопление, разположение, състояние, странно, грозно и пр. и пр. Но у Славейкова срѣщаме повече такива, които биха могли да бѫдатъ замѣнени съ чисто български думи: прѣслѣдва (нам. гони), отекчение (досада), доволно (доста), сълкновение (спрѣчкване), непрѣмѣнно (безъ друго), прѣдисловие (прѣдговоръ), по внушение на... (нам. придуманъ отъ...), тоже (сѫщо), сходство (прилика), дѣла (работи), беззазорно (безоглeдно?), ханжество (лицемѣрна набожность), запрѣти (забрани) охотно (на драго сърце), възлиза (възкачва се), раздосадованъ (раздосанъ), участь (сѫдба), затѣйливость, наущение, остървенение и пр. и пр., повечето отъ които Дановъ никога не би допусналъ въ рѣчьта си. Още повече бодатъ очитѣ русизмитѣ у Славейкова въ неговитѣ стихотворения; тукъ срѣщаме, между други, и такива: „*сетувате*" („Тѫженъ съмъ, ала напрасно сетувате вий на менъ" 1856...), „*отрада*", „*котъ*" (нам. котаракъ! — „Котъ й (на бабата) гурли ближи"... 1856 г.), „*ние*" (нам. изнываетъ? — „Умътъ озлобенъ, ние тѣло, ядъ на сърдцето ми лежи"... 1865), „*казни*", „*излека*", „*бушува*", „*присѫтствіе духа*" (въ стихове, 1877 г.), „*другъ несмѣнный*" (другарь незамѣнимъ?), „*отчизна*" (1880 г.!), „*чортъ побери я*" „*жизнь*", „*зеркало*", „*гѫсь*" (гѫска!), „вонь" (воня!) и пр. Тѣзи русизми, употрѣбяни отъ Славейкова, показватъ, като-че той не се е грижелъ никакъ за чистотата на българската рѣчь. Въ това отношение Дановъ ни прави съвсѣмъ друго впечатлѣние.

За въвеждането на руски думи всички наши писатели — безъ никакво изключение — сѫ виновни; но виновностьта у различнитѣ писатели е различна. Така напр. ако за Данова можемъ да кажемъ че е виновенъ, Славейковъ е много по-виновенъ, а Икономовъ е най-виновенъ. Защото, ако у Данова въ една страница намѣрите *петь* руски думи (отъ ония, отъ които по-горѣ изброихме нѣколко), у Славейкова ще намѣрите *десеть*, а у Икономова *двайсеть*. Книжката „Писма за Сърбия" (1882 г.) отъ последния гъмжи отъ руски думи и изрази, като: съхранява се (нам. запазва се, пази се), имуществено състояние, ежедневни попечения, матерински обязаности, болшинството на женитѣ (би могълъ да каже: по-многото отъ женитѣ), безбоязнено (безстрашно), знакомство, ввезени спиртове, входящий тютюнъ, отрадна, теплота, непритворна искренность, исправность, конецъ (край!), прѣдосѫдително, подобранъ („той, началникътъ бѣше добрѣ подобранъ"!), взяточничество, достижение, расчетъ, безбѣдно, повиновение, приютъ, потребление, бистро (нам. бързо!), извозна (търговия), источникъ (нам. изворъ!), склонъ, възвишеность; — тъй като, вслѣдствие на..., впрочемъ*), между тѣмъ, повидимому, отъ тази точка на зрѣнието, и пр. и пр. И чудна ли българска рѣчь се съставя отъ подобни думи!

„Тая кула е очевидно и общедостѫпно свидѣтелство на (за!) измѣнившитѣ се врѣмена и на свършивший се голѣмъ политически прогресъ на послѣднитѣ десятилѣтия („Писма", стр. 16). — „Видно бѣше, че сръбскитѣ власти имахѫ извѣстие за нашето *минавание*".—„Каквото и да казватъ нашитѣ съсѣди за населението въ Пиротъ и въ окрѫжието му, това население е доста българско, за да се поддаде (чтобъ поддаться?) тъй лесно на насилственото посърбяване". — „Наистинѫ, населението тукъ живѣе *безбѣдно*, но расходитѣ си покрива (нам. посрѣща) само съ ограничението на своитѣ нужди и съ най-простий образъ на живѣяние. Въ това отношение то се намира съвършенно въ еднакво положение съ жителитѣ отсамъ границата".—„Като пунктъ, гдѣто ще се схождатъ линиитѣ Цариградъ—Бѣлградъ...." „Отъ това търговията тукъ е оживлена и града се обновява по-бистро".

И този български писатель, съ своитѣ граматики и читанки, учѝ на български езикъ цѣло поколѣние! Какви пакости на българский езикъ направиха тѣзи руски възпитаници!

Срѣщу повечето отъ рускитѣ думи, въ които се пънемъ у Славейкова, Икономова, Каравелова и толкозъ други писатели,

---

*) Ако искате да видите стотина *впрочемъ*, разгърнете „Книгата и животътъ" отъ Ив. Ст. Андрейчинъ; у Данова нѣма да я видите нито веднъжъ.

Дановъ употрѣбява чисти български думи: *непраздность* (нам. брѣменность), *нехайство* (нам. небрѣжность), *отхрана* (нам. възпитание), *прѣчка* (нам. прѣпятствие), *немарятъ* (нам. не се старaятъ), *поминъкъ* (нам. прѣпитание), *честитъ* (нам. щастливъ), *животенъ* (нам. жизненъ; „животна топлина" нам. жизнена топлина), *кърводвижение* (нам. кръвообръщение), *клима* (нам. клони) и пр. Наистина Дановъ не е можалъ да избѣгне доста руски думи, като: достатъчно, зачатъкъ, естествено, прѣдшественикъ, заведение, *улучшение*, прѣдразсѫдъци, *зелень* (нам. зеленище, зеленчукъ), *связь* и др. н.; но важно е тукъ не съвършеното избѣгване на рускитѣ думи, а *грижата* да се избѣгватъ тѣ въ полза на българския рѣчникъ. Тъй като се гледа, Дановъ излиза най-чистиятъ български писатель. Ако всички български писатели сѫ гледали и гледатъ на езика тъй, както е гледалъ Дановъ, ние сега щѣхме да имаме много по-чистъ, *по̀-български* книжовенъ езикъ[1]) Тука неволно ни иде да се попитаме: какъ нахлуха въ българский езикъ толкозъ руски думи въ толкова кѫсо врѣме 30—40 години)? На това питане ето какво може да се отговори. Слѣдъ петвѣковно умствено мрътвило ние българитѣ изведнъжъ се срещнахме съ една съвсѣмъ нова за насъ умствена култура, чиито понятия, по силата на неотклонимъ стремежъ къмъ просвѣта, трѣбаше и трѣба да си усвояваме, за да не останемъ надирѣ отъ околнитѣ образовани народи. Ала нови понятия искатъ и *нови* думи. Дѣ могатъ се намѣри такива? Различни народи различно сѫ си разрѣшили това питане: едни, като сѫ *заемали* нови думи отъ чужди езици, а други, като сѫ ковали свои. Така френцитѣ прѣзъ вѣка на възраждането сѫ заели сума думи отъ класическитѣ езици (особно отъ латинския, като сроденъ на френския), пъкъ чехитѣ и сърбитѣ съ хърватитѣ, по̀-привързани къмъ своето, изковаха си голѣмъ брой думи. Нашитѣ книжовници, като българи, слабо привързани изобщо къмъ всичко свое, втурнаха се прѣзъ-глава да грабятъ чужди думи — напърво мѣсто отъ руский езикъ, а най-малко отъ сърбо-хърватския, дѣто трѣбаше обратното да се прави, защото сърбо-хърватский езикъ и по словообразуване и по синтаксисъ е много по̀-близъкъ до българския, отколкото руский езикъ. Само Дановъ е можалъ да схване тази близость между югославянскитѣ езици, и съ пълно съзнание е внесълъ въ езика си редъ сръбски думи, които тъй добрѣ се сгаждатъ съ българскитѣ си съсѣдки, че като четете статиитѣ му, вие на првъ

[1]) За да не ни обвини нѣкой въ *прѣцѣняване* заслугитѣ на Данова въ случая, ние, макаръ и подъ черта, нѣма да замълчимъ вината на послѣдния за вкарване на такива руски думи въ езика ни, каквито сѫ математичнитѣ термини: *числитель, знаменатель, частно, произведение, съразмѣрность* и пр. Ала коя наука, като захванемъ отъ граматиката, можа да избѣгне рускитѣ термини?

[illegible] сърбохърватскитѣ земли. И на- [illegible] че въ слѣднитѣ редове между [illegible] .На пѣниця трѣбва [illegible] здравие"... [illegible] живость. Бои-то [illegible] та отъ вино- [illegible] и увеселение. [illegible] .При това [illegible] на което [illegible] и тѣя начинъ [illegible] е потрѣбно за [illegible] и [illegible] да са стараятъ [illegible] е [illegible]. [illegible] на [illegible] посл- [illegible] свойски [illegible] Ливно [illegible] не помятъ [illegible]

[illegible]

Сърбизми употрѣбява и Славейковъ, ала не всѣкога сполучливо, защото ги взема по нужди на стихотворния размѣръ или рима:

Като мина Милица край двори,
И озърна двори и *прозори*,
. . . .
На прозори *спазя* ли Милица . . . (1869 г.).

Прозори нам. „прозорци," *спазя* нам. съгледамъ (видя) сѫ неприемливи, защото въ българския рѣчникъ има съотвѣтни думи.

Сѫщото имаме и въ стиха: „*Воля* (любя!) азъ него, та него."

Въ желанието си да се изразява колкото се може повече съ езика на ония, за които е пишелъ, Дановъ е употрѣбилъ доста рѣдки и малко познати български думи, като: гръзделива (волска ножа), крѫднина, околосіи, *наумърки*, на *пръумица*, лестене (—добитъка), за *угледъ* (за примѣръ, образецъ), удрехнува, влеперятъ, напалатятъ, промичатъ. забѫшвамъ, разблажвамъ (смѣсвамъ вода съ млѣко), сѣцамъ, поумотолявамъ, и др. т. Провинциализми ли сѫ това? Не; защото тѣхъ Дановъ ги е взелъ изъ клисурския или коприщенския говоръ, а Клисура или Коприщица, по отношение къмъ книжовний езикъ, не сѫ провинция. Дановъ тъй се грижи за да бѫде достѫпенъ по възможность на повече четци, че той трѣба да е мислилъ много, когато е далъ мѣсто на тѣзи думи въ статиитѣ си.

Единъ писатель, който обича да рови въ народния рѣчникъ и да се услушва въ народната рѣчь, никога не се поддава на изкушението да кове свои думи или да създава особни изрази. Такъвъ писатель у насъ е именно Дановъ, и въ това отношение съвсѣмъ противоположенъ на Славейкова, който много пѫти си позволява да прѣкроява думи и да новаторствува съ синтактични обрати. Дановъ избѣгва съвсѣмъ неологизъма—Славейковъ го търси, и то въ повечето случаи безъ нужда. Тази Славейкова слабость мнозина сѫ взимали за дълбока вѣщина въ езика. Чудни думи изказа за това г. Милетичъ: „А Славейковъ не бѣше обикновенъ почнавачъ на своята родна рѣчь—*въ него* бѣше *въплотена* творческата *сила на българския езикъ: Славейковъ не се стѣсняваше много, когато не можеше намѣри народенъ изразъ въ даденъ случай — той самъ го създаваше, и изразътъ ставаше народенъ*."*) Наистина, Славейковъ е създалъ или по-добрѣ прѣкроилъ много думи: *проклетство, покорство, сирашство* (споредъ юнашство), *насилство, почивъ* (нам. почивка), *завидъ* (зависть?), *слука, срѫки*, зима *мразобора*, лице *снѣжано*, рѫцѣ *нѣжани*, рожба *момчана, росовлѣченъ* край, *ръкосѣнчести* гори, и пр. Ала кой

*) „Български Прѣгледъ," Год. II, кн. IX—X, стр. 79.

е разбралъ тѣзи и други тѣмъ подобни Славейкови неологизми и ги е усвоилъ? Никой. Споредъ насъ не творческа сила се вижда въ това, а леко отнасяне спрѣмо езика, ако не творческо безсилие. Защото всички тѣзи случаи намираме въ стихове: „Вижъ какъ се носи съ *мислове* крилати първата младость, за бѫдѫщето сѫ *снове* . . ." — „Алей кичеста аглика по рѣко*сьнчести* (?) гори . . ." „Зима мразобора (?) утрѣ е на двора, Тѫжна е пора . . ." „Втора рана — дружба лицемѣрна, третя рана — пъклення завидъ (?)".

Това сѫ, струва ни се, такива волности, каквито сѫ синтактичнитѣ конструкции, които се вcase за особени, Славейковски, бихме казали — славейковизми: „*Орелъ, ракъ и щука*, по нѣкаква си слука, таквазъ имъ работа дошла, да теглѭтъ наедно кола!". „Нищо нѣма *срама* въ мойто положенье." — „*Би* не случи първи пѫть, опитай се пакъ." — „Хората имъ мѫчно, криво." „И постѫпва и се пѫчи, споредъ *както че* прилѣга на Михала да го стѣга" Всички тѣзи не могатъ да бѫдатъ нищо друго, освѣнъ *неправилни* изрази, па макаръ да сѫ тѣ Славейкови.

Може-би нѣкой ще каже тукъ, че Славейковъ съ тѣзи и подобни тѣмъ изрази е искалъ да подражава съ пълна точность на народния говоръ. Че въ говора на народа има неправилности, то е вънъ отъ всѣко съмнѣние. Но да се лови *всичко*, що може да се чуе у народа, туй би било чисто заблуждение. Изкуството да си служимъ добрѣ съ народната рѣчь е сѫщото, каквото е изкуството да се възпроизвежда народниятъ животъ въ поезията, безъ да се впада въ слѣпо и безсмислено подражание. Като се ползуваме съ народната рѣчь, трѣба да умѣемъ да *избираме* отъ нея само хубавото. Инакъ и езикътъ може да избие въ грубъ *натурализъмъ*, какъвто и се съглежда понѣкѫдѣ у Славейкова —За да се върнемъ сега при Данова, ще кажемъ, че той си служи съ българската рѣчь много по-умѣло отъ Славейкова, като не излиза никога отъ рамкитѣ на *най-добрата* българска синтакса, по отношение пъкъ къмъ отдѣлнитѣ думи — като не се поддава никога на изкушението, да кове или прѣкроява думи, а гледа да търси такива въ рудника на българското словарно богатство.

Дановъ много нарѣдко употрѣбява архаизми. Ала ние се изразихме неточно. У него въ сѫщность нѣма никакъвъ архаизъмъ; той не употрѣбява дори и ония старобългарски нарѣчия, които се срѣщатъ тъй често у неговитѣ съврѣменници: *нинѣ* (у Богорова), *всегда* (у Славейкова), *весма* (у Л. Йовчева), *уже* (у Балабанова: „българскиятъ народъ достатъчно е *уже* оцѣнилъ . . ."). Ако има нѣщо архаистично у Данова, то сѫ нѣкои и други *падежни* (родителни) форми, които срѣщаме въ неговото „Бытописанiе": „Трьпѣнiе праведнаго Iова," „Богослуженiе-то въ тыя врѣмена ся е състояло

въ чяканіе *обѣщаннаго избавителя.*“ Колкото за дателния падежъ, който често дохожда подъ Дановото перо, той не може да се смѣта за никакъвъ архаизъмъ. Напротивъ, дателниятъ падежъ, както се употрѣбява отъ Данова, е истинско украшение на езика: „А ако да ся испишѫтъ и изнесѫтъ на видѣло тръговіи-ты и смѣткы-ты, кои-то се правятъ по черквы-ты и училища-та . . , потьмнѣло би *чловѣку* прѣдъ очи-тѣ . . .“ „Господь чюе и дома молитвѫ-тѫ *чловѣку*“. . . „Косми-ти настръхвать *чловѣку* кога гледа тыя немилостивы постѫпкы . . .“. „Но прѣди това Ангелъ се явилъ на сънѣ *Іосифу* . . .“. „Въ това блаженно състояніе Богъ дозволилъ *Адаму* и *Еви* . . .“. „Намѣсто богобоязливаго Авеля Богъ далъ *Адаму* третій сынъ . . .“. „Но прѣди това Богъ заповѣдалъ *Ною* да направи единъ голѣмъ корабъ.“ „Братія-та Іосифови се вратили у дома си съ великѫ радость и разказали *бащи* си все.“—Наистина, у нашитѣ писатели сега има силна тенденция да не употрѣбятъ дателната форма; ала това произлиза не отъ искането на народната рѣчь, а по чуждоезично влияние; въ много случаи то се дължи и на нехайно отнасяне спрѣмо майчинъ езикъ. И наистина, трѣба да е голѣмъ невѣжа въ езика си единъ човѣкъ, който казва: на *кому* говоришъ? на *вамъ* се чини . . . А такива, за жалость, ги има съ стотини у насъ.

Цѣнни качества въ Дановия стилъ сѫ неговата извънредна ясность, лекость и естественость. По тѣзи свойства Дановиятъ стилъ е безподобенъ. На какво да се отдаде това? Извѣстниятъ френски критикъ-поетъ Буало е казалъ много умна дума: „Което се знае (се схваща) добрѣ, изказва се лесно.“ И още старитѣ сѫ казвали, че тайната на красноречието е въ хубавото знаяне на прѣдмета. И за Данова можемъ каза: той е ясенъ, защото *знае* хубаво онова, за което пише —Наистина, ясностьта въ стила е нѣщо относително, — което е ясно за едни, може да е неясно за други; защото ясностьта зависи колкото отъ ума на писателя, толкова и отъ прѣдмета, за който се разправя. Съ други думи казано, единъ и сѫщи авторъ, когато разправя за едно нѣщо, може да е съвсѣмъ ясенъ, когато пъкъ разправя за друго—да не бѫде толкова ясенъ. Явно е, че причината за това лежи въ различието на прѣдметитѣ, за които се говори. Спорѣдъ това би казалъ нѣкой, че Дановъ е ясенъ, защото разправя за прости нѣща. Ала малцина ли сѫ, които ни говорятъ за сѫщитѣ нѣща, и пакъ не сѫ ясни? Явно е, че тукъ има и друго нѣщо, което прави стила на Данова тъй лекъ и ясенъ; и туй нѣщо лежи въ езиковнитѣ срѣдства, съ които той си служи. Сравнителниятъ анализъ, който правимъ на Дановия стилъ, ни открива ясно това. На първо мѣсто тукъ стои съвсѣмъ рѣдкото употрѣбение на отглаголното сѫществител-

во име, намѣсто което, както споменахме по-горѣ, Дановъ, по вѣрно езиковно чувство, употрѣбя чистъ *глаголъ*. Отглаголното сѫществително тъй рѣдко дохожда подъ перото на Данова, че дори и не се забѣлѣзва. Ако би си направилъ нѣкой трудъ да изброи всички случаи, дѣто е употрѣбилъ той отглаголно сѫществително, сигурни сме, че едва-ли ще се наберать повече отъ стотина въ всичкото, що е той писалъ, когато у други писатели на десетина само страници можете намѣри толкова.

Па и колкото е употрѣбилъ Дановъ отъ тѣхъ, тѣ у него не глождать нѣкакъ така, както у други писатели. Ето нѣколко примѣри: „А главна-та причина за распространеніе піянство-то у насъ е голѣма-та сиромашія въ разговоръ." „За искореняваніе това зло у насъ нѣма другъ по-добъръ лѣкъ освѣнъ *да ся запрѣти*, да ся не отварять кръчмы-ты и кафенета-та въ праздниченъ день"... „Подобряваніе-то на народнѫ-тѫ сѫдба зависи само отъ наше-то умственно развитіе и обогатяваніе съ различни познанія ...". „Начинътъ на прѣподаваніе-то трѣбва да бѫде практически ...". „Съ въвожданіе тжѫ методѫ въведе ся и плащаніе-то, както на учителя, така и ...". „Съ внезапно промѣнуваніе хранѫ-тѫ пропада сила-та на дѣте-то".... „На това растѐніе трѣбва и грижливо и трудно гледаніе."

Като сравняваме откъмъ тая страна Дановия стилъ съ Славейковия, намираме, че първиятъ има голѣма прѣднина прѣдъ втория. Причината за това е тази, че Славейковъ се е много влиялъ въ това отношение отъ руский езикъ, та въ сравнение съ Данова той употрѣбя почти *два* пѫти повече отглаголни сѫществителни, и то въ такива случаи, въ които Дановъ никога не би употрѣбилъ (отгл. сѫществително и допълнението му раздѣлени отъ други думи):

„Въ Севлиево прѣкарахъ 10 мѣсеца и прѣзъ това врѣме се занимавахъ исключително съ уроцитѣ си и съ прочитание твърдѣ жадно каквито книги ми попаднѣха ...". „Първий пѫть у мене бѣше се проявило това желание (да стана калугеръ) отъ голѣма богобоязливость внушена въ душата ми отъ постоянното четене исключително почти на черковни книги ...". „Азъ не помнѭ всичкитѣ точки на тия наставления, но сѫщностьта имъ бѣше тая: че гръцкитѣ владици трѣбва всѣкакъ и всѣкждѣ да прѣпятствуватъ на распространението на българскитѣ книги и да не допущатъ отварянието на български училища."

Както се вижда отъ тѣзи примѣри, отглаголното сѫществително прави много тежка рѣчьта, особено пъкъ, когато допълнението му не стои непосрѣдно подиръ него. Па ако Славейковъ грѣши въ това отношение, всѣки може да си прѣдстави, какво може да бѫде у други писатели съ слабо познаване на българский езикъ.

П. Каравеловъ, напр., пише така: „Той (Китанчевъ) бѣ свидѣтель на изкарванието прѣзъ-нощь отъ участъка на ония нещастници...".

Ала за да видите до каква заплетеность, а споредъ това и неясность може да се отиде съ употрѣбата на отглаголнитѣ сѫществителни, трѣба да прочетете слѣдната фраза отъ Величкова, за когото казватъ че билъ най-добриятъ български стилистъ:

„Стига, чрѣзъ *опростотвореньето* на програмитѣ и полаганьето изучванието на най-сѫщественния и най-важния прѣдметъ — българский езикъ на по-здрава основа, да остане свободно врѣме, то има въ какво да се употрѣби съ равна полза ..." („Бълг. Сб.," г. I, кн. II, стр. 98).

У Данова нѣма да намѣрите нито *единъ* подобенъ случай.

Друго нѣщо, което прави Дановия стилъ лекъ, и ясенъ е особениятъ строежъ на фразата му. Както въ разсѫжденето си, така и въ рѣчьта си Дановъ е обикновено аналитикъ,—служи си повече съ съединителна (координувана) наредба на изреченията, нежели съ подчинителна (субординувана). Това свойство като да е най-характерно въ Дановия стилъ; въ него се крие може-би онова, което плѣнява четеца. За да разберете прѣдимството на аналитичната фраза прѣдъ синтетичната, трѣбало би да сравните Дановитѣ „Спомени" съ тѣзи на Славейкова. Ако разбирате отъ хубость въ езика и не сте прѣдубѣдени отъ нищо спрѣмо малоизвѣстния писатель Данова, вие сигурно ще оцѣните много по-високо неговитѣ „Спомени", нежели тѣзи на Славейкова*). Това се дължи главно на съчинителната (координувана) фраза, която прѣобладава у Данова или пъкъ се редува съ подчинителната (субординувана), както може да се види отъ слѣдния кѫсъ:

„Помежду-си Перущене често се посбиваха мѫжки, **ала** не смѣяха да се разправятъ по тоя начинъ съ своитѣ съсѣди турци, *които* ги бѣха чушнали, **та** ги разиграваха, *както* си щѣха; за пр., отъ околнитѣ турски села, **а** особно отъ най-ближното с. Устина много често дохождаха да искатъ отъ Перущене това онова: така, **единъ** дошълъ съ празенъ чувалъ да иска отъ нѣкого си, *когото* той си нарочи, едно кило (60 к. гр.) жито, ужъ за сѣме; **другъ** кукналъ на друга врата да иска ечемикъ и др.; **а** пъкъ въ работно врѣме нѣкой другъ дошълъ да иска отъ нѣкого-си да му прати 10—15 копачи за лозето; други ще видите, *че* се обѣсили нѣкому на врата да искатъ 20—25 души жътварки. **И** такива искания не ставаха съ молба, **а** настоятелно

*) Тѣзи двѣ съчинения сѫ извънредно годни за сравнение, защото сѫ писани на стари години отъ двама писатели, родени единъ слѣдъ другъ слѣдъ година (Славейковъ въ 1827 г., Дановъ въ 1828); послѣ и въ двѣтѣ съчинения се разправя за работи станали главно прѣди освобождението.

сатели: у Данова дохождатъ по̀-често съчинителнитѣ връзки, у Славейкова — подчинителнитѣ. Това можете да видите добрѣ, ако вземете да изброите всички *който — като —дѣто*, напр., въ Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки (помѣстени въ втората часть на „Български притчи и пословици") и послѣ въ Дановитѣ „Спомени". Отъ това прѣброение ще видите, че до като Славейковъ на 14 страници е употрѣбилъ около 70 пѫти *„който"* около 35 пѫти *„като"*, и 12 пѫти *„дѣто"*, Дановъ на сѫщото количество страници е употрѣбилъ *„който"* около 40 пѫти, *„като"* около 20 пѫти и *„дѣто"* само 6 пѫти, сир. приблизително два пѫти по̀-малко отъ Славейкова. Сѫщото отношение ще намѣрите въ употрѣбата на отглаголнитѣ сѫществителни. При явното стилно — и литературно прѣвъзходство*) на Дановитѣ „Спомени" прѣдъ Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки, тѣзи смѣтки могатъ да бѫдатъ отъ голѣма поука за ония, които търсятъ тайната на хубавия стилъ въ езиковнитѣ срѣдства.

Като казваме, че Дановъ избѣгва относителното мѣстоимение „който", нека да добавимъ тукъ, че той намѣсто него употрѣбя въ много случаи съюза *да*. И тукъ Дановъ е останалъ вѣренъ на народния синтаксисъ:

„Въ това заобикаляне можахъ да видя много дѣца **да** играятъ изъ улицитѣ въ селото, а други вънъ по пазлацитѣ (зеленитѣ морави) **да** пасатъ мисирчета. Освѣнъ това видѣхъ много дѣца **да** помагатъ по гумната (арманята) на родителитѣ си".

Съ това *„да"* стилътъ печели сѫщото, каквото и съ употрѣбата на съюза „та" вмѣсто *относителна* връзка:

„Съ моитѣ спѫтници, братя Танко и Тодоръ Гинчеви, тръгнахъ отъ Стрѣлча на 5. юлий и стигнахъ на другия день въ Перущица. Тукъ бай Танко ме отведе у дома си, **та** (другъ би казалъ *дѣто*) прѣминахъ като гостъ, *доклѣ* да се условя за учитель".

Аналитикъ въ съединяването на изреченията, Дановъ е синтетикъ въ състава на простото изречение. Подъ синтеза тукъ разбираме стремежа да се избѣгватъ *прѣдложнитѣ* изрази (прѣдлогъ+сѫществително име), което Дановъ постига като си служи: 1) съ *глаголъ* вмѣсто съ *отглаголно* сѫществително; 2) съ падежна форма (дателенъ падежъ) и 3) съ *прилагателно* име.

---

*) Прѣвъзходството на Дановитѣ „Спомени" прѣдъ тѣзи отъ Славейкова между друго намираме въ това, дѣто авторътъ въ първитѣ е съумѣлъ доста вѣщо да заслони на много мѣста своята личность, за да говори повече за външния свѣтъ, тогазъ когато Славейковъ разправя повече за *себе-си*. Затова и Дановитѣ „Спомени" се четатъ съ повече интересъ нежели Славейковитѣ. Le moi est haïssable—казватъ французитѣ, и иматъ право.

„Насърдченъ отъ такъвъ живѫ молитвѫ, той начнѫ да проповѣдва **на** народа (не казалъ: народу) слово Божіе, единствено-то срѣдство, *което може да исправи* ч л о в ѣ к у сръдце-то".

Други, съ прѣдложни изрази, тукъ би се изразили така: „. . . той начна да проповѣдва на народа словото божие, единственото срѣдство *за* и з п р а в л е н и е (на) сърцето *на* человѣка".

И други писатели си служатъ съ тѣзи срѣдства за стѣгане на стила си, ала Дановъ най-добрѣ знае да се държи въ границитѣ на българската рѣчь. У Икономова напр. четемъ:

„При освѣтяванието на *князь Михаиловия* памятникъ, българетѣ изъ България и Македония поднесоха наредъ съ сръбскитѣ корпорации вѣнецъ *покойному князю*" („Писма", стр. 57). Дановъ не би употрѣбилъ послѣдния дателенъ падежъ — покойному князу.

Прилагателното име—срѣщу прѣдложний изразъ—дохожда много често у Данова. И това придава една оригинална, архаична черта на стила му. Това особено срѣщаме въ първитѣ му работи:

„Послѣ това Ангелъ имъ се явилъ, та имъ обадилъ за лошото И р о д о в о намѣреніе. . . . И имъ заповѣдалъ да бѣгать съ младенеца въ Египетъ, гдѣто прѣсѣдѣли до И р о д о в ѫ-т ѫ смрътъ" (нам. до смъртьта **на** И р о д а).

Дановъ толкова обича прилагателното, че въ нѣкои случаи заради него той изпада въ граматична неправилность по отношение къмъ съгласуването (съгласуване по смисълъ):

„По смрьть-тѫ Д а в и д о в ѫ вьцарилъ се синъ *му* Соломонъ".

„Обычно работа-та тукъ ся свръшва съ черпеніе отъ к р ъ ч м а р о в ѫ странѫ, *кой-то* и напрѣдъ е билъ въ съдружіето.."[1]) Не ще казване, че тукъ Дановъ е изпадалъ въ крайность, както падатъ въ още по-голѣма крайность много отъ нашитѣ писатели сега, които, подъ влияние на чужди езици (френския на първо мѣсто), избѣгватъ прилагателното—въ полза на прѣдложний изразъ, — за голѣма щета на стила си. И чудно е, че тази грѣшка правятъ дори ония писатели, които божемъ трѣбаше повече да внимаватъ на стила си.

„Докторъ Карло горѣше отъ желание да намѣри поне една руда **на** соль, **на** желѣзо, **на** сребро, па най-послѣ **на** каменни вѫглища" (Ваз.)—Ние сме залѣгали всѣкога да бѫдемъ отзивъ **на** гласътъ **на** народа" (Ст. Михаиловски). —

Ала най-невъзможенъ тукъ е пакъ признатиятъ за най-добъръ стилистъ у насъ — Величковъ, който пише:

„Никога несъотвѣтственностьта на придобититѣ резултати съ прахосаното врѣме и направенитѣ жертви и усилия не ме е така печално поразявало, к а к т о *когато* ми бѣ писано да чуя

[1]) Въ старобългарския синтаксисъ подобно съгласуване се срѣща твърдѣ често.

единъ день отъ ученици, *които* бѣха свършили съ успѣхъ пъленъ гимназияленъ курсъ, че тѣ не сж въ състояние да разбератъ по какво се отличава една драма или комедия отъ Станчева отъ една драма отъ Гете или отъ Шекспира (г-нъ Величковъ! защо се боите толкозъ отъ *прилагателното* име, та не казвате: „една *Станчева* драма или комедия отъ една Гетева или Шекспирова?) или кое да било отъ ония произведения, *които* се възхваляватъ и прѣпоржчватъ въ историята на литературата и съ *които* тѣ сж могли да се запознаятъ по *сжществующи* прѣводи“ *)

Колко по̀-високо стои Дановъ въ познаването на българский езикъ отъ тѣзи корифеи на българската литература!

Освѣнъ на горѣизброенитѣ причини, ясностьта на Дановия стилъ се дължи не малко и на онова правило, което всички знаятъ, ала малцина изпълняватъ: да не се *прьтоварва* рѣчьта. Дановъ наистина се пази да не прѣтрупва фразата си съ нищо, което може да затрудни разбирането ѝ или да забави и спъне леквия вървежъ на мисъльта. И въ това отношение той е твърдѣ поучителенъ. За да може се запази нишката при израза на една по-сложна мисъль, наистина изисква се и внимание въ писането и разбиране на прѣдмета. У Данова е имало и едното и другото. Ето защо у него твърдѣ рѣдко ще видите да заплотае фразата си. Съвсѣмъ друго нѣщо срѣщаме въ Ботевата проза (па и въ поезията му понѣкждѣ): отъ бързина въ работата ли, или отъ неясна мисъль, Ботевъ на много мѣста губи нишката, която трѣба да свърже отдѣлнитѣ части въ по-голѣма цѣлость, и поради това остая неясенъ, ако не и съвсѣмъ неразбираемъ:

„Мѣтнете поглѣдъ врххъ историята на българското царство отъ Бориса дори до паданието му подъ Турцитѣ и ще видите, че сичкото историко-политическо прѣминало на нашия народъ е било токо-рѣчи чисто византийско, и въ него сж живѣли само царе, болѣри и духовни, *а джлбока обществена нравственость отъ разврата на правителството си, който развратъ заедно съ християнството се вмжкна въ по-горната часть на народа.*“ (Сжчинения, стр. 52).**)

И Славейковъ му отпуска много пжти края, та замотава рѣчьта си до пълна неразбираемость, както е въ слѣдното мѣсто:

„Блаженний Евтимий, послѣдний Търновский Патриархъ, заедно съ послѣдний Търновский царь Иванъ Шишмана, видѣли

---

*) „Българска сбирка“, год. I, кн. 2, стр. 103:

**) Възможно е въ изданието, което се дължи на З. Стояновъ, доста слабъ въ граматиката, да не кажемъ безграмотенъ (въ обикновения смисълъ на думата), да е пропусната нѣкоя дума по невнимание на редакцията. Но такива мѣста има толкова въ Ботевитѣ съчинения, че едва-ли може да се мисли тукъ за печатни грѣшки

за нуждно да поправятъ и прѣчистятъ старая нашъ книжовенъ езикъ отъ многото и разни рецензии и извършили тая трудна и деликатна работа, и, ако да не би било че заедно съ прѣкращението на независимия политически животъ на България, се прѣкѫснало и свободното развитие на българската книжнина, то и ний, нито щѣхми да испаднемъ въ това ниско състояние да се молимъ Богу на черковний наричанъ и несвойственъ на българитѣ языкъ, нито щехми да го(?) развалями и обезобразявами съ таквозъ пъстро и шарено правописанье, каквото днесь за днесь прѣобладава у насъ."

За този езикъ на Славейкова чудно мнѣние е изказалъ покойниятъ П. Каравеловъ:

„Стилътъ на прозаическитѣ му съчинения е винаги оригиналенъ, индивидуаленъ, изразителенъ, мѫчно подражаемъ.

„У насъ обикновено мислятъ, че стига езикътъ на единъ писатель да е легкъ за да бѫде хубавъ, което е голѣмо заблуждение (!). Легкостьта на стила е голѣмо достойнство за научни съчинения(!), но за единъ публицистъ, както и за единъ ораторъ, оня стилъ е най-добриятъ, който може да произведе най-силно и най-продължително (трайно?) впечатление. Такъвъ е стилътъ на Славейкова; той често употрѣбява най-дълги периоди съ голѣмъ ефектъ."

Безъ да искаме да подбиваме ни най-малко цѣната на Славейковия стилъ, който дѣйствително е „оригиналенъ и неподражаемъ," ние мислимъ, че *периоди,* като приведения по-горѣ, правятъ съвсѣмъ обратенъ ефектъ. За да може произведе хубавъ ефектъ единъ периодъ, той трѣба да бѫде грижливо построенъ и добрѣ закрѫгленъ, а за това се иска работа. Истински художествени периоди въ нашата литература още нѣма, а едва-ли ще има нѣкога, защото врѣмето на периода е минало вече.

Дълги фрази и нехайство въ писането — то може да се арeсва на нѣкои наши литератори—„декаденти," но за насъ изрази като слѣднитѣ не сѫ нищо друго освѣнъ безсмислици, па били тѣ и Славейкови:

„*Ядосани и двамата,* особено послѣдний, викваме една вечерь късно, и, слѣдъ едно остро скарванье, накара митрополийския ясакчия да ме запре въ една одая, тамо дѣто били си запирали кокошкитѣ, *които* (каквито?) имъ носяха тогава отъ селата доста много."

„Въ скитаньето си по селата и въ сношението си съ селянитѣ, азъ не само бѣхъ обогатилъ сбирката си, но бѣхъ вече доволно привикналъ и на умѣстното имъ употрѣбение въ раз-

говора, отъ *което* съгледвахъ, *че* селенитѣ съ по-голѣмо благодарение ме слушаха като ги привождахъ въ примѣръ.*)

Както виждате, тукъ Славейковъ—да се изразимъ съ една отъ неговитѣ пословици—го е ударилъ съвсѣмъ прѣзъ просото...,

Който внимава при строежа на фразата си, той нѣма никога да допусне такъвъ non sens.

Ето напр. какъ закръглява Дановъ фразата си—тя е горѣдолу отъ сѫщия типъ, като по̀-горнята отъ Славейкова:

„Не само изобщо селянитѣ, но дори и самитѣ родители на ученицитѣ не почувствуваха нѣкаква приятность и полза отъ класното четене, *както това* се забѣлѣжаше у тѣхъ въ началото отъ първоначалното обучение на четене и писане, а особено отъ пѣнието."

Отворете слѣдъ прочита на горнитѣ кѫсове отъ Ботева и Славейкова което щете мѣсто въ Дановитѣ статии, и ще видите, какъ се е грижелъ Дановъ за ясностьта въ рѣчьта си; ще видите, какъ мисъльта тукъ прозира ясно прѣзъ облѣклото на най-чистата българска рѣчь:

„Както гледамы сега у насъ на всѫдѣ испонапрѣчены телеграфы-ты, така наскоро щемъ видимъ накрьстосаны и желѣзны пѫтища, кои-то съвсѣмъ наопакы щѫть измѣнять нашиты работы и нашій поминъкъ. Тогасъ наши-ты прости занаяте не щѫть да струвать вечь пары, но ще ся иска знаніе ..." „Врѣмена-та измѣнихѫ работы-ты по свѣта, та и ные трѣбва да промѣнимъ наши-ты: зачто-то кой-то не напрѣдва съ врѣмя-то, той назадва. . ."—„Сега хора-та не рѣжѭть вече на рабушь, нъ четѫть по книгѫ; не пишѭть вече съ орлево перо на дъскѫ, но съ златно писалче по коприненѫ хартіѭ, па и не смѣтать съ бобета и васулчета, нъ по смѣтницѫ. . ." „Сега хора-та не варять хубаво-то вино на ракыѭ, че нѣмали гдѣ да го дѣнѫть, или не продавать го по 5 пары окѫ-тѫ, нъ умѣѭть и отъ кыселяка да направять добро вино и да го продавать по 50 и по 100 гроша окѫ-тѫ . . ."

Понѣкога и Дановъ рече да даде периодична форма на рѣчьта си. Ала неговитѣ периоди, поради особената си (аналитична) постройка, сѫ тъй леки, че не ви уморяватъ, дори когато изпълватъ цѣла страница. Частитѣ на Дановитѣ периоди сѫ тъй ясно разграничени и тъй спретнато вървятъ една подиръ друга, че като ги четешъ, правятъ ти впечатлѣние на парадни войски, когато по части по части дефилиратъ стройно прѣдъ

*) Тази фраза може да се осмисли, като се употрѣби вмѣсто връзка „*отъ което*"—„както това," сир. това, което е употрѣбилъ Дановъ въ приведения горѣ примѣръ: „но бѣхъ вече доволно привикналъ и на умѣстното имъ употрѣбение въ разговора, *както това* съгледахъ у (отъ) селянитѣ, *които* съ по̀-голѣмо благодарение ме слушаха" и пр.

своя началникъ. Да не привеждаме примѣръ за товъ, пращаме четеца къмъ патетичната оная тирада, въ която Дановъ изброява лошитѣ послѣдици отъ незнаянето.*)

За да изкажемъ всичко относително до ясностьта на Дановия стилъ, трѣба да кажемъ още, че досега *никой* другъ писатель у насъ не се е грижелъ тъй да улеснява четеца, за да може да разбира пò-добрѣ това, що му се дава да чете, както това прави Дановъ. Тази негова грижа четецътъ може да я забѣлѣжи между другото и въ множеството пояснения, поставени въ скобки, за малко употрѣбителни български или чужди думи: луга (пепелива вода), варь (киречь), припадане (баялдисване), живци (нерви), желудъкъ (стомахъ), кътлъкъ (неурожай). На пръвъ погледъ това е една дребулия, но ако се вгледа човѣкъ пò-внимателно тукъ, ще види, че то е отъ голѣма важность, защото въ него се изказва вниманието на автора къмъ четеца. Колцина сѫ ония писатели, които държатъ смѣтка за това? А подобна смѣтка трѣба да се държи, защото който пише и печата нѣщо, пише го и печата го не за себе-си, а за *другитѣ*.

*

Колкото важни и да сѫ посоченитѣ до тукъ качества на Дановия стилъ, ала тѣ не даватъ още онова, което съставя единъ *хубавъ* стилъ. За него се изискватъ още тъй нареченитѣ художествени качества. И тѣзи качества Дановиятъ стилъ притежава. Биографътъ на Данова ни разправя, какъ този послѣдниятъ, като ученикъ още въ Копривщица, е молѣлъ учителя си Н. Геровъ да го запознае съ правилата на краснорѣчието (риториката), за да може съ пò-голѣмъ успѣхъ да се подвизава въ проповѣдь, на която е тъкмѣлъ да се прѣдаде. За голѣмо Даново огорчение, учительтъ му отказалъ това, като го увѣрилъ, че най-добрата школа за краснорѣчие е да се запознае добрѣ съ естественитѣ науки. По този начинъ Дановъ не можалъ да се запознае по школенъ пѫть съ риторическата мѫдрость за украса на стила. И толкозъ пò-добрѣ. Защото ако бѣше изучилъ по теория правилата за разнитѣ стилни накити, Дановътъ стилъ нѣмаше да има толкова хубави фигурни изрази и таквизъ художествени достойнства, които може да даде само непосрѣдственото чувство и добриятъ езиковенъ вкусъ, каквито Дановъ е притежавалъ и притежава, макаръ и самъ да не подозира, може-би, това . . .

Първиятъ и най-важенъ бѣлѣгъ на всѣко художествено излагане на мислитѣ е оня, който много добрѣ се чувствува, но за който мѫчно е да се каже, въ какво се той състои; това е тъй наречената естественость на стила. Това е рѣдката

---

*) Вж. стр. 21—22.

способность да се изказва въ свободна и хубава рѣчь това що се мисли и чувствува, безъ да се съзира тукъ ни най-малко усилието на автора. Отрицателнитѣ качества, които най-добрѣ правятъ да се види липсата на естественостьта въ стила, сѫ главно афектацията и видимото търсене на израза. Въ Дановия стилъ нѣма да намѣрите нито едното нито другото. Дановъ умѣе прѣкрасно да си изказва мислитѣ и чувствата, безъ да впада нито въ баналности, нито въ фалшивия тонъ на афектацията, и безъ да показва видъ че търси хубавия изразъ. Тази рѣдка стилна дарба се корени както въ ясната мисъль и дълбоко убѣждение на автора, така и въ искреностьта на неговитѣ чувства.

За да видите хубаво тази стилна особеность у Данова, би трѣбало да сравните неговия стилъ, отъ една страна, съ този на неговия съгражданинъ Балабанова, а отъ друга — съ езика на Славейкова. Отъ това сравнение ще видите, че отъ оная фразеология и високопарность, която тъй неприятно характеризира Балабановия стилъ, у Данова нѣма да намѣрите ни сѣнка, както нѣма да забѣлѣжите и онова търсене на характерния изразъ, което тъй явно прозира въ хубавия инакъ езикъ на Славейкова.

Вижте, съ какво витийство, но и съ каква хладность напр. говори Балабановъ за нуждата отъ *книги* (разбирай просвѣта):

„Оружія, оружія, извѣстява ни ся чи викали пламенно нѣкаде распалены патріоты, на които милото отечество се намѣрвало въ критическо положеніе. „Книгы, книгы“ викать и трѣба да выкать отъ всякѫ странѫ на отечеството ни любителитѣ на просвѣщеніето. Сладъкъ гласъ и утѣшителенъ за единъ народъ, който си върши тъй тихо и тъй законно общественното си възрожденіе чрѣзъ наукѫтѫ! Отъ книги иматъ нуждѫ и учители и ученицы, отъ книгы ся лишаватъ и читалища и читатели, отъ скудность на книгы, писани на милый нашь матерній языкъ, ся плачать справедливо и млады и стары и родители чадолюбиви, и *чада* ученолюбиви и момци и дѣвойки, които вече добрѣ проумѣха, чи едно отъ най-прелѣстнитѣ и най-скѫпи за днесь украшенія е умственото и нравственото образованіе.“

Прочетете сега тѣзи Данови редове, които по-горѣ (въ първата часть на тази разправа) приведохме съ друга цѣль:

„И така, свѣтлина, свѣтлина, свѣтлина ни е потрѣбна за да ся распръснѫть тыя гѫсти тьмнини на наше-то незнаяніе, та вечь и ные да станемъ еднажъ хора между хора-та! Само божія свѣтлина ще ны просвѣти и вразуми, за да възумѣемъ какъ по-добрѣ да ся наредимъ както общинскы, така и чястно; божія свѣтлина ще поправи наши-ты испаднѫли занаяти и ще потыкне

нашж-тж запрѣла търговѭ . . . ; божія свѣтлина ще ни обработи и оплодотвори наши-ты нивя, лозя, ливады и пр.; божія свѣтлина ще угои, умножи и облагороди нашія добытъкъ; божіа свѣтлина ще отвори и намъ най-послѣ очи-тѣ . . .".

Тукъ има и обективна истина, и ясно схващане на тази истина отъ страна на автора, и чувство — и просто и естествено, ала силно и хубаво изказване на всичко това.

Ако искате да видите още по-добрѣ безкрайната разлика въ стила на двамата клисурци, единътъ училъ и прѣучилъ се въ странство, а другиятъ—свършилъ копривщенското училище, прочетете слѣднитѣ два кжса:

„Ето защо отъ нѣколко време и появляющитѣ ся тъй достопохвално на языка ни книгы и вѣстницытѣ ни особено оцѣняватъ се достаточно *уже*. „Но, освѣнъ малочисленностьта имъ, книгытѣ сж далечъ еще *отъ да* отговарятъ совершенно на многообразнытѣ нужды, които вече повелително ся налагатъ на читающжтж часть отъ народа ни, а вѣстницытѣ, неизбѣжны въ всякой случай и многополезны, дължни сж обаче по прѣдназначеніето си да ся ограничаватъ почти исключително въ тѣснытъ кругъ на текущіятъ съврѣмененъ животъ. Тѣ сж, такa речи, свѣткавицы, които блѣскатъ често чрезъ гжстытѣ облацы на невѣжеството, безъ да можатъ *обаче* да ги распръскатъ съвсѣмъ . . ." (1870 год., М. Балабановъ).

Съ какви чудати, почти невъзможни изрази тукъ се разправя за едно такова просто нѣщо — значение на вѣстницитѣ.

Четете за това сега у Данова:

„Вѣстникъ-тъ е най-пръва-та и най-нуждна книга за всѣкиго, кой-то иска да ся брои за питоменъ човѣкъ на свѣта . . . Вѣстници-тѣ сж огледало на дневны-ты свѣтскы работы. . . . Тѣ управляватъ явно-то мнѣніе на единж странж, на единъ народъ и изобщо на цѣлыя свѣтъ . . . На сегашно врѣмя вѣстници-ти сж мѣрило за просвѣщеніе-то на единж държавж" и пр.

Безъ съмнѣние езикътъ на Славейкова притежава рѣдки достойнства съ многото си народни форми и изрази, що срѣщаме въ него; въ това отношение той прилича много на Дановия. Но като четете хубавитѣ български изрази у Славейкова, вие забѣлѣзвате, че той нѣкакъ нарочно *търси* тѣзи изрази, като се мжчи да подражава на народната рѣчь повече отколкото трѣба, поради което често изпада въ грубъ езиковенъ натурализъмъ; другадѣ пъкъ тъй извърта фразата си, че губи всѣка естественость. Славейковъ си играе съ езика, като сжщи артистъ; но вѣщиятъ и внимателенъ четецъ на много мѣста неприятно съзира усилието на този артистъ. Можете ли безъ усмивка да прочетете напр. тѣзи два-три редовце:

„Прѣзъ пролѣтьта на 1845, Неофитъ и секретаря му Костаки, кимни още на мене за пустата оная пѣсень, взимаха случай да се вмѣсятъ въ селскитѣ работи и да ме измѣстятъ изъ Килифарево“.

Съ това „кимни“ и още повече съ тази „*пустата* оная пѣсень“ Славейковъ не се ли снижава до разказния маньеръ на една приказлива *българка*-провинциалка, кога разправя за нѣщо на своитѣ съсѣдки?

Струва ни се, че Славейковъ е *мислилъ* върху особеностьта на подчъртанитѣ тукъ изрази, когато е писалъ:

„Оставямъ да не разправямъ тука какво станѫ по-нататъкъ, какъ ме пуснѫхѫ сутриньта . . .“—„Туй калугерството, рекохъ, и то не си е работа и като си турнахъ книжката въ джобъ, рѣшихъ да се върна въ мънастиря, да си прибера партакашитѣ и да очистѭ отъ тамъ още на сѫщия день . . .“—„Това тъй казано ужъ на шега се понрави на Врачанит*ѣ* и тѣ действително го извършиха...“—„Въ Вратца стигнахъ непомня срѣщу кой праздникъ бѣше...“—„Е, сега каква ще я вършимъ, даскале, ме попитаха Врачанит*ѣ*...“—„Въ пѫтя между Видинъ и Берковецъ, като минувахми рано една сутрина рѣката Цибра по дървенъ единъ разкиркетенъ мостъ, излѣзе на срѣща ни единъ бикъ, който подплаши коньетѣ, и ний, съ коньетѣ и талигата барабаръ, цапнахме въ рѣката“.

Не ще казване, че въ приведенитѣ тѣзи Славейкови изрази има голѣма оригиналность. Но намъ се струва нѣкакъ, като че авторътъ тукъ нарочно се изказва така, за да ни каже: „вижте съ какви думи и изрази знамъ да си служа!“ А това не е естественъ стилъ въ пълния смисълъ на думата. Тукъ ние неволно си спомняме думитѣ на Фенелона: „Un auteur qui a trop d'esprit et qui en veut toujours avoir lasse et épuise le mien. . . . tant d'éclairs m'éblouissent. . . . je préfère l'aimable au surprenant et au merveilleux; je veux un homme qui me fasse oublier qu'il est auteur. . . je veux qu'il me fasse penser non à lui et à son esprit mais à ceux qu'il fait parler“. Сѫщата мисъль прѣкрасно е изказалъ и Паскалъ съ думитѣ: „Aussi, quand on voit le style naturel, on est étonné et ravi, *car on s'attendait de voir un* **auteur** *et on trouve un* **homme**“.

У Данова напразно бихте търсили нѣщо подобно. Не че нѣма да намѣрите у него оригинални и дори остроумни изрази, но тѣ сѫ тъй майсторски втъкани между другото, че не ви даватъ и да помислите, какво тукъ авторътъ ги е употрѣбилъ нарочно да произведе нѣкакъвъ особенъ ефектъ съ тѣхъ. Който иска да се увѣри въ това, нека прочете само неговитѣ „Спомени“. Тукъ се срѣщатъ сума характерни мѣста, ала никое авторътъ не иска да изтъкне нарочно като такова.

„На това азъ нѣмаше що да възражавамъ, та се съгласихъ да чакамъ до праздника (20. юлий). Перущене, като земедѣлци, и на Петровъ-день не ходѣха на черква, ала на св. Илия който праща градушката, до единъ дохождаха да се черкуватъ..."
„Най-послѣ дойде и многоочакваниятъ праздникъ „Илинъ-день". Срѣщу праздника на повечерието азъ трѣбаше да чета и пѣя въ черква отъ десна страна, а Мито Тилевъ — отъ лѣва. Сжщото извършихме и утреньта на литургията при пълна черква като на Великдень. Всички селяни бѣха надошли. Слѣдъ отпускъ на черква старейтѣ излѣзоха, и азъ съ останалитѣ селяни вървѣхъ подиръ тѣхъ. Упжтихме се всички къмъ Митовото кафене. Още по пжтя азъ слушахъ задъ гърба си критика за новия даскалъ. Едни казваха: „Добъръ е, — ехъ малко низъкъ, но пакъ приятенъ гласъ!" Други казваха: „Дѣ е гласътъ на нашитѣ Мито и Апостолъ, които, кога запѣятъ, на черковата кубето се пука"... „Като изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вече, че ако приискувамъ още, ще се скжса конецътъ на пазарлъка ни; затова казахъ: „прието". Всички слѣдъ това извикаха: „Хайде, хайде сега цѣлувай ржка!" И азъ, като млада невѣста, цѣлувахъ ржка първѣ на попа . . ." и пр. Подчертанитѣ тукъ мѣста, въ единъ такъвъ разказъ, безспорно правятъ впечатлѣние на четеца. Ала кой забѣлѣзва тукъ нѣкакво усилие отъ страна на Данова да парадира съ тѣзи и други подобни тѣмъ изрази?

И двамата едновъзрастни писатели, Славейковъ и Дановъ, въ споменитѣ си ни разказватъ всѣки за чудното си даскалско пазаряване — първиятъ въ Трѣвненско, вториятъ въ Перущица. И двата разказа майсторски ни прѣдаватъ понятията на нашитѣ българановци около 50-тѣ години за учителя. Но инакъ, откъмъ писателски похватъ, тѣ се различаватъ сжществено. Тукъ се вижда, какъ наклонностьта на Славейкова да лови народнитѣ изрази отива просто до *копиране* на народната рѣчь, когато Дановъ разправя случката съ обикновения свой езикъ, и за това неговиятъ разказъ е напълно литературенъ.

Дановътъ езикъ на много мѣста е художественъ съ своята картинность, сила и хармония. Картинностьта въ стила на Данова се дължи прѣди всичко на неговата *конкретна* мисъль. Но не малко значение тукъ иматъ и разнитѣ стилни накити, съ които той си служи съвсѣмъ естествено и навсѣкждѣ умѣстно. Метафората е обикновено нѣщо у Данова, макаръ да не блещи съ такъва сила, съ каквато тя свѣтка у Ботева. Дановата метафора е проста, но оригинална, и затова прави доста силенъ ефектъ. „Просвѣщеніе, просвѣщеніе! само едно-то просвѣщеніе ще може да ни избави отъ тыя злины, които ни сж *въсгнѣздили* отъ всѣкж странж."

Понѣкждѣ тя изглежда като народна:

„Но тамъ щжтъ се случятъ нѣкои пъкъ отъ такъва *пасминж* прьвенцы, които съ голѣмо-то си вліяніе въ общинж-тж всѣкакъ врьтятъ *люлека* само да ся неоправи училище-то.“

Въ стремежа си да се изразява образно съ помощьта на метафората Дановъ достига даже до грубость:

„Блъгаринъ-тъ е съ бистъръ умъ; той е пъргавъ, трудолюбивъ, гори отъ желаніе за напрѣдъкъ; той е гладенъ за образованіе, но нѣма кой да му го *дроби*.“

Дановъ си служи много често съ сравнения:

„Не ся ли стори това (сир. не побързаме ли да се просвѣтимъ), така ще ся исхабяваме на половинж и четвъртинж отъ безврѣменнж смрьть и ще остаяме тѣлесно като врьхаре и бабереци, а душевно прости и не врядни ни за въ тыквы.“

Дановитѣ сравнения сж прости, не ще дума; но тѣ сж всѣкога оригинални. Кой е употрѣбилъ, за примѣръ, до сега това сравнение:

„Ние гледамы днесь, напр. въ Цариградъ или гдѣ да было, чe всичка-та трьговія, всичко-то богатство е въ ржцѣ у тыя народы (гърци, арменци, евреи ...), ала зачто? Зачто-то много-то знаяніе ги е направило и да могатъ много; а ные, гдѣ-то и да смы, сѣдимъ при тѣхъ като втрѣщени и замрьзнали като троянска чешма!“

Добритѣ писатели, когато си служатъ съ сравнения, всѣкога гледатъ да вематъ прѣдметитѣ за сравнението си изъ срѣдата на тѣзи, за които пишатъ. Така постжпва и Дановъ, като пише, напр.:

„Въ просвѣщеніе-то на нашіа народъ за сега мжчно може да му ся помогне и съ книгж и съ наукж. Защо? Земи найтежко-то и чисто зьрно, па го посѣй въ нечистж земж; ты отъ него или нищо не щешь пожьнешь, или щешь да пожьнешь сметь. *Така* е и съ народа. Неговый умъ и срьдце сж пълни съ суевѣрія и прѣдразсждъцы, кои-то е наслѣдилъ той отъ своиты прадѣды. Да му ги избіешъ, това е най-тежко-то нѣщо. А прѣдразсждъцы-ти сж оня буренъ, кой-то не дава на чистж-тж и зрѣлж наукж да успѣва въ неговый умъ и срьдце. За това да ся махва тоя буренъ!“

На земедѣлеца българинъ сравнявай му отвлѣченитѣ понятия съ прѣдмети изъ неговия земедѣлски животъ.

Въ нѣкои случаи Дановото сравнение добива комахай омировски изгледъ; такова е напр. онова, въ което се сравняваше опустошителното дѣйствие на ракията съ разкжсване агнето отъ орела, или още по-добрѣ онова, дѣто напрѣдъкътъ се сравнява съ буйна рѣка:

„. . . Който назадва, той най-сетнѣ пропада: защо-то напрѣдъкъ-тъ е като буйна силна рѣка, и *както* на еднѫ буйнѫ рѣкѫ, кой-то рѣче да ся противи на теченіе-то ѝ, тя го сграбчува въ своя врътопъ, поиграва ся малко съ него и най-сетнѣ го поглъща, *тъй* и напрѣдъкъ-тъ ще направи съ оныя, кои-то рѣчатъ да му ся противятъ или да не крачятъ заедно съ него."

Търсено ли е това сравнение или е истински образъ възбуденъ въ фантазията на автора при разсѫждаването му за силата на напрѣдъка — това, разбира се, не можемъ каза; но то ни прави много по-силно впечатлѣние отколкото *слѣдньото*, чисто риторично сравнение отъ М. Балабановъ: „*Както* за жеднытѣ пѫтницы (по-добрѣ — „за жедния пѫтникъ"!) една чаша вода е неоцѣнимо благодѣяніе, тъй днесъ и за напредующій(!) българскый народъ една добра книга, писана на родственый(?) му языкъ, е заслуга невъзнаградима."

Каква разлика между тѣзи двѣ сравнения, излѣзли изъ перото въ една и сѫща година (1870) и, пакъ ще кажемъ, отъ двама съграждани!

По сила и изобразителность въ метафората и сравнението Данова може да надминава само Ботевъ, когато пише, напр.:

„Повтаряме — Турция нѣма животъ, нѣма бѫдаще, тя е *трупъ* на смъртния одъръ, *когото* никакви дервишки баяния на нейнитѣ мандарини, никакви дипломатически молитви на западнитѣ доктринери нѣма да я(?) спасятъ отъ анатомическия ножъ. Лѣкувана по стара метода, съ политически кръвопускания и операции съ дипломатически хлороформъ, тя изгуби рѫцѣ и нозѣ, провинция слѣдъ провинция и отслабна до толкозъ, щото даде мѣсто на оназъ страшна болѣсть, коя обхвана *сърдцето ѝ*, влѣзе въ дихателните ѝ органи и кръвообращението; тъй щото никаква операция е невъзможна вече. Самите лѣкари и тѣ забѣлежиха това, и слѣдъ Критския *шербетъ*, който се даде на Турция отъ парижския консилиумъ въ 1868 г., прѣдписаха и за спокойния смъртъ и послѣдния рецептъ: дуализма."

За подобни, ослѣпително-блѣскави метафори не може и дума да става въ Дановия стилъ; но такива силни метафори, освѣнъ у Ботева, нѣма да срѣщнете у никой другъ писатель у насъ.

Дановъ е единъ положителенъ умъ; ето защо и неговата образность винаги се движи въ сферата на реалностьта. Неговитѣ фигурални изрази сѫ плодъ на ума и чувството, а не на фантазията, която у Данова е останала безъ полетъ. Ние сме въ съвсѣмъ другъ свѣтъ, чуждъ за Данова, когато четемъ напр. у Ботева тъй живо сравнение, възбудено съвсѣмъ неочаквано, отъ една проста дума (хомота):

„Тогава ние имахме пѫрвия таенъ комитетъ, на позива на когото бѣхме са стекли да рѣшимъ сѫдбата на народа като ратници въ славната борба за освобождение. Ала тоя комитетъ, когото турцитѣ по глупость, но праведно нарекоха „Комита“—като комета наистина показа само свойта блѣскава опашка на хоризонта, а кога да покаже ядрото си и са срещне съ *безжизнения мѣсецъ*, безъ никаква физическа причина свѫрна отъ орбитата си, прѫсна се и огасна.“

Образътъ, който извиква тукъ Ботевъ, съ своя ослѣпителенъ блѣсъкъ прави да се забрави съвсѣмъ оная мисъль, която е дала поводъ за туй сравнение. Но писатели съ такъва вихрена фантазия малко искатъ да знаятъ за мисъльта въ такъвъ случай, стига картината да бѫде хубава тукъ . . .

И другитѣ стилни накити, съ които си служи Дановъ, като епитетътъ и народната пословица, у него сѫ прислужници на ума, а не на фантазията. Съ епитета той гледа да охарактеризира добрѣ прѣдмета, а не да възбуди у насъ картината му:

„Попитайте рядомъ всичкы народы, отгдѣ произлиза тѣхно-то общо добро, тѣхно-то благосъстояніе и тѣхно-то величіе; питайте мѫдры-ты *нѣмцы*, питайте духовиты-ты *френцы*, питайте могѫщы-ты *англези*, питайте искусны-ты *италіанцы*, — тѣ всичкы едногласно щѫть да отговорять, че сѫ длъжны на книгѫ-тѫ . . .“.

Не ще и дума, че епитетитѣ тукъ сѫ търсени и обмислювани; но отъ това ни най-малко не се намалява тѣхното значение. Защото епитетътъ тукъ е въ служба на ума, а не на фантазията. Затова въ слѣдньото описание Дановъ пада въ изкуственость съ епитетитѣ си, понеже влиза въ чужда за него художествена область.

«Всичкы ные знаемъ, па ся и гордѣемъ съ това, че Промысълъ Божій е надарилъ нашій народъ съ прѣкрасно мѣсто за обиталище. Защо-то земя-та или тая прѣкрасна градина, въ коѭ-то обитава нашій-тъ народъ производи всичко, щото трѣбва за единъ народъ, дори и толкось много, щото отъ него може и на вънъ да износи за продань. Земя-та на наше-то мило отечество българско обливать три моря, просичать ѭ четыре плавателны рѣкы и орошявать ѭ много бистры потоци; подвигать ѭ дори до облацы-ты стрѫмны зеленопокры-ты планины отъ дѣвствены горы и дебелы паши и прохлаждать ѭ пространны бранища (коріи) и много дѫбравы (орманлѫци). Всичко това е безбройно богатство за народа ни. Наше-то отечество ако и да е по нѣгдѣ планинисто, но такывы краища се губять испрѣдъ пространны-ты плодоносны поля, испрѣдъ хубавы-ты райскы долины, покрыты

отъ **сѣнокосны** лѫкы и плодородны овощкы, испрѣдъ накыченны-ты брѣгове съ **медоточны** лозя».

Това описание, по своята вѣрность спрѣмо прѣдмета, който се описва тукъ, не е лошо само по себе-си; но усилието на автора да съедини въ едно *точното* съ *хубавото* е отишло на халосъ, защото тѣзи двѣ страни мѫчно се спогаждатъ. Затова и епитетитѣ тукъ сѫ съвсѣмъ изкуствени. Това описание е много характерно съ туй, че ни дава нагледно да видимъ тукъ, какво ще рече, единъ положителенъ умъ да се сили да се издигне въ областьта на поетичното, безъ да има нужнитѣ за това крилѣ . . . Какъ си е на мѣсто Дановъ, когато въ своитѣ „Спомени" описва — просто, безъ никакви украси селото Перущица!

Народната пословица, съ която Дановъ толкова често си служи, сѫщо се употрѣбява като приправка на ума; па другояче тя едва-ли може да се употрѣби. У Данова пословицата се употрѣбява съ разяснителни и даже аргументни цѣли. Но заедно съ това тя прави силенъ ефектъ, като придава на рѣчьта му приятенъ български колоритъ. Това се дължи на голѣмия тактъ, съ който той я употрѣбя. Никой другъ български писатель не е умѣялъ да си служи съ народната пословица тъй хубаво, като Данова.*)

„Какъ отивамы съ наше-то земледѣліе и пр.? Земледѣліе-то у насъ е и днесь още такъво, какво-то е было въ дѣдово Адамово врѣмя; поизоремъ и посѣемъ, па—„дай Боже дъжь, да ся роди ръжь!" ала що оремъ и какъ оремъ, и що сѣемъ и какъ го сѣемъ, за това още ни хаберъ нѣмамы, па се оплаквамы, че не давала земя-та берекетъ. — А пъкъ съ наше-то скотовъдство отивамы споредъ пословицѫ-тѫ: „петь закара, три докара"—бѣло-то отъ черно-то не можемъ да различимъ, и само че не казвамы на млѣко-то водѫ, нъ млѣко; ала какво нѣщо е това млѣко-то и що бы могло да ся направи отъ него, та да ся ползувамы повече, за това нито знаемъ, нито пъкъ искамы да знаемъ. —И наши-ти рѫкодѣлія и занаяти сѫ като „отъ два бука вретено"—при европейскы-ты . . . Нашя-та търговія иде спорядъ пословицѫ-тѫ: „три занесе, двѣ донесе," мѫчимъ ся, трепемъ ся, па все пакъ не можемъ да направимъ повече нѣчто освѣнъ „гроша на золѫ!"

Еднакво съ народнитѣ пословици Дановъ умѣло си служи и съ разни характерни народни думи и изрази.

„Що е причина-та, попыта мя приятель-тъ, та е сполетяло таково злочестіе училище-то ви;—пары ли нѣма или друго нѣщо?" — Простота и незнаяніе, отговорихъ му, и всичкы лошавины, кои-то происхождать отъ тѣхъ. У насъ, рекохъ, има хора, кои-то плувать въ свое-то богатство **като бубреци въ лой**, ала за

*) Вазовъ едва напослѣдъкъ взе да си служи съ народната пословица като съ накитно срѣдство въ стила си.

училище ни грѣха си не давать, зачто-то не знаѭть какво нѣчто е то; нъ ако сѫ ходили два пѫти на хаджилъкъ, готвять ся да идѫть и трети пѫть, та отъ това да ся спасѫть. Има другы, кои-то мыслять че ще живѣѭть съ Старѫ-планинѫ, та не ще имъ постигне събрано-то, зато и на дявола тамянъ не давать". „А ако ли е да учимъ чуждыты языцы само за прочитаніе романы, то мысля, че е съвсѣмъ излишно това намъ за сега, когато още не можемъ да прочетемъ и да разберемъ, что казва нашій вѣстникъ...; освѣнъ това не трѣбва да забравямы, че „врѣмя-то е пары", та да го не губимъ въ излишны работы, и възъ това още и пары да давамы за тоя гдѣто вѣе". — Тази фигура излиза често изъ Дановото перо: „Родителіе-тѣ и училищни-ти надзирателіе дохождахѫ и захласвахѫ ся да гледать на стройно-то ходеніе и пр. на ученицы-ты..., а пъкъ дѣтца-та ходяхѫ въ училище за тоя гдѣто вѣе".—Народна боя има и слѣдната твърдѣ оригинална фигура: „Па има отъ тѣхъ (свещеницитѣ) и такывы, кои-то пазять по цѣлъ день кафеджія да не влива въ спирта водѫ или кръчмаря да не мѣшя въ водѫ-тѫ вино..."

Отъ тъй нареченитѣ конструктивни фигури голѣмъ ефектъ прави у Данова антитезата, макаръ прѣдметитѣ, които се противопоставять тукъ, да сѫ отъ най-обикновенитѣ.

Ето какъ ни разправя за упадъка на занаятитѣ:

„... Тѣ *ни* сѫ оставили отдавна, *нъ* ные ся не сѣщамы да *гы* оставимъ и замѣнимъ съ друго нѣщо, или пъкъ ако щемъ ся дръжимъ и за напрѣдъ за тѣхъ, а то божемъ уврѣмя да ся погрыжимъ за усъвършенствуваніе-то имъ, доклѣ не смы капнѫли съвсѣмъ. Ные сами си гй не аресваме; напр. у насъ ся работять абы, шаеци и др. т., а ные носимъ сукно, което не работимъ ные, па и не искамы да ся помѫчимъ, за да го направимъ; терзій-тъ шіе потуре или шалваре, *а* носи панталоне, кои-то нито може нито иска да гы направи; папукчій-тъ шіе опашаты калевры, *а* самъ за себе купува френскы кундуры за да му скрьцать кога ходи..."

Голѣмъ интересъ възбуждать у Данова многото и разни обрати, които се дължать на чувството. Възклицанието, обращението и особено питането, сѫ твърдѣ обикновени срѣдства, съ които той твърдѣ сполучливо избѣгва монотонието, та държи вниманието на четеца всѣкога будно. Силата на тѣзи обрати, както и на повторението, до което сѫщо тъй Дановъ прибѣгва често, се състои въ това, че тѣхъ той употрѣбява съобразно съ движението на мисъльта и чувството си, безъ да попада никога въ фалшивъ тонъ или афектация—тази истинска подводна скала въ стила, която толкозъ малцина умѣять да избѣгвать, когато пишать подъ влияние на нѣкакво възбуждение.—Дановъ умѣло си служи на много мѣста и съ иронія. Примѣри за тѣзи

фигурални изрази четецътъ е срещналъ доста въ многото извадки, дадени по-горѣ на разни мѣста въ разправата ни, та нѣма да даваме тука други. Ще приведемъ само единъ примѣръ отъ иронията, съ която Дановъ тъй майсторски е посипалъ писмото си „До святы-ты старцы въ наши-ты народны манастыре"*):

„О святы отци, кои-то сте ся искрыли по горы-ты и по пустыни-ты да ся покоите въ народны-ты ни домове и да безмолствувате… Врѣмя е вечь да поизлѣзете изъ това ваше безмолствіе, врѣмя е вечь да ся погрижите и Вые за народа да му ся притечете на помощь… Ала тукъ Вые може да рѣчете: че**) ные сѣдимъ въ манастыри-ты, та ся молимъ Богу за народны-ты грѣхове. Не е истинѫ; нашій-тъ народъ нѣма грѣхове, но той е останѫлъ простъ и неукъ, та му е нуждно просвѣщеніе, кое-то да го извади изъ заблужденія-та, въ кои-то е испаднѫлъ, па тогасѣ щѫтъ прѣстанѫ да го блазнятъ всички гяволе и грѣхове. Ето защо ви казвамъ, че е врѣмя вечь да ся посмыслите и вые еднажь на добрины-ты, които ви е правилъ и прави народъ-тъ… Врѣмя е вечь едни да поизлѣзете съ Евангеліе-то въ рѫкѫ изъ народа, та да му проговорите коѭ-годѣ добрѫ рѣчь…, а другы изъ манастыря да му напишете и пратите по нѣкое утѣшително и назидателно слово за въ неговы-ты недоумѣнія; трети, на кои-то ся може, отворете въ манастыря ви училище, съберете сироты и сирачета ученицы, та ги просвѣщавайте, и пр. и пр. Да не наряждамъ повече, *защото* вые четете *всякой* день Свято Писаніе, та отъ мене по-добрѣ знаете, кое е доброто-то".

Почти у всички наши книжовници ще намѣрите иронии насочени противъ нашето духовенство; ала, до колкото ние знаемъ, никой другъ не е иронизиралъ нашитѣ мънастирски братя съ такъва деликатность като Данова. Това е истинска атическа соль, тъй малко извѣстна у нашитѣ писатели…

Най-сетнѣ, Дановиятъ стилъ ни обрѫща вниманието съ своята хармония или ритмичность. Нѣма другъ български писатель, който да се е грижелъ толкова много за хармонията или ритмичностьта на фразата си, като Данова. На това се дължи твърдѣ честото употрѣбение на чифтове думи, като слѣднитѣ:

„По свѣтове-ты хора-та ходятъ въ кафенета и кръчми, ала тамъ има натрупани по 20—30 вѣстника…. та идѫтъ да отпочинѫтъ отъ свои-ты работы и тѣлесны трудове, да піѭтъ чашкѫ к'афе или друго нѣщо, и своеврѣменно да поработятъ пакъ душевно: да прочетѫтъ по нѣкой вѣстникъ, за да научѫтъ нѣщо *ново*, нѣщо *полезно*; а у насъ въ наши-ты кръчмы и кафенета какво добро може да чюе човѣкъ?

*) „Лѣтоструй" год. III, стр. 176—177.

**) Съюзътъ „че" тукъ, прѣдъ прѣка рѣчь, е една архаична черта

„Наши-ти кръчмаре и кафеджіе *давать* и *наддавать* за различны кыселы, лютивы и други такывы раздразнителны мезета, кои-то да поддигать хора-та на піяніе, та да піѭть и да ся опивать... Па тога, като не познавать сѫщѫ-тѫ причинѫ, коя-то е докарала смрьть-тѫ на дѣте-то, отдавать ѭ на вѣщицы, самодивы и др. т., или казвать: така му было писано и орисано! Оттукъ ся е родила оная лъжовна и проста мысъль между жены-ты... Такывы чюдеса прави простотата и неученіе-то у насъ... Силната и работна майка всѣкога ражда пò-здравы и пò-яки дѣтца... На учителскѫ сватбѫ свиркѫ и тѫпань не трѣбва, нито пъкъ піяніе вино и ракыѭ прилича.“

Подобни изрази могатъ се изброи съ десетки още. Значи то е постояненъ маньеръ у Данова. Подобна наклонность да се употрѣбятъ двои *синоними* виждаме и у Влайкова:

„Ето какво бѣше смѣлото и дръзко рѣшение на Младена . . Потрѣбенъ е единъ вѣщъ и опитенъ писарь... Въ селото зарадъ туй владѣе пълно съгласие и царува миръ и любовь. . . И двамата постоянно жадуваха и купнѣеха за богатство“.

Ала не забѣлѣзвате ли, че двойцитѣ тукъ (у Влайкова) досаждатъ на ухото? И тази досада е толкова пò-голѣма, колкото думитѣ тукъ сѫ пò-близки по значение, каквито сѫ напр. „жадуваха“ и „купнѣеха“ въ послѣдния примѣръ, или каквито сѫ думитѣ „бѣдность“ и „сиромашия“, употрѣбени отъ Д. В. Храновъ: „Тѫжни и жалостни слухове идатъ отъ отечеството ни, че бѣдностьта и сиромашията тамъ се̂ повече и повече напрѣдвали“.

Едва-ли може да има нѣщо пò-досадно отъ употрѣбата на подобни думи. Но тъкмо такива двойци-синоними у Данова не виждаме. Втората дума у него всѣкога отваря новъ нѣкакъвъ изгледъ или придава ново нѣкакво значение, та ако би се махнала тя, пострадува не само ритъмътъ на фразата, но и смисълътъ ѝ.

Бихме отишли много далечъ, ако речахме да изтъкнемъ въ анализа си всички ония черти, благодарение на които Дановиятъ стилъ прави такова хубаво впечатлѣние на всички, що разбиратъ отъ истинска хубость въ единъ български стилъ. Но четецътъ, вѣрваме, ще е схваналъ добрѣ и отъ изложеното до тукъ рѣдкитѣ качества на Дановия стилъ, та, струва ни се, излишно ще бѫде да се простираме пò-нататъкъ. Ала какъ да заминемъ и да не споменемъ, макаръ и съвсѣмъ накѫсо, поне за оная извънредно характерна черта въ Дановия стилъ, която се срѣща само у най-грижливитѣ стилисти? Думата ни е за голѣмата грижа, която е ималъ Дановъ — да не повтаря думитѣ и изразитѣ си. Въ това ние съглеждаме онова усилие на волята,

онова търпѣние, безъ което и най-голѣмиятъ талантъ не може направи нищо. На-ли е казано: le génie — c'est la patience? Всичко хубаво и съвършено става съ трудъ и съ много трудъ дори. За хубавия и съвършенъ стилъ най-малко може да се каже, че излиза такъвъ изъ перото на писателя тъй, както е излѣзла Минерва изъ главата на Зевса . . .

Не знаемъ какъ е пишелъ Дановъ, но намъ се струва, че перото му доста бавно ще да е вървѣло, когато е писалъ такива редове, като слѣднитѣ:

„*Каква полза* да говоримъ за народность, ако у дома си я нѣмамы, ако у дома си смы чюжденцы, ако наши-ты майкы ни отгледвать дѣтца-та въ чюждь духъ? *Что ни* ползува да говоримъ за образованность, ако въ кѫщя-та ни владѣе суровость и глупость? Что ни помага да говоримъ за почетъ и славѫ, кога въ кѫщи имамы покоръ и подлость? Что струва да говоримъ за добро-то на цѣлый Блъгарскый народъ, ако всякой за себе у дома си не е честитъ? . . ."

Съ такъва грижа да разнообрази езика си е пишелъ Дановъ прѣди 35—40 години, така пише и днесь:

„И слѣдъ тая дѣдова попова жлъчка азъ пакъ си останахъ на своето. Тогасъ *се обади* пъкъ Архангелъ Гичевъ *и* каза:

— Бае Стоене, бае Стоене, съ седемъ пазарлъкъ не е на добро. Изпълнете на даскала 1800 гр.!

И чорбаджията каза:

— Добрѣ, нека бѫдатъ 1800 гр. Па знаешъ ли, даскале, *обърна се* къмъ мене чорбаджията, *та* каза: — ти ни *пристани* сега за толкосъ, па до година, ако ни обикнешъ, ние и да те гонимъ, ти нѣма да си идешъ.

И на това чорбаджийско увѣщание азъ пакъ не *пристаяхъ,* защото виждахъ, че ще придадатъ повече. Тогасъ се *обадиха* отвънъ на улицата отъ стоещата публика *гласове:*

— Придайте, придайте на даскала още, та ги направете 2000 гр.!

И чорбаджи Стоянъ нѣмаше що да прави — прие и тѣхъ, но азъ пакъ *не скланяхъ . . .*"

Това се казва добрѣ изпипнатъ стилъ . . .

Въ заключение къмъ всичко казано до тукъ нека да споменемъ, че всичко що е писалъ Дановъ, писалъ го е съ ясно опрѣдѣлена цѣль, сир. като си е опрѣдѣлилъ добрѣ това трояко питане: *какво* и *защо* да пише, за *кого* да пише и *какъ* да пише.

Какво и защо е писалъ — това ние се помѫчихме да изложимъ въ първата половина на студията си.

За *кого* и *какъ* е писалъ?—Писалъ е за народа, за българския народъ, и то така, каквото да може той най-лесно да го раз-

бере. Затова Дановъ и по обекта на писателството си и по начина на писането си може да се нарече популяренъ писатель въ най-широкия, най-хубавия и най-благородния смисълъ на думата. А то ще рече: писатель, който е писалъ *най-полезни, най-здрави нѣща* за най-голѣма частьотъ народа въ *най-достѫпна форма на съчинението и въ най-хубава народна рѣчь.* Никой писатель до днесь у насъ не е писалъ тъй популярно за най-сѫщественитѣ народни нужди като Данова. За да покажемъ, какво ще рече популяренъ езикъ и популярно изложение, ние ще успоредимъ нѣколко реда отъ Л. Каравеловъ съ една извадка отъ Данова, дѣто се говори за едно и сѫщо нѣщо — *полза отъ знанието:*

„Знанието е сила. Беконъ говори, че човѣкътъ може само тогава когато знае. И наистина, дѣйствителностьта, или историческитѣ факти одавна вече сѫ доказали на човѣчеството, че благосѫстоянието на единъ народъ *или* на единъ човѣкъ зависи исключително отъ сумата на знанието, съ което са *тие* ползуватъ. Ако духовното око е закрито, то и физическото благосѫстояние на човѣк*ътъ не е* въ сѫстояние да вѫрви напрѣдъ. Съ една дума (!) физическото благосѫстояние е тѣсно свѫрзано съ умственното развитие, слѣдов. (!) знанието е предтеча на сѣко едно прогресивно движение, *т. е.* на сѣко щастие и добро. Образованиятъ човѣкъ има въ рѫцѣте си всевъзможни срѣдства да отстрани сѣко едно препятствие, което му стои на пѫть и което му недозволява да се ползува отъ даровете на природата и отъ оня могѫщественъ *капиталъ,* който е събранъ и обработенъ отъ умното и енергическото (?) човѣчество (?), а необразованата личность не може ни да си представи, че сѫществува на свѣ*тътъ* пò-добъръ и пò-щастливъ животъ, защото *неговиятъ* крѫгозоръ е тѣсенъ и защото неговите понятия за различни предмѣти сѫ младенчески. Така напр. образованото човѣчество пѫтува лесно, *работи малко,* искарва много, живѣе добрѣ и ползува са отъ сѣки единъ предмѣтъ; а необразованиятъ човѣкъ оре съ своето допотопно рало, работи съ кѫрвавъ потъ на челото, не знае отъ дѣ да купи и дѣ да продаде, унищожава полезното, покровителствува на (!) вредителното и пр. Изъ сичкото това *вие видите* (?), че отъ знанието зависи *почти* сичко . . .“

На прѣвъ погледъ това изложение прави впечатлѣние на високоучено разсѫждение; ала вгледайте се пò-внимателно въ него, и ще видите, че задъ многото „високи“ и „дълбоки“ думи и изрази тукъ се криятъ въ сѫщность само неясни мисли; вижте какъ авторътъ тукъ тѫпче сé на едно и сѫщо мѣсто съ своитѣ разяснителни и заключителни думи—„и наистина“ съ една дума“, „слѣдователно“.

Четете сега *какво* пише и *какъ* пише почти на сѫщата тема Дановъ:

„. . . Това е обще-то знаяніе потрѣбно всякому чловѣку, който иска да ся брои, че е образованъ.

„Ето тыя науки, или спорядъ както гы наричя Іисусъ Христосъ *писанія*, сѫ оныя, за кои-то той всякога ни казва прѣзъ Св. Евангеліе: „*Испытайте писанія, въ нихже обрящете животъ вѣчный*“, сирѣчь: учете ся на различны науки, зачто-то съ тѣхъ щете можете да поминете добрѣ и на тоя и на оня свѣтъ. А това е наистинѫ така. Простъ и сиромахъ чловѣкъ не е ни на тоя ни на оня свѣтъ добрѣ. Той е достоенъ да бѫде само слуга на образованы-ты. Ето ви за това примѣръ: наши-ти учени та образовани европейци като станѫли отъ сънъ пò-рано и като си поотрили очи-тѣ та прочели въ Евангеліе-то горѣказанѫ-тѫ заповѣдь Іисусъ Христовѫ, опрѣтнѫли ся сынковци тѣ, та ѭ и испълнили, т. е. отдали ся на наукѫ, просвѣтили ся и научили силѫ-тѫ на всичко нѣщо кое за что е, та съ това достигнѫли до тамъ, щото да покорять и естество-то да имъ слугува, а тѣ да рахатувать. Така тѣ всичкы сега заповѣдать на огъня, водѫ-тѫ и желѣзо-то да работять *за тѣхъ*, а тѣ съ цигаркѫ-тѫ въ уста само да измышлявать съ каквы още по-новы работы да ни обелюсвать и съ това да ни накарвать да работимъ за тѣхъ денѣ и нощѣ, и въ дѣлникъ и въ праздникъ, та да имъ събирамы и да имъ проваждамы сухо злато за да наплащамы тѣхны-ты работы. Не смы ли въ това отношеніе тѣхны слугы или робіе? а защо? Защо-то смы остали *прости, прости* и не врѣдни нито еднѫ иглѫ да можемъ да си направимъ! А всичко това е наказаніе намъ, защо-то прѣстѫпихмы горнѭ-тѫ най-главнѫ Божіѭ заповѣдь, *та* ся не учихмы и не щемъ да ся учимъ.“

Сравнявайте сега и сѫдете, кой отъ двамата писатели защищава по-добрѣ каузата на образованието прѣдъ народа, кой отъ двамата е пò-убѣдителенъ, пò-краснорѣчивъ, и, ако щете, пò-грамотенъ!

Вижте какво значи популярно изложение, па недѣйте се учудва, че книги съ просто изложение, като евангелието, като Паисиевата история, сѫ правили прѣврати въ историята . . .

Захарий Стояновъ, като разправя за послѣднитѣ часове на Ботева, изказва съжаление, за дѣто такъвъ талантливъ човѣкъ, какъвто е билъ Ботевъ, захвърлилъ перото, за да грабне пушката и да мре като бунтовникъ въ Балкана. И ние, като гледаме, какви хубави работи е умѣелъ да пише Дановъ, понѣкога сме наклонни да съжаляваме, защо той е оставилъ писателството, за да се прѣдаде всецѣло на книжарска и книгоиздателска дѣйность . . .